

ET

Erdélyi Társadalom

I. évfolyam, 2. szám

2003 november

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

1. évfolyam 2. szám

Kolozsvár
2003

ERDÉLYI TÁRSADALOM

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke magyar tagozatának folyóirata. Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók

Horváth István, Magyarai Tivadar, Péter László, Veres Valér

Szerkesztőbizottság

Horváth István
Magyarai Tivadar
Péter László
Veres Valér

Szerkesztőtanács

Bárdi Nándor
Csepeli György
Gábor Kálmán
Ladányi János
Lőrincz D. József
Magyarai Nándor László

Felelős szerkesztő

Horváth István

Mezei Elemér

Némedi Dénes

Szaklektor

Magyarai Tivadar

Olvasószerkesztő

Gagyai Ágnes

Borítóterv és DTP

Módi István-Hunor

A szerkesztőség postai címe

Revista „Erdélyi Társadalom”

RO 400084 CLUJ

Str. M. Kogălniceani nr. 1, Catedra de Sociologie

Tel./Fax: 40 (0) 264 – 196 494

E-mail: Erdelyi.Tarsadalom@kolozsvar.ro

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomtatta a Gewalt Nyomda, Kolozsvár

A lap kiadását támogatja:

Communitas Alapítvány

Illyés Közalapítvány a Határon Túli Magyarorsáért

Romániai Doktorandusok és Fialat Kutatók Szövetsége (RODOSZ)

ISSN: 1583–6347

Tartalom

I. TANULMÁNYOK

Csata Zsombor–Kiss Tamás: Migrációs potenciál Erdélyben	7
Horváth István: Migrációs hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003 október	39
Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház	55
Csedő Krisztina–Ercsei Kálmán–Geambaşu Réka–Pásztor Gyöngyi: A kolozsvári elsőgenerációs városlakók	67
Turai Tünde: A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban	85
Mohácsek Magdolna–Vitos Katalin: Fogyasztói szokások a magyarfalusi vendégmunkások köreiben	101

2. MEZŐNY

Csedő Krisztina: Szimbólumviszály és köznapi kultúra	113
Péter László: A Völgy világa avagy moldovaiak, akik emberek lettek	121
Kis Dénes: Szomszédok és szomszédságok Erdélyben	125

Visszapillantó	133
----------------	-----

Csata Zsombor–Kiss Tamás

Migrációs potenciál Erdélyben*

Erdélyben az elmúlt öt-hat évben a magyar népességre kérdőíves vizsgálatok egész sorát végezték el. Ezek többsége valamilyen formában tartalmazott a *migrációs potenciálra* vonatkozó kérdést. Tanulmányunkban kísérletet teszünk ezeknek az eredményeknek az áttekintésére. (A tanulmány a Határon Túli Magyarok Hivatala által szervezett „Demográfiai folyamatok a Kárpát-medencében” elnevezésű kutatás alapján készült. Várható, hogy a teljes vizsgálati anyag kötetben megjelenik.) Úgy véljük, hogy az erdélyi magyarok migrációs szándékait a romániai migráció kontextusában érthetjük meg, ezért a magyar nemzetiségű populáció esetében mért adatok országos trendekhez viszonyított jellegzetességeit is tisztázni szeretnénk. Ezzel a migráció (migrációs szándék) és az etnicitás kapcsolatára kérdezzük rá. Végül a vándorlási szándékok okait szeretnénk tisztázni, a tárgyalt empirikus anyagra hagyatkozva. Tudott, hogy a migráció szándéka leginkább a fiatal korosztályokat jellemzi, és ez minden vándorló népesség esetén igaz (Sik–Simonovits, 2003:55). Emellett a fiatal korosztályok migrációs viselkedése befolyásolja leginkább a jövőbeni erdélyi népesedési trendeket. Ez indokolja, hogy az elemzésnek ebben a fázisában, a „Mozaik 2001” nevű kutatás vonatkozó adatait felhasználva a fiatal korosztályra összpontosítunk.

I. A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL

Berencsi Zsuzsa (1995) szerint a migrációs potenciál fogalma a menekült (reaktív) és az önkéntes (proaktív) migráns megkülönböztetéséhez kapcsolódik. A menekülés valamilyen előre nem kalkulálható, a vándorló döntéseitől, életstratégiáitól független eseményre adott kényszerű válasz. Az önkéntes migráció hajtóereje ezzel szemben az egyén döntése, szándéka. Az önkéntes migrációt a migrációs-potenciál vizsgálatok egyfajta „*intencionális*” modellben írják le, ahol a vándorlást az erre vonatkozó szándék (terv) időben előzi meg. A modell azt ígéri, hogy a be nem következett migrációs aktusok előre jelezhetőek, ha azokat még szándék formájában beazonosítjuk („megmérjük”). A migrációs potenciál fogalmának népszerűsége – amellett, hogy a migrációs folyamatok előrejelzésének ígéretét hordozza – a szociológia számára kézenfekvő kérdőíves mérési módszernek köszönhető. Míg a migrációs folyamatok jellegükből adódóan igen nehezen foghatók meg ezzel a módszerrel, a migrációs szándékokról viszonylag egyszerű ezen az úton számot adni. A fogalom használatakor tehát mindenekelőtt azzal kell tisztában lennünk, hogy a migrációs potenciálra vonatkozó mérések és a tényleges migráció közti kapcsolat igen esetleges. Annyit általában okkal feltételezünk, *hogy a migrációs szándékot kinyilvánítók az átlagnál*

---

*Jelen tanulmány a *Határon Túli Magyarok Hivatala* által koordinált „Demográfiai folyamatok a Kárpát Medencében” elnevezésű kutatás keretében készült. Várható a teljes vizsgálati anyag kötet formájában való megjelenése.

valóban szignifikánsan nagyobb arányban mozdulnak majd el. A migrációs potenciált így a szociológia eszköztárában a *puha változókhoz* kell sorolnunk. Ezek védelmében általában azt szokás felhozni, hogy e szándékok, mentalitások, értékek, ha nem is a kemény változókhoz hasonlóak, de még-iscsak *társadalmi tények*.

A mérés „*puhaságát*” persze a kérdésfeltevés is nagymértékben befolyásolja. A mérési technikák változatossága egyben az összehasonlíthatóság akadálya is, amibe az erdélyi vonatkozású adatfelvételek kapcsán is beleütközünk. Itt említhetjük a Sik Endre által használt „*tisztítási eljárás*” fogalmát (Sik, 2003), amit az intencionális modell logikájának újragondolásával érthetünk meg. Horváth István szerint ez a modell a migrációt egy olyan lineáris sorozat végeredményeként látja, amelynek elemei: az elhatározás (migrációról való döntés – terv), a migrációhoz szükséges feltételek megteremtése és a tényleges elmozdulás (Horváth, 2002). A „*tisztítás*” során a sorozat minél későbbi fázisát igyekszünk beazonosítani, abban a reményben, hogy így a tényleges elmozdulást nagyobb biztonsággal jelezhetjük előre.¹

2. MIGRÁCIÓS-POTENCIÁL VIZSGÁLATOK ERDÉLYBEN

Az erdélyi vonatkozású (erdélyiek és nem erdélyiek által írt) szociológiai irodalomban a migráció a gyakran tárgyalt témák közé tartozik.² A lokális vonatkozású esettanulmányok mellett a migrációs potenciálra vonatkozó felvételek képezik a vizsgálat domináns irányát.³

A legkülönbözőbb tematikájú kérdőíves kutatások rendre tartalmazznak a migrációs szándékra vonatkozó kérdéseket:

– 1997-ben az ELTE Kisebbség Kutató Tanszék (Minority Studies) által kezdeményezett *Kárpát-projekt* a nemzeti identitás és az etnikumközi viszonyok vizsgálatára vállalkozott egy 1200 fős magyar és 700 fős román mintán. A migrációs szándékra két kérdésblokk vonatkozott⁴ (Csepeli–Örkény–Székelyi, 2002).

– 1997, 1999, 2000 és 2001-ben a Balázs Ferenc Intézet (BFI) értékrend- és nemzeti identitás-vizsgálatai a migrációra vonatkozó viszonylag terjedelmes kérdésblokkban a végleges elvándorlási szándékra is rákérdeztek.⁵ A magyarokra reprezentatív minta nagysága 1997-ben és 1999-ben 600, 2000-ben és 2001-ben 1000 fős volt (Sorbán, 1999, Csata–Dobos, 2001).

¹ Horváth jelzi, hogy ez a modell nem feltétlenül adekvát. Példaként azt az esetet hozza fel, amikor a végleges kitelepedést munkavállalás, külföldi tanulás előzi meg. Ilyenkor a kitelepedés feltételeinek megteremtése megelőzheti a szándékot, aminek módszertani következményei lehetnek.

² A vonatkozó szakirodalom felsorolását lásd: Örkény 2003a.

³ A lokális esettanulmányok és a migrációs szándékot vizsgáló survey felvételek mellett egy sor, módszertanilag is figyelemre méltó vizsgálat született. Kovács Éva és Melegh Attila migránsokkal készített narratív interjúit (Kovács–Melegh 2000), valamint Horváth István elsősorban statisztikai adatokra alapozó átfogó értelmezési kísérletét (Horváth 2002) érdemes kiemelni.

⁴ – *Kérem válaszoljon arra, hogy ha költözés által javíthatná élet- és munkakörülményeit, mennyire lenne hajlandó elköltözni innen ..... (4) nagyon szívesen (3) szívesen (2) inkább nem szívesen (1) egyáltalán nem szívesen (szomszédos városbalfaluba, a megye más településére, egy másik megyébe Erdélyben, Románia Kárpáton túli területére, Magyarországra, Nyugat Európába, egy másik földrészre).*

– *Az elmúlt egy-két évben gondolt-e Ön arra, hogy máshová költözzön? (1) igen (2) nem. Ha igen (u.a.).*

⁵ *A kérdés pontosan: Felmerült-e önben az a gondolat, hogy kivándorol hazájából (1) igen a döntés megszületett, (2) elmennék de nincs rá lehetőségem, (3) foglalkozom a gondolattal (4) egyáltalán nem.*

– Az *Etnobarométer 2000, 2001, 2002 vizsgálat*⁶ ugyancsak a végleges vándorlási szándéokra kérdezett rá. A felvételek párhuzamos 1000 fős országos és 600 fős magyar mintán készültek.

– 2001-ben a TÁRKI és a BFI közös felvétele kimondottan a migrációs szándékok feltérképezést tűzte ki célul. 2000 fős magyar és 600 fős magyarul beszélő cigány mintán a munkavállalási és a kivándorlási szándéokra egyaránt rákérdezett.⁷ A vizsgálat az aktív korú (18–55 év közötti) népességet célozta meg. A felvétel konkrét célja a bevezetés előtt álló státustörvény migrációs hatásainak vizsgálata volt.

– A TÁRKI-BFI adatfelvétellel egy időben zajlott a *Nemzeti Ifjúságkutató Intézet* által koordinált *MOZAIK 2001* vizsgálat, ami a 15–29 év közöttiekre terjedt ki. A felvétel egy 1200 fős „belső erdélyi”⁸, illetve 750 fős székelyföldi magyar, valamint egy szintén 750 fős „belső-erdélyi” román mintára terjedt ki. A vizsgálat a külföldi munkavállalás és a kitelepedés szándékára kérdezett rá.⁹

A feltételekkel kapcsolatban a következőket állapíthatjuk meg:

(1) Annak ellenére, hogy az erdélyi magyarokra vonatkozóan az 1997–2002 közötti periódusban tíz adatbázissal rendelkezünk, az eredmények összevetését nehezíti a mérési technikák sokfélesége.

(2) A migrációs potenciálra vonatkozó kérdést (is) megfogalmazó vizsgálatok többségének tematikája az etnikumközi viszonyokra, nemzeti identitásra irányul. Ez a migrációs potenciál tárgyalására is rányomja a bélyegét. Általános tendencia, hogy a migrációs potenciált egy sor etnicitáshoz kötődő attitűdváltozó összefüggésében vizsgálják. Az etnicitásnak a migráció során és a migrációs szándékban valóban fontos szerepe lehet (van), de a folyamat gazdasági beágyazottságától nem tekinthetünk el.

(3) A felvételek hajlamosak csak a végleges elvándorlásra rákérdezni, holott az elmúlt tizenhárom évben a romániai – így az erdélyi magyar – migráció domináns formájává a munkaerő időszakos migrációja vált (Bíró, 1996; Sandu, 2000; Horváth, 2002). A munkaerő-migráció és a végleges kivándorlás kapcsolatáról csak hipotéziseket fogalmazhatunk meg. A nemzetközi szakirodalom hajlamos a munkaerő-vándorlást a munkavállalást a végleges letelepedés „előszobájának tekinteni” (lásd pl. Portes–Böröcz 1989). Dumitru Sandu a romániai, vagy a csíkszeredai KAM a székelyföldi vendégmunka kapcsán viszont ennek az ellenkezőjét állítja. Szerintük a migrációs stratégiák jellemzője, hogy a tartós oda-vissza mozgásra épülnek (Sandu, 2000; Bíró,

⁶ Az Etno-barometer felvételt az Etnokulturális Kisebbségek Forrásközpontja megbízásából a 2000-ben CCRIT (Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja), 2001–2002-ben a Metro-Media Transilvania végezte. Az országos A eredményeit lásd. www.edrc.ro. A 2001, 2002-es évek eredményei SPSS adatbázis formájában is megtalálhatók. Ezeket felhasználtuk. A kérdés pontos megfogalmazása. *Az elköltözésre vonatkozóan Önre az alábbi helyzetek közül melyik igaz leginkább: (1) már tettem konkrét lépéseket az ügyben, (2) a közeljövőben konkrét lépéseket fogok tenni ez ügyben, (3) ha adódik egy előnyös lehetőség elköltözöm, (4) nincs szándékomban elköltözni.*

⁷ *Tervezi –e, hogy kivándorol / néhány hétre–hónapra / néhány évre külföldön vállal munkát. (1) igen, (2) nem. Ha igen, hol (elsősorban..., másodsorban... harmadsorban).*

⁸ Belső-Erdély, itt: az, ami nem Székelyföld és nem Partium. Az elkülönítést a kutatás szervezési feltételei indokolták.

⁹ A kérdések: *Tervezi-e, hogy külföldön vállal munkát. Ha igen hol? (Elsősorban, másodsorban, harmadsorban), illetve Gondolt-e már arra, hogy kitelepedjen külföldre? (1) igen, konkrét elképzeléseim vannak, (2) igen, de még nem tudom pontosan, hogy hová és hogyan, (3) Igen néha, de még nincsenek konkrét elképzeléseim, (4) Nem telepednék ki, (5) nem gondoltam ezen.*

1996). A kérdésre egyértelmű válasz valószínűleg nincs,¹⁰ ami viszont bizonyos, hogy a migráció jellege az 1989 előtti periódushoz képest megváltozott, ami felértékelte a munkaerő-vándorlást mint migrációs formát.

(4) Az erdélyi magyarokra reprezentatív mintán végzett kérdőívezések magából a módszerből adódóan hajlamosak a vizsgált populáció migrációs potenciálját az általános romániai kontextusból kiragadva értelmezni. Ezt helyenként az indokolhatja, hogy az elemző számára a befogadó ország (Magyarország) kontextusa releváns. Ezek a vizsgálatok mellett, hogy a romániai kontextust figyelmen kívül hagyják, gyakran a kárpát-medencei („határon túli”) magyarság migrációjáról beszélnek, holott ez egyértelműen csak a magyar migrációs politika szempontjából létezik: „A [migrációs potenciálra vonatkozó] adatok elemzésekor egységes régióknak tekintjük a Magyarországgal határos országokat (...)”¹¹. Az előbbit az indokolja, hogy a kedvezménytörvény sem tett különbséget a határon túli magyarok közt annak függvényében, hogy mely ország állampolgárai” (Örkény, 2003:150). Horváth szerint – igaz más okból – az erdélyi elitdiskurzusok is romániai kontextusából kiragadva kezelték az erdélyi magyar migrációt. Az erdélyi elit ugyanis a migrációt a kisebbségi lét taszító hatásának, illetve az etnikai elnyomásnak – vagyis egy az ország általános társadalmi-gazdasági helyzetétől független tényezőknél – tulajdonította (Horváth, 2002). Ezt a hibát módunkban áll elkerülni, hisz a felsorolt kérdőívezések egy része nem kizárólag a magyarokat reprezentáló mintával dolgozott.

3. A MIGRÁCIÓS SZÁNDÉK GAZDASÁGI KONTEXTUSA ÉS AZ ETNICITÁS

Amikor azt hangsúlyozzuk, hogy a magyarok migrációs szándékai romániai kontextusban értelmezhetők, a migráció okát nagymértékben az elhúzó román átmenet okozta gazdasági nehézségekben látatjuk. A gazdasági vonzás-taszításra épülő modell, Portes és Böröcz szerint, nem képes megmagyarázni, hogy a kibocsátó népesség különböző csoportjai miért mozdulnak el különböző mértékben, illetve, hogy a migráció miért egy adott cél-országba irányul (Portes–Böröcz, 1989). Ezek vonatkozásában a kulturális-társadalmi tényezők jelentőségét hangsúlyozzák. Az erdélyi magyarok migrációs potenciálja tehát nem értelmezhető a romániai gazdasági kontextuson kívül, azonban anélkül sem, hogy az etnicitással összefüggő társadalmi-kulturális sajátosságait tisztáznánk.

Az etnicitás és az erdélyi magyar migráció kapcsolatát több modellben próbálták értelmezni. Az előbbieken már Horváth Istvánra hivatkozva említettük az erdélyi magyar elit-diskurzu-

¹⁰ Horváth István szerint: „Logikus feltételezni, hogy a cirkuláris migráció folyamatával párhuzamosan vagy annak kontextusában fokozatosan kialakult a romániai elmozdulók egy olyan jelentős rétege, amely a befogadó országban való tartózkodás legalitását és munkaerő-piaci helyzetét illetően stabil pozícióval rendelkezik” (Horváth, 2003: 86)

¹¹ A migrációs folyamatok a befogadó ország perspektívájából történő szemlélete ellen szakmai kifogásokat nyilván nem emelhetünk, amennyiben ezt fokozott módszertani felügyelet kíséri. A különböző mintavételi módszerekkel készült regionális adatfelvételek ugyanis reprezentativitás-problémákat vetnek fel amennyiben abból egységes (Kárpát-medencei) adatbázist hozunk létre és ennek alapján a határon túli magyarokról, mint szerves egészből beszélünk. Vélhetően ez a szemléletmód is ludas abban, hogy a TÁRKI-féle elemzések nagyrésztében (Örkény, 2003a) a különböző régiók magyarsága nem az arányának megfelelően képviselteti magát az összeragasztással létrehozott „Kárpát-medencei magyar” adatbázisban így a határon túli magyarokra vonatkozó elemzésekben a kárpátaljai magyarok például felül-, a vajdaságiak pedig alulreprezentáltak.

sok migráció-értelmezését. Ez a nemzetközi migráció irodalmában etnikai migrációként megjelenő modell. Az utóbbi évtizedek erdélyi magyar migrációját Rainer Münz értelmezi ebben a keretben (Münz, 2003). Szerinte az etnikai nyomás vagy üldözés hatására történő elmozdulás a migráció leggyakoribb formája a huszadik században.

Ez a modell a kilencvenes évek második felétől az erdélyi magyarok vonatkozásában érezhetően egyre kevésbé adekvát. Ez vezeti Horváthot arra, hogy a migráció és az etnicitás egy árnyaltabb tipológiáját dolgozza ki. Brubakerre támaszkodva nem csupán az etnikai presszió nyomán bekövetkező migrációt nevezi „*etnikai migrációnak*”, hanem a migráció minden olyan formáját, amelyben az etnicitás, mint kulturális vagy szimbolikus tőke szabályozó szereppel bír (Horváth, 2002:32). Az etnicitás, mint kulturális és szimbolikus tőke hatással lehet a migráció intenzitására, a célország kiválasztására, a befogadás körülményeire és ezen keresztül a migráció társadalmi összetételére. Horváth értelmezésében ebben a modellben az etnicitás szerepe nem a migrációs szándék intenzitását, hanem a migrációs tervek beteljesedésének esélyét befolyásolja. Vagyis annak ellenére, hogy az elhúzódo átmenet gazdasági hatásai nyomán a magyarokat és a románokat egyforma elvándorlási szándék jellemzi, a magyarok számára ezek könnyebben realizálhatók (Horváth, 2002:36–39). A migrációs potenciál-vizsgálatokban lényeges szempont, hogy a kulturális és szimbolikus tőkeként működő etnicitás átalakíthatja a migráció társadalmi szerkezetét.

A harmadik modell ismét a kibocsátó közegen keresztül értelmezi az etnicitás és a migrációs potenciál kapcsolatát, anélkül azonban, hogy kimondottan etnikai (el)nyomásról beszélne. Az erdélyi társadalom-tudományos irodalomban többször felmerült a román nemzetállamhoz viszonyított nyelvi-kulturális *integráció* versus *integrálatlanság* fogalma (Csepeli–Örkény–Székelyi, 2002, Salat, 2003). A nyelvi-kulturális integrációval szemben – amely sok esetben a román munkaerő-piaci érvényesülés előfeltétele – egyes szerzők a migrációt alternatív – etnikai kiválási – stratégiaként tételezik (Salat, 2003). Az „integráció” és a migráció viszonyára mi is rákérdezünk.

E három modell mellett, amelyek a migráció és az etnicitás kapcsolatát próbálják magyarázni, Dumitru Sandu értelmezését emelhetjük ki, aki a migráció „de-etnicizálódásáról” beszél. Sandu a kifejezést a kilencvenes vándormozgalmaival (elsősorban munkaerő-vándorlással) kapcsolatban használja. Sandu adatai szerint a kilencvenes évek migránsai között az etnikai és vallási kisebbségek erősen felülreprezentáltak, ha azonban az évtized eleji és végi migrációs hullámokat összehasonlítjuk, egyfajta kiegyenlítődést tapasztalunk. A romániai migráció, mondja Sandu, a kilencvenes évek elején etnikailag és vallásilag tagolt hálózatok mentén szerveződött, ebbe a többségi ortodox románság később kapcsolódott be (Sandu, 2000). A migráció, illetve a migrációs szándék „de-etnicizálódása” alatt az etnicitás migrációban betöltött szerepének csökkenését érthetjük. Amikor a migrációs potenciál tárgyalására vállalkozunk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az etnicitás hatása – mint említettük – könnyen megmutatkozhat éppen abban, hogy a különböző etnikumúak esetében a migrációs elképzelések eltérő arányban realizálódnak. Így lehet, hogy az a – logikusnak tűnő – feltételezés, miszerint az intenzívebb migrációs szándék nagyobb arányú migrációt eredményez, helytelen. Ez a kérdés azonban tanulmányunk tárgykörén kívül esik.

4. AZ EMIGRÁCIÓS POTENCIÁL MÉRTÉKE ORSZÁGOSAN ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAROKRA VONATKOZTATVA

Mint már említettük, az utóbbi évek kérdőíves mérései inkább az emigrációs szándékkal foglalkoztak, míg a munkavállalási szándékot hanyagolták. Országos és az erdélyi magyarokra vonatkozó adatok összehasonlításra is ennek kapcsán van lehetőségünk.

Az emigrációs potenciál intenzitására a kilencvenes évek eleji „kiinduló állapotként”, az Erasmus Alapítvány 1991-ben által készített Romániára reprezentatív vizsgálat adatait fogadhatjuk el, amelyeket Sik Endre idéz. Megállapítja, hogy az emigrációs potenciál és a vallás között igen erős kapcsolat van, nevezetesen a nem ortodox lakosság sokkal inkább hajlamos a kivándorlásra, mint az ortodoxok. A Sik által hivatkozott kutatás ugyan nem kérdezett rá a nemzetiségre, de tudjuk, hogy a nem ortodox vallásúak igen nagy valószínűséggel valamely kisebbséghez tartoznak. Ezek szerint a kisebbségi státus a kilencvenes évek elején nagy migrációs hajlandósággal járt együtt (Sik, 1993). Feltételezhetjük, hogy ebben a periódusban a magyar lakosságot is az országos átlagnál magasabb emigrációs potenciál jellemezte.

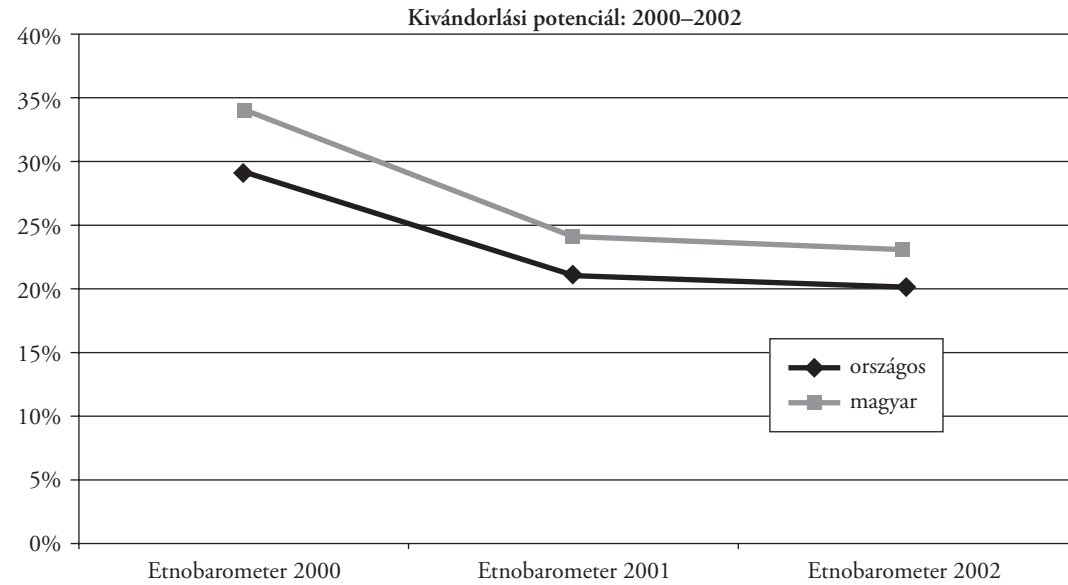
Az országos és az erdélyi magyarokra vonatkozó migrációs potenciál-adatok összehasonlítása a kérdezési technikák eltérése miatt problematikus. Az Etnobarométer vizsgálat ismereteink szerint az egyetlen olyan adatfelvétel, amely azonos módszerrel párhuzamosan országos és a magyarokra reprezentatív mintán dolgozott. A vizsgálat a végleges elvándorlási potenciálra kérdezett rá, így ennek tárgyalására van lehetőségünk.

Az egymást követő vizsgálatok megközelítőleg ugyanazzal a technikával kérdeztek az elvándorlási szándéokra. A módszer az *intencionális modell* logikája alapján a potenciális migránsok közül külön akarja választani azokat, akik már *valamilyen konkrét lépést tettek*, illetve fognak tenni a migráció érdekében.¹² A kérdezési technika az utóbbi két vizsgálatban annyiban módosult, hogy a lehetséges célterületek közül a „*tengerentúl*” kimaradt.

A konkrét lépéseket tevők igen kis esetszámmal képviseltették magukat, ezért célszerűnek tartottuk a potenciális migránsokat egységes csoportként kezelni. Az alábbi ábrán látható migrációs-potenciál mutató az egyes területekre migrálni szándékozók számát összesíti. A 2000, illetve a 2001–2002-es adatok közötti módszertani különbség, hogy az előbbi a tengeren túlra vándorolni szándékozókat is tartalmazza, míg az utóbbi kettő csak a Magyarországra és Nyugat-Európába irányuló migrációs szándékot összesíti. A nagyságrendbeli eltéréseknek részben ez lehet az oka.

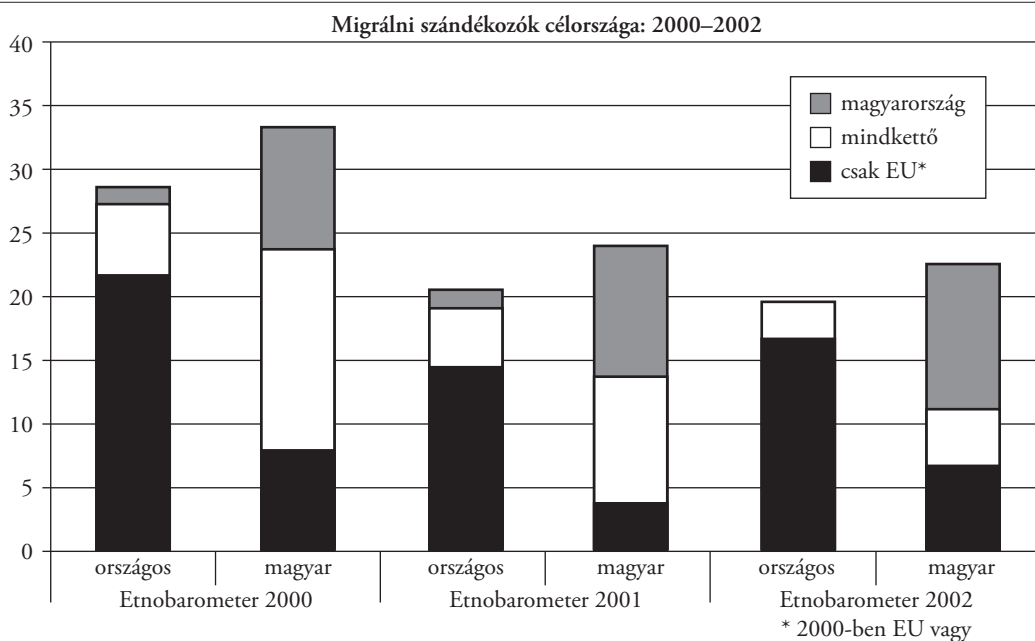
¹² lásd 7. lábjegyzet

1. ábra. Etnobarométer. Kivándorlási potenciál 2000-2002. Erdélyi magyar (n=600) és romániai országos (n=1000) minta.

Az ábra alapján látszik, hogy a magyarok emigrációs potenciálja nem különbözik lényegesen az országostól. Ha ezt a Sik Endre által közölt 1991-es eredményekkel összevetjük (ahol az eltérések nagyságrendbeliek) azt mondhatjuk, hogy Romániában az emigrációs szándék intenzitásában a rendszerváltást követő időszakhoz viszonyítva valóban „de-etnicizálódott”, vagyis a román nemzetiségű népesség migrációs potenciálja az etnikai kisebbségek már a kilencvenes évek elején is magas migrációs potenciáljához közelített.

Potenciális cél-országok tekintetében az eltérések már jelentékenyebbek. A magyarok számára Magyarország Nyugat-Európánál és a tengerentúlnál vonzóbb célterület, ugyanakkor a magyarok többségének nem kizárólag Magyarországgal kapcsolatban vannak migrációs tervei. A migráns népességek társadalom-szerkezetét majd a fiatalok esetén vetjük össze.

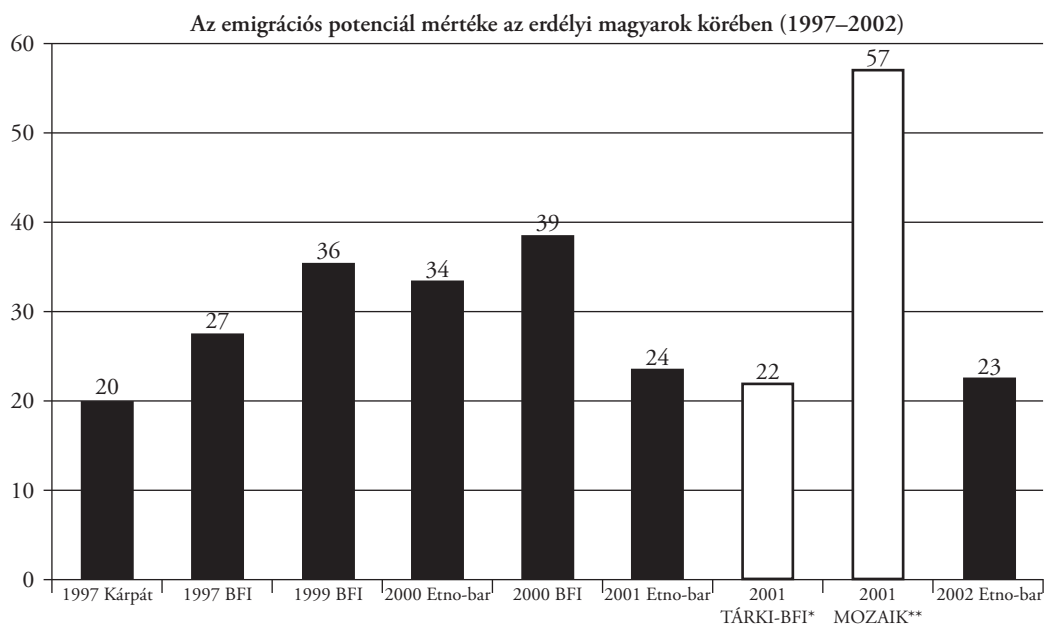
2. ábra. Etnobarométer. Kivándorlási szándék cél-országok szerint 2000–2002.
Erdélyi magyar (n=600) és romániai országos (n=1000) minta.

5. AZ ERDÉLYI MAGYAROK KIVÁNDORLÁSI POTENCIÁLJA 1997–2002 KÖZÖTT

Mivel a további idézett kutatások esetében országos mintán nem vizsgálták az emigrációs potenciál mértékét, a továbbiakban az erdélyi magyar népesség, illetve azon belül a különböző szocio-demográfiai jellemzők szerint elkülönített alcsoportok kivándorlási szándékát vizsgáljuk meg alaposabban. Tekintettel a tényleges migráció és a mért elvándorlási szándék kapcsolatának már említett esetlegességére, a hangsúlyt sokkal inkább a jelenség szociogenezisének komparatív bemutatására, mint a teljes népességre vonatkoztatott emigrációs potenciál nyers összehasonlítására helyezzük. Az említett kérdezéstechnikai divergenciák miatt az 1997 óta csaknem évente (később annál gyakrabban) elvégzett vizsgálatok nem teszik lehetővé, hogy az emigrációs potenciál pontos longitudinális trendjét vázolni tudjunk. Nem tudni pontosan tehát, hogy a 3. ábrán bemutatott kivándorlási szándékok eltérései mennyiben az „*intencionalitás*” különböző fázisaira való rákérdezés sajátosságait tükrözik, és mennyiben takarnak tényleges időbeli elmozdulásokat. A kérdésfeltevés különböző formáit elemezve az azonban világosan látszik, hogy minél komolyabb szándékot, a migráció melletti erősebb elkötelezettséget tükröz a kérdés, annál alacsonyabb az így mért migrációs potenciál mértéke¹³. Továbbá számolnunk kell azzal is, hogy

¹³ Ebben az értelemben az emigrációs szándék „puhább” mutatójának tekintettük a Balázs Ferenc Intézet által végzett és a MOZAIK 2001 vizsgálatok által a „*Felmerült-e önben az a gondolat, hogy kivándorol hazájából?*” illetve a „*Gondolt-e már arra, hogy kitepedjen külföldre?*” formulát a TÁRKI által használt „*Tervezi-e Ön, hogy külföldön éljen?*” kérdésnél. Hasonlóképpen a „*elköltözn-e*” ige (Kárpát, Etnobarométer) az emigráció aktus-jellegére erősebben utal, mint a „*kivándorolna-e*” formula, ami a folyamatra helyezi a hangsúlyt, ennél fogva egy erősebb attitudinális viszonyulást implikál.

a bevont mérések 3–5 százalékos mintavételi hibával becsülnek, ami az adatok összehasonlításánál akár ennél kétszer nagyobb különbségeket is jelenthet. Az említett pontosítások arra felhívják a figyelmet, hogy a longitudinális trendeket illetően igen tapintatosan fogalmazzunk: a kivándorlási szándék a 2000-es évek elején a korábbi évekhez képest enyhe csökkenő tendenciát mutat, ezen a „leszálló ágon” jelenleg az erdélyi magyar felnőttek közül minden negyedik-ötödik személy tekinthető potenciális emigránsnak.

3. ábra. Az erdélyi magyarok emigrációs potenciálja 1997–2002.

* A vizsgált népesség: 18–55 éves erdélyi magyarok; ** A vizsgált népesség: 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok

A rendelkezésünkre álló vizsgálatok adatai alapján a fentieknél jóval pontosabb és koherensebb információink vannak arról, hogy milyen demográfiai csoportok érdekeltek leginkább az ország elhagyásában. Az 1., 2. és a 3. táblázatok az emigrációs potenciál mértékét a nemek, korcsoportok és az iskolai végzettség szerinti kategóriák mentén mutatják be.

A regisztrált eredményekkel kapcsolatban az alábbiakat fogalmazhatjuk meg:

(1) A vizsgálatok egybehangzóan azt mutatják, hogy a kivándorlási szándék tekintetében a férfiak és nők között nem mutatható ki szignifikáns különbség.

(2) Korcsoportok szerint mindenütt a középkorúak migrációs potenciálja képvisel az átlaghoz nagyon közeli értéket, a fiatalok körében ennél másfél-kétszer nagyobb mértékű kivándorlási szándékkal számolhatunk. Amint az várható volt, legkevésbé a 55 év felettiak hagynák el az országot, esélyük „az itthon-maradás” választására két-háromszorosa a középkorúakénak. Az idős korosztály kivándorlási hajlandósága más népességekhez viszonyítva ezzel együtt elképesztően magas. A magyarországi migrációs-potenciál vizsgálatokra alapozva Sik Endre az ötvenöt év felettiokről mint migrációs szempontból irreleváns népességről beszél. Erdélyben a tíz százalékos feletti értékek korántsem erre engednek következtetni. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi években a Magyarországra vándorló román állampolgárok között növekedett az időskorúak aránya (KSH, 2001). Ez feltételezhetően a magyar állampolgárságot megszerzett gyerme-

kekkel rendelkező időskorúak vándorlásának tudható be. Migrációs döntéseikben nem kevés szerepe lehet annak a ténynek, hogy ekképp esélyük van a magyar nyugdíjrendszerbe való bekapcsolódásra.

(3) A TÁRKI-BFI vizsgálat kivételével az elemzések mind azt mutatják, hogy a magasabb iskolai képzettség magasabb migrációs szándékot valószínűsít. Eszerint a kivándorlást fontolgatók körében az érettségizettek és különösen a felsőfokú oklevéllel rendelkezők arányukon felül képviseltetik magukat.

Vizsgálat / Nemek	Férfi	Nő	Összesen
1997 BFI	25	28	27
1999 BFI	39	33	36
2000 Etno-bar	34	35	34
2000 BFI	38	40	39
2001 Etno-bar	22	27	24
2001 TÁRKI-BFI	23	22	22
2001 MOZAIK	58	57	57
2002 Etno-bar	22	24	23

1. táblázat. A kivándorlási potenciál mértéke az erdélyi magyarok körében, nemek szerint (százalékban).

* A vizsgált népesség: 18–55 éves erdélyi magyarok; ** A vizsgált népesség: 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok

Vizsgálat / Korcsoportok	18-34	34-55	55 felett	Összesen
1997 BFI	45	27	10	27
1999 BFI	57	37	14	36
2000 Etno-bar	56	34	12	34
2000 BFI	67	35	17	39
2001 Etno-bar	44	28	9	24
2001 TÁRKI-BFI	30	15	×	22
2001 MOZAIK	60	×	×	60
2002 Etno-bar	47	21	10	23

2. táblázat. A kivándorlási potenciál mértéke az erdélyi magyarok körében, korcsoportok szerint (százalékban).

* A vizsgált népesség: 18–55 éves erdélyi magyarok; ** A vizsgált népesség: 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok

Vizsgálat / Iskolai végzettség szerinti csoportok	Általános	Szakiskola	Érettségi	Felsőfokú	Összesen
1997 BFI	23	25	39	38	27
1999 BFI	28	46	50	46	36
2000 Etno-bar	11	30	45	43	34
2000 BFI	32	35	58	47	39
2001 Etno-bar	14	17	35	24	24
2001 TÁRKI-BFI	23	22	21	20	22
2001 MOZAIK	61	45	59	61	58
2002 Etno-bar	10	27	32	33	23

3. táblázat. A vándorlási potenciál mértéke az erdélyi magyarok körében, korcsoportok szerint (százalékban).

* A vizsgált népesség: 18–55 éves erdélyi magyarok; ** A vizsgált népesség: 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok

6. A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL OKAI A BFI ÉS A TÁRKI-BFI VIZSGÁLATOK ALAPJÁN

Mivel a Balázs Ferenc Intézet vizsgálatai, valamint a TÁRKI-BFI kutatás nyomán az emigrációs potenciál szociogenezisének többváltozós elemzését is elvégezték, a továbbiakban az ezzel kapcsolatos legfontosabb következtetéseiket hasonlítjuk össze. A migráció társadalmi háttéréről írott részeket azért is fontosnak tartjuk bemutatni, mert a fiatalokra vonatkozó elemzésünk (ld. 7. fejezet) konceptuális és módszertani kereteit egyaránt erőteljesen meghatározták. Ezen túlmenően a TÁRKI által végzett elemzés részleteiben foglalkozik nemcsak a végleges elvándorlásra való hajlandóság, hanem a külföldi munkavállalási potenciál kérdésével is¹⁴. A társadalmi háttér szerinti különbségek sokat elárulhatnak az időszakos munkavállalás és a kivándorlás vitatott viszonyáról.

A Balázs Ferenc Intézet elemzései (Sorban, 1999, Csata–Dobos, 2001) a tárgyalt szociodemográfiai jellemzők vizsgálata mellett a kivándorlási szándék kontextuális háttérének, valamint a potenciális emigránsok értékorientációinak bemutatására térnek ki:

- A bevont kontextuális jellemzők szerint emigrációs szándékuknak leginkább a szórványban élő nagyvárosiak adtak hangot.

- A potenciális emigránsok átlagosnál rosszabb vagyoni helyzettel jellemezhetők, ennek szubjektív megítélése azonban arra utal, hogy az elvándorlási szándék mögött az esetek többségében nem önmagában a helyzet romlása, hanem alapvetően a szinttartás igénye, a lecsúszástól való félelem húzódik meg. Emellett jelen van azonban egy másik, jelentős emigrációs potenciállal jellemezhető csoport is, azoké, akik a anyagi helyzetüket tekintve az elmúlt időszakban javulást könyvelhettek el és annak jövőbeni alakulását illetően is bizakodóak.

- Az adatok igazolni látszanak a kivándorlási szándék és a célországok „látogatásának” gyakorisága közötti összefüggést. Nagyobb migrációs potenciállal jellemezhetők továbbá azok, akik korábban munkát vállaltak külföldön, vagy vannak kint élő családtagjaik.

- Erdélyben a szülőföldön való maradás valamint a kivándorlási szándék alapvetően az általános életszervezési értékek mentén különül el: „*emigrációs potenciállal elsősorban a rendszerváltás hozta változásokra/kihívásokra leginkább receptív alkalmazkodóképes és válaszolni tudó réteg jellemezhető*” (Sorban, é.n.). Eszerint leginkább a pragmatikus-kompetitív értékrenddel rendelkezők (fontos a Siker, az érvényesülés, a szabadság, a megbecsülés, valamint az, hogy az ember elérje azokat a célokat, amelyeket maga elé tűzött) telepednének ki, szemben a közösségi-toleráns (közösségi problémák felvállalása, másokon való segítség mint prioritások) valamint a keresztény-konzervatív értékrendűekkel (fontos a vallás, a család, a munka, az erkölcsi szabályok tiszteletben tartása), akik viszont inkább a szülőföldjükön maradónak tekinthetők (Csata–Dobos, 2001).

Szemben a korábban bemutatott elemzésekkel, a TÁRKI vizsgálat kizárólag a migrációs potenciál mértékének becslésére és társadalmi-gazdasági háttérének leírására koncentrált, ennél fog-

¹⁴ A Balázs Ferenc Intézet a 2000-ben és 2001-ben lezajlott vizsgálataiban a magyarországi munkavállalási szándékre csak a státustörvény által előírt feltételek mellett kérdezett rá. Ez a TÁRKI munkatársai által használt terminológiában a „speciális migrációs szándéknak” felel meg, amellyel – tekintettel az egyetlen célországra való leszűkítettségre – e tanulmány keretein belül nem foglalkozunk. A Balázs Ferenc Intézet korábbi elemzései a vendégmunkás-családdal rendelkező háztartások/háztartástagok szociodemográfiai háttérét, értékorientációit vizsgálta. (Csata, 2001)

va annak számos típusát tárgyalja. Az elemzés érvényességi köre szerint elkülönített általános és speciális migrációs potenciál a státustörvénnyel kapcsolatos várakozásoktól független, illetve annak feltételei mellett vállalt migrációs szándékokra vonatkozik. A „nyers”, „tisztított” és „tovább tisztított” migrációs potenciál közötti különbségtétel a speciális migrációs szándék komolyságát, megbízhatóságát hivatott ellenőrizni a tárgyalt intencionális modell alapján.¹⁵

A tanulmányunk szempontjából releváns „általános nyers migrációs potenciál” társadalmi hátterét a kutatók több változócsoporthoz bevonásával vizsgálták (Örkény, 2003:180–181).

A *szocio-demográfiai* jellemzők körébe a bemutatottak (nem, kor, iskolai végzettség) mellett több – főként főkomponens-elemzéssel létrehozott – aggregált változó is bekerült:

- a megkérdezettek objektív státusát az iskolai végzettség, a vagyontárgyak számával mért vagyoni helyzet, valamint a vállalkozói státus aggregált mutatója mérte

- a munkanélküliség, mint a „munkamegosztási pozíció” legfontosabb jellemzője került be az elemzésbe

- szubjektív státus három mutató aggregátuma: egyrészt az egyénnek el kellett helyeznie magát egy feltételezett társadalmi hierarchiában, másrészt egy skálán jelölte be, hogy jövedelme alapján szenved-e alapvető hiányban, harmadrészt pedig a négy dologgal kapcsolatban (a családi életével, a jövőjével, a háztartás életszínvonalával és az addigi életével) fejezte ki elégedettségét.

Az egyén migrációs viselkedését meghatározó kapcsolatrendszerként értelmezett *migrációs burok* mutatója az egyént körülvevő személyes és tágabb külföldi kapcsolati hálót, valamint az egyén közvetlen vagy közvetett (családtag) külföldi munkavállalási tapasztalatát jelenti.

Az *etnikai tér* dimenziója azokat a elemeket tartalmazza, amelyek „az etnikai beilleszkedés és együttélés különféle szempontjaira vonatkoznak” (Örkény, 2003:181) és három összetevőből áll:

- a többség-kisebbség együttélés perspektívái: ezt két kérdéssel mérték: az egyik az ország helyzetét és fejlődését ítélte meg a elkövetkező években, a másik a magyar etnikumra vonatkozó demográfiai víziót tükrözte

- a többségi társadalommal szembeni etnikai távolságot a klasszikus Bogardus-skála mérte

- az etnikai konfliktuspotenciál három változóból áll: közelségérzet az országhoz, konfliktus-érzékelés és diszkriminációérzet.

Sik fentihez hasonló modelljében a migrációs potenciál létrejöttét magyarázó okokat három csoportba sorolja (Sik–Örkény, 2003:188–191):

- szocio-demográfiai tényezők (nem, kor, iskolai végzettség, szegénység, gazdasági aktivitás, településnagyság, a település státusa)

- a migrációs burok kapcsolati (kapcsolatok külföldön) és emberi tőke (érzelmi kötődés a házához, korábbi munkaerő-piaci tapasztalatok külföldön) elemei

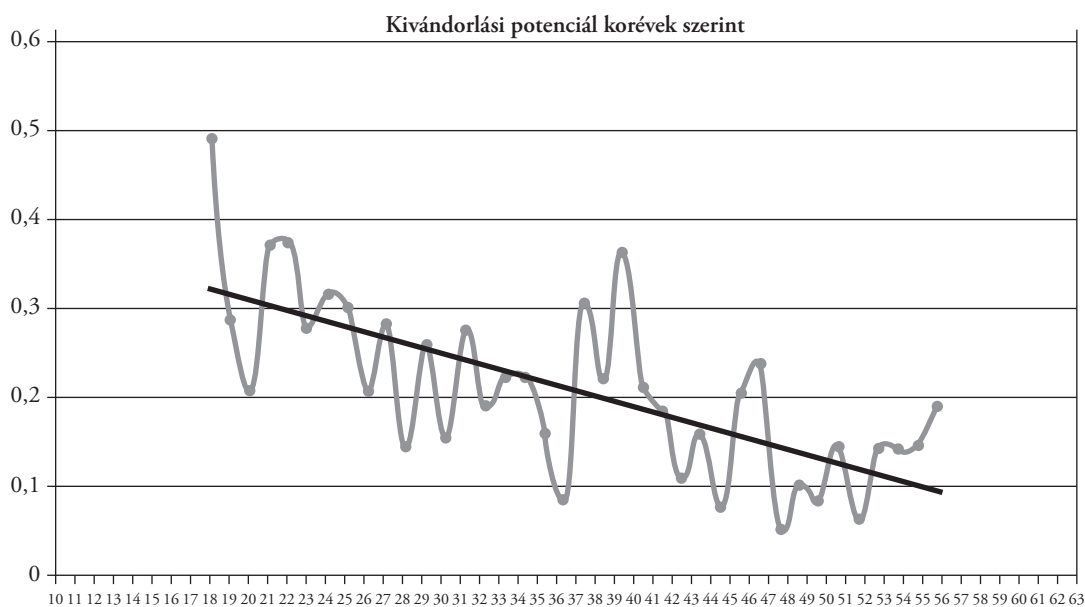
¹⁵ Az általános migrációs potenciált a migráció különböző időtávjainak megfelelően a „*Tervezi-e Ön, hogy egy pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni?*” (rövid távú munkavállalás), a „*Tervezi-e Ön, hogy egy pár évre külföldre menjen dolgozni?*” (hosszú távú munkavállalás), valamint a „*Tervezi-e Ön, hogy külföldön éljen?*” (kivándorlás) kérdésekkel mérték.

A speciális migrációs potenciál mértékét a „*Tervezi-e, hogy ha megkapta a (határon túli magyarok számára kibocsátott) igazolványt, akkor munkát vállal Magyarországon?*” kérdésre adott igen válaszok száma adja. A tisztított speciális migrációs potenciál az igazolvánnyal rögtön, már 2002-ben munkát vállalni szándékozókat jelenti, a „tovább tisztított migrációs potenciál” pedig a kedvezménytörvény által előírt feltételek (járuléklevonás a fizetésből, legfeljebb három hónapos munkavállalási engedély, munkaügnél való bejelentkezés) mellett tervezett magyarországi munkavállalást jelenti.

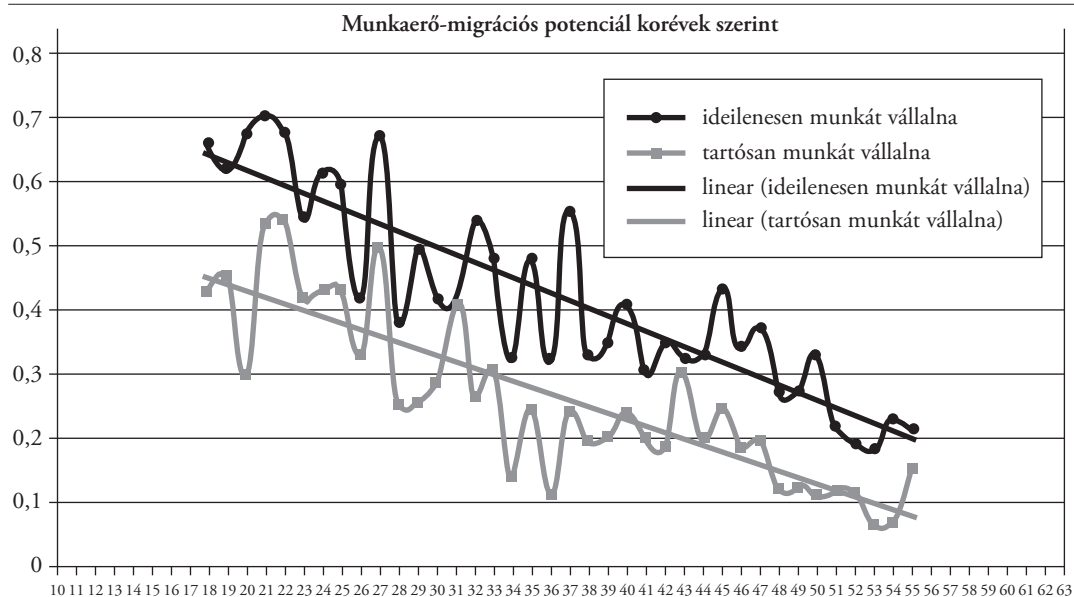
– szubjektív (pszichikai, értékrendi és elégedettséget kifejező) változók: elégedettség az életszínvonallal, az ország gazdasági helyzetével, személyes életpályájával és jövőjével, etnikai feszültség (magyar társadalom jövőjének megítélése, etnikai alapú sérelmek)

Az általános migrációs potenciál szociogenezisére vonatkozóan a fenti modellek alkalmazásával a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a migráció bekövetkeztének esélyére – tekintet nélkül a migráció tervezett időtávjára – a szocio-demográfiai tényezők közül leginkább a munkanélküliség és a kor hatnak. (A kivándorlási szándék illetve a munkavállalási potenciál életkor szerinti változását a 4. és a 5. ábra szemlélteti). A migrációs burok különböző formái a maguk során fontos szerepet töltenek be a migrációs szándék kialakulásában. A kivándorlás bekövetkeztének esélyét erősen csökkenti a szülőföldről való pszichikai kötődés mértéke, a pesszimizmus, valamint a politikai helyzettel való elégedettség. Az életszínvonallal való elégedettség a hosszabb távú migrációs szándékokra pozitív hatással van.

4. ábra. Kivándorlási potenciál korévek szerint – TÁRKI-BFI 2001.

A 4. és 5. (az 5. ábra a következő oldalon található) ábrák alapján egyértelműen megállapítható, hogy a kor a 18–55 év közöttiekre nézve a migrációs szándékot leginkább meghatározó változó: a fiatalok rövid és hosszú távú migrációs illetve kivándorlási szándéka egyaránt messze meghaladja a regionális átlagot. Ez teszi indokolttá, hogy a fiatal népesség migrációs potenciálját egy külön fejezetben tárgyaljuk.

5. ábra. Migrációs potenciál korévek szerint – TÁRKI-BFI 2001.

7. A MIGRÁCIÓS POTENCIÁL AZ ERDÉLYI FIATALOK KÖRÉBEN¹⁶

Ebben a fejezetben – a TÁRKI-BFI vizsgálatban alkalmazott konceptuális-módszertani modellre valamint a MOZAIK 2001 adataira támaszkodva – az erdélyi fiatalok migrációs potenciáljának részletes elemzését végezzük el.

A MOZAIK 2001 vizsgálat a négy legnagyobb határon túli magyar régióban (Erdélyben, a Felvidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban) élő 15 és 29 év közötti magyar fiatalokra nemek és korcsoportok szerint reprezentatív mintákon készült és a Magyarországon végzett „Ifjúság 2000” elnevezésű kutatás tematikus folytatása határon túli magyarok területeken. Jelleget tekintve alapkutatás, ezért a határon túli magyar fiatalok helyzetének számos szociológiai aspektusát vizsgálja.¹⁷ Az adatfelvétel 2001 decemberében – 2002 januárjában zajlott a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet koordinálásával.¹⁸

Az erdélyi vizsgálat egy 1196 fős belső-erdélyi és partiumi, illetve egy 750 fős székelyföldi mintán készült¹⁹.

¹⁶ A fejezet elkészítésében külön köszönettel tartozunk Veres Valérnak, akinek hasonló témájú elemzése (Veres é.n.) számos új ötletet és módszertani megoldást kínált jelen vizsgálat elkészítéséhez. Továbbá a tanulmány nem készülhetett volna el a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet ama nagyvonalú hozzájárulása nélkül, hogy a székelyföldi adatbázist a rendelkezésünkre bocsátotta.

¹⁷ A vizsgálat részletes bemutatásával valamint az előzetes vizsgálati eredményekkel kapcsolatosan lásd Szabó–Bauer–Laki–Nemeskéri (szerk.) 2002.

¹⁸ A vizsgálat előkészítését az Intézet munkatársai illetve az általuk felkért magyarországi kutatók, valamint erdélyi, szlovákiai, vajdasági és kárpátaljai magyar társadalomkutatók közös munkacsoportja végezte. Az erdélyi partnerintézmények Belső-Erdély és Partium esetében a Max Weber Társadalomtudományi Szakkolégium és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke (Veres Valér koordinálásával), a székelyföldi alpopuláció esetében pedig a csíkszeredai KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja (Bíró A. Zoltán vezetésével) voltak.

¹⁹ A székelyföldi alapsokaságot Hargita és Kovászna megye valamint a történelmi Marossszék Marosvásárhelytől

Tekintettel a mintavételi eljárás különbözőségére a két régióban²⁰, az adatbázisok összevonását módszertanilag nem tartottuk indokoltnak ezért adatainkat mindvégig regionális bontásban tárgyaljuk. Továbbá a belső-erdélyi és partiumi román fiatalok köréből egy 716 fős kontrollmintát vettünk, amely a magyar mintába került településeken élő román fiatalokat vizsgálja, ennél fogva különböző tendenciák összehasonlítására alkalmas, ám az erdélyi román fiatalokra egészében nem reprezentatív.

Amikor a „belső erdélyi” és a székelyföldi fiatalok migrációs potenciálját összehasonlítjuk a két régióban élő magyar népesség eltérő jegyeit kell kiemelnünk, mivel várakozásunk (és az eddigi kutatási eredmények alapján) ezek a migrációs hajlandóságot is befolyásolják.²¹

Az eddigi, erdélyi magyarokra reprezentatív felvételek szerint a migrációs szándék intenzívebb a nagyobb lélekszámú településeken, városokon, valamint ott, ahol a magyarok kisebbségi helyzetben vannak. E két kontextuális változó statisztikailag nem független egymástól. A nagyvárosokban élő magyarok nagyobb eséllyel vannak lokális szinten is kisebbségben, másrészt a magyarok által többen lakott történelmi Székelyföld hagyományosan rurális térség, szemben a városiasabb belső erdélyi és partiumi területekkel. A vizsgálat során alkalmazott mintavételi eljárás (területfelosztás) ezeket a tendenciákat fokozta. Egyrészt Maros megye települései két részre osztva kerültek a székelyföldi és a belső erdélyi mintába. Az előbbihez a Marosvásárhelytől dél-keletre eső rurális zóna lett besorolva, míg Belső Erdélyben maradt a mezősegi terület, illetve a megye városai. Az így kialakított területek magyarsága 37 illetve 67 százalékban város lakó. Másrészt a székelyföldi minta csak a magyar többségű településekre terjedt ki (Bálint-Demeter, 2002), a mintába került települések Sepsiszentgyörgy kivételével mind 80 százalék fölötti arányban magyarok. A mintába került belső-erdélyi magyarok többsége ezzel szemben saját településén kisebbségben van:

	1–1000	1000–5000	5000–20000	20000–50000	50000–100000	100000–
Székelyföld	21%	25%	23%	22%	9%	–
Belső Erdély	6%	16%	15%	14%	6%	43%

4. táblázat. Mozaik 2001. A székelyföldi és belső-erdélyi minta megoszlása (a kérdezett által lakott) település nagysága szerint

keletre eső, tömbmagyarnak tekinthető részének magyar fiataljai alkották. A belső-erdélyi és a partiumi mintába a Partium és a történelmi Erdély többi részének fiatal népessége került.

²⁰ Belső-Erdélyben és a Partiumban a mintavétel módja a területi bontásban reprezentatív lépcsőzetes mintavétel volt, kvótás-sétálás háztartás-beazonosítással bővítve. A következő lépcsőket használták: anyanyelvi hovatarozás, település típusa (megyeközpont, más városok községek, falvak). A községek, falvak kiválasztásához a második lépcső: a falvak helyzete és elhelyezkedése, a választás kritériumai: községközpont/falu, nagy/kicsi, román/magyar többségű, főutakhoz közel-távol (elérhetőség), a magyar népesség aránya. Szatmár, Bihar, Szilágy, Kolozs és Maros megyékben a nagyobb létszámú magyar lakossággal rendelkező etnográfiai régiókból véletlenszerűen választottak községeket. (Veres–Magyari–Csata 2002:8–9)

Székelyföldön – tekintettel a régió tömb-magyar jellegére – a mintavétel alapját az egészségügyi nyilvántartások képezték, ahonnan a megkérdezettek kiválasztása egyszerű léptékes mintavétellel történt.

²¹ Lásd. Sorbán 1999, Csata–Dobos 2001, Sik–Örkény 2003.

	1–20%	20–30%	30–50%	50–70%	70–80%	80–90%	90%–
Székelyföld	–	–	–	–	9%	19%	73%
Belső Erdély	28%	9%	24%	23%	2%	10%	4

5. táblázat. *Mozaik 2001. A székelyföldi és belső-erdélyi minta megoszlása (a kérdezett által lakott) településen lakó magyarok aránya szerint*

Részben a településszerkezet sajátosságainak köszönhetően a két térség foglalkozásszerkezete is eltérő. A Székelyföld esetében, ha nem is domináns, mindenképpen hangsúlyosabban van jelen a mezőgazdaság. Másrészt urbanizáltabb jellegénél fogva a belső erdélyi népesség iskolázottabb. Ezt a MOZAIK2001 alapján az apák iskolai végzettségére vonatkozó kérdésben érhetjük tetten. Az is nyilvánvaló, hogy egy iskolázottabb szülővel rendelkező, döntően városi környezetben élő fiatal népesség iskolai pályája is másképp alakul, mint az iskolázatlanabb, döntően rurális környezetben élő szülők gyermekeié. Ez valószínűsíthetően a migrációval kapcsolatos tervek, szándékok alakulását is befolyásolja.

	Székelyföld	Belső Erdély
Általános	30%	20%
Szakiskola	46%	40%
Középiskola	25%	15%
Felsőfokú	9%	15%

6. táblázat. *Mozaik 2001. A székelyföldi és belső-erdélyi megkérdezettek apjának iskolai végzettsége*

A migrációs szándék okainak tárgyalása kapcsán még visszatérünk azokra a jellegzetességekre, amelyek a migrációs tervek alakulását befolyásolhatják. A „román” minta, mint azt előzőleg jeleztük, nem reprezentatív az erdélyi román nemzetiségű fiatalokra, ezért ennek alapján leginkább tájékozódó jellegű hipotéziseket fogalmazhatunk meg.

7.1. KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÁSI SZÁNDÉK

A munkavállalási szándéokra vonatkozóan a fiatal korosztályra is igazolódni látszik több az eddigi kutatások kapcsán megfogalmazható állítás.

Székelyföldi magyar	32,70%
„Belső erdélyi” román	56,70%
„Belső erdélyi” magyar	50%

7. táblázat. *Mozaik 2001. Tervezi, hogy a jövőben külföldön vállal munkát*

A magyar fiatalok munkavállalási potenciálja intenzitásában nem tűnik magasabbnak a románokénál. A „román” minta a belső-erdélyi magyar mintába került települések román fiataljaira reprezentatív, ami alapján azt mondhatjuk, hogy az egyazon településekről származó román és magyar fiatalok közel azonos arányban vállalnának külföldön munkát. Elmondható, hogy

a migrációs potenciál de-etnicizálódott. Ezeket az adatokat semmiképpen nem vetíthetjük ki a román nemzetiségű fiatalokra. Sandura hivatkozhatunk, aki megállapítja, hogy a romániai rurális településekről induló migránsok több mint fele a települések öt százalékáról származik, vagyis a migrációs térkép regionálisan igen tagolt. Belső-Erdély migrációs térképén a magyarok által is lakott települések minden bizonnyal sajátos színfoltot alkotnak.

A székelyföldi és belső erdélyi adatok összehasonlítása megerősíti, hogy a román többségű és vegyes belső erdélyi települések a magyar lakosságának migrációs szándéka intenzívebb, mint a székelyföldi tömbben élőké.

A tervezett munkaerő-migráció célját tekintve is jelentős eltéréseket találunk. A Székelyföld esetén az első helyen említett cél-országok között szinte kizárólagosságot élvez Magyarország, míg a belső erdélyi magyar fiatalok esetében ez opció kisebb arányt képvisel, bár többségben van. Ez a belső-erdélyi „román” minta alapján válik érthetővé. Ebben ugyanis olyan országok jelennek meg hangsúlyosan, mint Németország, Olaszország, Spanyolország és Kanada. A belső-erdélyi magyarok munkavállalási terveit nem hagyja érintetlenül az a tény, hogy a velük egy településen élő románok időközben kialakították a maguk migrációs hálózatait, amelyek elsősorban ezeket az országokat célozzák meg. Ha folyamatokat akarunk meghatározni, azt a hipotézist vethetjük fel szintén Dumitru Sandu alapján, hogy a magyar népesség Belső Erdélyben és a Székelyföldön is már a kilencvenes évek elejétől kezdődően kialakította a Magyarországra irányuló munkaerő-migráció csatornáit. Ezt követően alakultak ki a Kanadába, Franciaországba, Spanyolországba, Olaszországba irányuló csatornák, amelyben már dominánsan román etnikumúak vesznek részt. Az általunk vizsgált belső-erdélyi magyar migrációs terveire már e csatornák léte is hat. Elképzelhető egy olyan scenárió, amely szerint a magyarok is növekvő mértékben használják, fogják használni ezeket a csatornákat. Ennyiben (hipotetikusan) a vegyes területeken a migráció célját tekintve is beszélhetünk de-etnicizálódásról. A MOZAIK 2001 vizsgálat mintájába került belső-erdélyi magyar fiatalok többsége, ha munkát vállalna, akkor ezt Magyarországon tenné. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy a nemzetiségileg tagolt mintavétel során kialakuló populáció a vegyes és szórványterületeken szinte törvényszerűen „magyarabb” lesz. Bármilyen mintavételi eljárást alkalmazunk, a mintába nagyobb eséllyel fognak olyanok kerülni, akik etnikailag könnyen beazonosíthatók.²² Ez a szempont pedig minden bizonnyal kihat a különböző migrációs csatornában gondolkodók számára és arányára is.

---

²² A szórványkérdéssel foglalkozók arról szoktak panaszkodni, hogy a szórványban élő magyarok jelentős része nem „azonosítható be etnikailag” (Bodó, 2000), vagyis nem kapcsolódik magyar intézményekhez, hálózatokhoz. Nincs okunk feltételezni, hogy a sokszor más településről származó kérdező-biztosok a szórványszakértőknél nagyobb sikereket érnének el e téren.

	I. opció			II. opció		III. opció	
Székelyföldi magyar: N=750	Magyarország:	182	80%	Magyarország:	6	Magyarország:	6
	Németország, Ausztria:	21	9%	Németország, Ausztria:	23	Németország, Ausztria:	7
	USA, Kanada:	15	7%	USA, Kanada:	4	USA, Kanada:	3
	Egyéb EU:	9	4%	Egyéb EU:	23	Egyéb EU:	0
	Más:	1	0	Más:	3	Más:	1
„Belső-erdélyi” magyar N=1200	Magyarország:	346	64%	Magyarország:	26	Magyarország:	6
	Németország, Ausztria:	72	14%	Németország, Ausztria:	52	Németország:	16
	USA, Kanada:	42	8%	USA:	35	USA:	10
	Egyéb EU	39	7%	Egyéb EU	28	Egyéb EU	14
	Olaszország:	22	4%	Olaszország:	11	Olaszország:	1
	Spanyolország:	13	2%	Spanyolország:	9	Spanyolország:	1
	Más:	8	2%	Más:	4	Más:	4
	Bárhova	3	0%	Bárhova	1	Bárhova:	0
	Ausztria:	9	3%	Ausztria:	6	Ausztria:	0
„Belső-erdélyi” román N=750	Németország:	78	24%	Németország:	20	Németország:	1
	Magyarország:	12	4%	Magyarország:	8	Magyarország:	1
	Olaszország:	68	21%	Olaszország:	9	Olaszország:	4
	Spanyolország:	26	8%	Spanyolország:	19	Spanyolország:	2
	Franciaország:	18	5%	Franciaország:	10	Franciaország:	0
	Kanada:	20	6%	Kanada:	2	Kanada:	2
	USA:	54	17%	USA:	14	USA:	4
	Egyéb EU	26	8%	Egyéb EU	13	Egyéb EU	3
	Más:	7	2%	Más:	0	Más:	1
	Bárhova:	7	2%	Bárhova:	3	Bárhova:	0

8. táblázat *Mozaik 2001. Ha külföldön munkát vállalna, mely országban (első, másod, harmadsorban)*

A következőkben a munkaerő-migráció okait vizsgáljuk meg egy logisztikus regresszió-modell segítségével. A modell a táblázatban felsorolt változókat tartalmazza. A „román” mintán lefutott modell annyiban specifikuma, hogy a „integráltság-integrálatlanság” címszó alatt szereplő változókat nem foglaltuk bele. Ezeket a magyar lakosságra nézve tartjuk értelmezhetőnek. Az alábbi táblázat az egyes változókhoz tartozó Wald-értékek szignifikancia szintjét mutatja. Az egyes ok-csoportokat külön tárgyaljuk, közben jelezve (amennyiben szükséges) azt is, hogy az „okok” jelentő változók szerint milyen irányú és mekkora tényleges eltérések mutathatók ki. A modell segítségével az egyes esetekhez rendelhető valószínűségek a külföldi munkavállalási szándékot lineáris regressziós modellben a székelyföldi minta esetén 0,254, a belső erdélyi magyar mintán esetén 0,198, a „román” minta esetében 0,201 arányban magyarázza²³.

9. táblázat. *MOZAIK 2001. A külföldi munkavállalási szándékot befolyásoló tényezők. Logisztikus regressziós modell** ►

²³ Közöséges legkisebb négyzetek módszerével (OLS).

	Belső erdélyi magyar	Belső erdélyi román	Székelyföldi magyar
Nem (1 férfi, 2 nő)	– (**)	– (**)	– (**)
Életkor	–	– (**)	–
Iskolai végzettség (a csak általános iskolát végzettekhez képest)			
Szakiskolai végzettség	–	–	–
Középiskolai végzettség	*	–	–
Egyetemi végzettség	–	–	–
Főtevékenység (az egyetemi képzésben részt vevőkhöz képest)			
Egyetemista	*	–	– (*)
Alkalmazott	– (*)	–	– (**)
Saját vállalkozás	– (**)	– (*)	– (**)
Segítő családtag	–	–	– (*)
Munkaerőpiac pereme	*	–	–
Munkanélküli	–	–	–
Egyéb inaktív (stb)	– (*)	–	– (**)
Apja iskolai végzettsége (az általános iskolai végzettséghez képest)			
Szakiskola	–	–	– (*)
Középiskola	–	–	– (*)
Egyetem	*	–	– (*)
Az anya iskolai végzettsége illetve a szülők gazdasági aktivitása egyik esetben sem képvisel szignifikáns hatást „Kontextuális” okok és a vándorlás során használható tőkék			
Településméret	*	–	*
Magyarok aránya	– (**)	–	×
Számítógép használat	*	–	–
Idegennyelv-tudás	*	–	**
„Nemrég” járt Magyarországon	**	**	*
Vállalt már külföldön munkát	**	**	**
Gyenge anyagi helyzet	–	–	–
Szubjektív depriváltság	–	*	–
Szociálpszichológiai-mentális okok			
Romlik az ország gazdasági helyzete	–	**	*
Romlik az emberek életszínvonala	–	–	*
Romlik a személyes helyzete	–	–	–
Romlik a román-magyar viszony	*	–	–
Vannak személyes elképzelései	**	**	**
Bizakodó tervei megvalósulását illetően	*	**	*
Elégedett azzal, ahogy most él	–	*	–
EU optimizmus, a román demokrácia megítélése	–	–	–
„Integráltság” – „integrálatlanság”			
Iskolai életút: kizárólag magyar oktatásban vett részt	**	–	×
Nem beszél jól románul	*	–	×
Társadalmi távolság a románoktól	*	– (*)	×

* a csillagok a háttérváltozók hatását kifejező Wald-érték szignifikancia-szintjét mutatják: – nincs szignifikáns hatás; *, –(*) a szignifikancia-szint 0,05–0,006; **, –(**) a szignifikancia-szint legalább 0,005)

A modellben szereplő „puha változókkal” kapcsolatban az ok-tulajdonítás során nem árt óvatosnak lenni. A migrációs potenciál és a független változóként szereplő attitűdkérdések közötti kapcsolat esetleges. Elképzelhető például, hogy valaki azért szeretne külföldön munkát vállalni, mert úgy gondolja, hogy az ország gazdasági helyzete romlani fog, de ugyanúgy az is lehetséges, hogy a gazdasági hanyatlásról szóló „narratíva” a migrációs szándék utólagos racionalizációját szolgálja. Ezekre a kérdésekre modellünk nem ad választ, megmutatja viszont a migrációs szándék mentális környezetét.

A migrációs szándék okait részben a TÁRKI-BFI kutatásból kiindulva több kategóriába csoportosítva tárgyaljuk. (Sik-Simonovits, 2003). Ezek: (1) a szocio-demográfiai okok, (2) a családi háttér (szülők), (3) kontextuális okok, (4) a vándorlás során, vagy annak előkészítésében szerepet játszó tőkék, (5) szociálpszichológiai – mentális okok, (6) „integráltság – integrálatlanság”.

(1) *Szocio-demográfiai okok* alatt valójában a migrációs szándék alapváltozók szerinti megoszlását tárgyaljuk. A modell a kérdezett nemét, életkorát, iskolai végzettségét és gazdasági aktivitását tartalmazza. E változók hatását a felnőtt népesség esetén ismerjük (Sorban, 1999, Csata-Dobos 2001, Sik-Simonovits 2003). A külföldön munkát vállalni szándékozók között, ahogy az munkaerőmozgást általában jellemzi, felülreprezentáltak a fiatalok és a férfiak.

A *nemre* vonatkozóan mindhárom esetben szignifikáns hatást mutatnak a fiatal mintákon is (a férfiak-fiúk sokkal inkább tervezik a külföldi munkavállalást, mint a nők).

Kor szerinti különbséget viszont csak a székelyföldi minta esetén mutattunk ki. Ez nem jelenti azt, hogy különböző korú belső-erdélyi román, illetve magyar fiatalok ugyanolyan mértékben migrálnának, csupán azt, hogy a modell valamely változója a kor hatását kontroll alatt tartja. Esetünkben ez a változó a gazdasági aktivitás (fő tevékenység). Ez a fiatal korosztályok esetén nagymértékben korfüggő. Ha a gazdasági aktivitást kihagyjuk a modellből, azt tapasztaljuk, hogy a fiatalabbak munkavállalási kedve nem csak a Székelyföldön intenzívebb.

Azt, hogy a *gazdasági aktivitás* kontroll alatt tartja (kioltja) a kor hatását, értelmezhetjük úgy is, hogy a különböző korúak eltérő külföldi munkavállalási kedve egzisztenciális helyzetük különbözőségének köszönhető. A modellben az egyetem előtti képzésben résztvevőket tekintettük viszonyítási alapnak, akik egyben a legfiatalabbak. Az ő (egyébként az átlagnál magasabb) migrációs potenciáljukhoz képest az alkalmazásban állók, a vállalkozással rendelkezők és háztartásbeliek kevesebb hajlandóságot éreznek a külföldi munkavállalásra Belső Erdélyben, a román és a magyar populáció esetén egyaránt. A magyaroknál ez nem igaz azokra, akik segítő családtagként dolgoznak. A munkanélkülieket és a „munkaerőpiac peremén lévőket” (alkalmi munka, fekete munka) az iskolásokhoz hasonlóan magas, illetve ez utóbbi kategóriát tekintve a magyarok esetén magasabb migrációs potenciál jellemzi. A Székelyföld esetén csak a saját vállalkozás esetében mutatkozik szignifikáns hatás (Itt a kor hatása „tartja kontroll alatt” a gazdasági aktivitást). A vállalkozás és migráció kapcsolatáról annak ellenére, hogy ez az egyetlen olyan tevékenységi kategória, amely mindhárom minta esetén szignifikánsan csökkenti a külföldi munkavállalás szándékát nem vonnánk le egyértelmű következtetést²⁴.

²⁴ Egyrészt, mert a vállalkozás versus migráció bináris szembeállítás az erdélyi közbeszédben amúgy is erős diskurzív panel. Másrészt a vállalkozás és a migráció között igen sokféle kapcsolat elképzelhető, amelyeket ezek a diskurzív panelek összemosnak. Vállalkozókkal készült narratív interjúkat elemezve találkoztunk olyan történettel, ahol a vállalkozás az itthon-maradás szinonimája (egyben a migráció ellentéte), holott a vállalkozás a kilencvenes évek jellegzetes utazókereskedelmére épült.

Az iskolai végzettségnek nincs szignifikáns hatása a migrációs potenciálra, leszámítva a belső-erdélyi magyar mintát, ahol a középiskolai végzettségűek vállalnának nagyobb arányban munkát külföldön. Az iskolai végzettség szerinti összefüggések egyébként is nehezen lennének értelmezhetők olyan esetben, ahol a kérdezettek egy része még nem fejezte be az iskolát.

(2) Az *apa iskolai végzettsége* a román válaszadók esetében hat a munkavállalási szándékra. Esetükben az általános iskolát végzett (alacsony státusú) apák gyermekei a leginkább érintettek. A magyarok esetében a külföldi munkavállalás nem nevezhető ilyen szempontból „rétegjelenségnek”, a különböző családi háttérrel rendelkező fiatalok számára egyformán vonzó lehetőség, mi több, a belső erdélyiek esetében az egyetemet végzett apák gyermekei felülreprezentáltak. Ennek oka az lehet, hogy a (magyarországi lehetőségek miatt) a magyarok számára a külföldi munkavállalás jellegét tekintve tág jelentéstartományban mozog. Az Erdélyből érkező magyar munkavállalók viszonylag problémamentesen integrálódhatnak a munkaerőpiac primér szektorába is. A nemzetközi migráció irodalmában egyesek a munkaerőpiac duális szerkezetének tulajdonítanak magyarázóerőt a migráció létrejöttében és fennmaradásában. Ez a felfogás különbséget tesz a munkaerőpiac primér és szekundér szektorai között. A primér szektor a gazdaság töke-intenzív ágazataihoz kapcsolódik, szakértelmet igényelő, magas presztízt és szakmai előmenetelt biztosító állásokat jelöl. A szekundér szektor a munka-intenzív ágazatokhoz kapcsolódik, a foglalkozási presztízs-hierarchia alján lévő állásokat jelöl, amely nem igényelnek különösebb szakértelmet és nem biztosítanak karrierlehetőséget. Az elmélet képviselői amellet érvelnek, hogy strukturális okok miatt ez utóbbi ágazatok a migránsok közül verbuválják munkaerő-utánpótlásukat (Massey és mások, 2000). A magyarok egy jelentős csoportja számára elsősorban a nyelvtudás és a közös kulturális tudáskészlet lehetővé teszi a magyarországi primér munkaerőpiacra való integrációt. Ez a román fiatalok számára a nyugat-európai országok viszonylatában csak egy igen jól képzett szűk elit számára adatik meg. A középosztályhoz tartozók számára a külföldi munkavállalás lehetősége – mivel csak a szekundér szektor munkahelyei elérhetőek – az átlagnál kisebb vonzerőt jelentenek.

(3) *Kontextuális okok* alatt a kibocsátó település jellegzetességeit értjük. A modellbe a településméretet és a (magyarok esetén) az etnikai szerkezetet építettük be. A belső erdélyi magyar mintán mindkettő szignifikáns hatással bír. Az eddigi kutatási eredményeket igazolva: a lokális kisebbségben (szórványban) és a nagyvárosokban élők nagyobb arányban szeretnének külföldön munkát vállalni. Ez utóbbi összefüggés arra vezethető vissza, hogy a nagyvárosokban élők nagyobb arányban részesei a munkaerő nemzetközi körforgásának, mint azok, akik kis helyi, szegmentált munkaerőpiacok szereplői (Sik–Simonovits, 2003). A településméret a román válaszadók esetében is növeli a migrációs hajlandóságot. A székelyföldi városokban a migrációs szándékok szintén viszonylag intenzívebbek, azonban a modellben ezt a hatást más változók kontroll alatt tartják. Belső Erdélyben a szórványhelyzet szintén a külföldi munkavállalást bátorító tényező. A székelyföldi mintában kizárólag dominánsan magyar településekre terjedt ki, így az összefüggés értelmét veszti. A román mintára vonatkozó modellből kihagytuk az etnikai térszerkezetre vonatkozó változót, esetleg egy az erdélyi románság (román fiatalság) egészére reprezentatív minta esetén lehetett volna jelentősége.

(4) A *vándorlást befolyásoló tőkék* címszó alatt a számítógép-használatot, az idegennyelv-tudást, a külföldi (munkavállalási és egyéb) tapasztalatot tárgyaljuk. Ide soroltuk a család vagyoni helyzetét, amit egy tartós fogyasztási cikkek meglétére vonatkozó konstruált skála segítségével mértünk és a szubjektív anyagi helyzetet, amire direkt kérdés vonatkozott.

A számítógép-használat a belső-erdélyi megkérdezettek esetében releváns. A munkahelykeresésben és a vándorláshoz kapcsolódó egyéb információk megszerzésében lehet jelentősége.

A Magyarországra való migráció kizárólagosságából adódik, hogy a székelyföldi fiatalok esetében az idegennyelv-tudás és a migrációs tervek között nincs összefüggés. A román válaszadók esetén ez az összefüggés értelemszerűen igen markáns, de a belső-erdélyi mintán is kimutatható.

A meglévő munkavállalási tapasztalat nagymértékben elősegíti a további migrációs terveket. A migráció szakirodalmában egyik leggyakrabban idézett állítás, hogy „*a migráció, ha egyszer megkezdődött, nagy valószínűséggel folytatódik*” (Massey és mások, 2000:37). A magyarországi utazás is jelentékeny e tekintetben, értelemszerűen elsősorban a magyar nemzetiségű válaszadók esetében.

A család vagyoni helyzetéből folytonos változót képeztünk, amely a család által birtokolt vagyontárgyak számát mutatja (a lehetséges 14-ből). Ennek a változónak ebben a formában nem mutatkozott szignifikáns hatása. A szubjektív anyagi helyzet a Székelyföldön növeli a külföldi munkavállalás szándékát. Ennek egy lehetséges magyarázata a székelyföldi helyi társadalmak szerkezetében gyökerezik. A szakirodalom az olyan túlnyomóan rurális jellegű társadalmakra, amelyekben a migráció létező gyakorlat, azt mondja, hogy a relatív réteghelyzet megőrzésének igénye a migrációra épülő életstratégiáknak kedvez. Vagyis, ha egy helyi társadalomban megindul a migráció, akkor a családok relatív réteghelyzetüket csak migráció segítségével őrizhetik meg (Massey és mások, 2000).²⁵ Így értelmezhető, hogy a gyenge szubjektív réteghelyzet (vagy annak romlása) migrációs szándékot eredményez. Ez a nagyobb városokban, ahol a társadalmi viszonyok kevésbé áttetszők, kevésbé érzékelhető. A szubjektív depriváltság a Székelyföldön belül is inkább falvakon okoz migrációs szándékot²⁶.

(5) *Mentális-szociálpszichológiai okok.* Mindhárom mintában nagyobb arányban vállalnának külföldön munkát azok, akik azt választották, hogy vannak személyes elképzeléseik, és bizakodóak ezek megvalósulását illetően. Sík Endre ezt az tényezőt pszichikai tőkének nevezi (Sík–Örkény, 2003), arra utalva, hogy a migrációval járó „megpróbáltatásokat” könnyebben vállalják, akik konkrét elképzelésekkel, optimista jövőképpel rendelkeznek. Ez egyben arra utal, hogy a migrálni szándékozó népesség az átlagnál kezdeményezőbb aktívabb csoportból kerül ki.

Az ország gazdasági helyzetével kapcsolatos várakozások a román és a székelyföldi „magyar” minta esetén valószínűsítenek külföldi munkavállalási szándékot. A saját személyes helyzet megítélésének nincs, az „emberek életszínvonalával” kapcsolatos várakozásoknak pedig csak a román megkérdezettek esetén van enyhe hatása. Az belső-erdélyi magyar minta esetében a új elemként jelentkezik a román magyar viszonyok romlásával kapcsolatos várakozás, ami migrációs szándékot gerjeszt. Ez a többségi románság és a helyi többséget alkotó székelyföldi magyarság esetében nem érvényesül. Az etnikai feszültség a vegyes területeken vagy szórványban élő magyarok esetében vezet migrációhoz.

Nincs migrációs szándékot gerjesztő hatása a romániai demokráciával való elégedetlenségnek. Hasonlóképpen az „EU” pesszimizmus, vagyis, ha valaki nem hisz Románia gyors EU csatlakozásában, sem okozza a külföldi munkavállalási szándék valószínűségének növekedését.²⁷

²⁵ Erre a megállapításra jutottunk például 2002 nyarán egy lövétei terepgyakorlat után.

²⁶ A falusi és városi településekre külön egyváltozós regresszió-analízist futtattunk le. Az összefüggés csak a falvak esetén bizonyult szignifikánsnak.

²⁷ Ez implicite azt jelenti, hogy nem valószínű, hogy a román demokrácia pozitívumainak kiemelésével, vagy a gyors EU csatlakozás reményét tápláló politikai üzenetekkel a migrációs szándék mérsékelhető lenne.

(9) Az okok elemzésének végére hagytuk az „integráltság-integrálatlanság” kérdését, amely többször felmerült az erdélyi vonatkozású társadalomtudományos elemzésekben (Csepeli–Örkény–Székelyi 2002, Salat 2003).

Salat azt állítja, hogy az erdélyi fiatalok elvándorlásának elsőrendű oka szellemi természetű, hogy az elit nem volt képes az elmúlt 13 évben egy adekvát helyzetértelmezés és nemzetpolitika kidolgozására. Ennek döntő kérdése lenne a román nemzetállammal való viszony, vagyis az integráció kérdése. Salat az integráció egyéni és közösségi aspektusait különbözteti meg. Az elit feladata a közösségi integráció kidolgozása (Salat szerint adekvát forma a konszociatív modell). Ez teszi lehetővé, vagy könnyíti meg az „emberek” számára az egyéni integrációt, amely tekintetben egyrészt cél a teljes jogú állampolgári részvétel, másrészt viszont az is, hogy az integráció ne vezessen asszimilációhoz.

A Csepeli–Örkény–Székelyi féle megközelítéstől sem idegen a migráció és az integráció összekapcsolása. Ők az integráció alatt egyértelműen nyelvi-kulturális integrációt értenek, amelynek elemei a teljes kétnyelvűség, a nem szegregált oktatási rendszer (román nyelvű oktatás), a társadalmi távolságok minimalizálódása (pl. vegyes családok) (Csepeli–Örkény–Székelyi, 2002). A magunk részéről ugyanezekre a változókra kérdeztünk rá. Ezek a változók más megközelítésben akár az asszimiláció dimenziói is lehetnek (pl. Gyurgyík, 2002).

A munkaerő-migráció és a nyelvi-kulturális integráció lehetséges összefüggései könnyen beláthatók. Ha valaki nem beszél megfelelően románul, elzárkózik a többségiekkel kialakított kapcsolatok elől, a munkaerőpiacon hátrányos helyzetbe kerülhet ami növelheti a migrációs hajlandóságot. Gyakran elhangzó érv, hogy a magyar nyelvű oktatás könnyen a nyelvi-kulturális szegregáltság újratermelődéséhez vezethet, ami migrációt generál, vagy ahogy mondani szokás az erdélyi magyar oktatás „exportra termel”. Más részről viszont úgy is fogalmazhatunk, hogy abban, hogy a magyar nyelvű oktatás meg tudta őrizni vonzerejét, a migrációs stratégiáknak – vagy tágabban a „magyar-magyar” viszonyoknak jelentékeny szerepe lehet.

A modellbe bekerült változók az oktatás nyelvére (kizárólag – vagyis az eddigi iskolai életút minden szintjén – magyarul tanult, avagy nem), a társadalmi távolságra (Bogardus-skála²⁸), és a román nyelvtudásra vonatkoztak. Ez utóbbi megfogalmazása: „*Mely nyelveken tud jól beszélni ... román: (1) említi, (2) nem említi.*” A változó nem valamiféle objektív mércéhez képest viszonyított román nyelvtudást fejez ki, nem valószínű ugyanis, hogy lenne az erdélyi magyarok által egységesen elfogadott nyelvi standard. A („szubjektív”) jó román nyelvtudás vidékenként, társadalmi rétegenként változik (Horváth, 2003b).

A székelyföldi és belső erdélyi minta összehasonlítása nyomán látható, hogy a nyelvi-kulturális „integrálatlanság” migrációt gerjesztő hatása nem egyöntetű. A székelyföldi tömb-magyar területeken a „nem megfelelő” román nyelvtudás, a magyar oktatási rendszerben való részvétel nincs befolyással a külföldi munkavállalási szándéokra, mi több, a románokkal való közelebbi viszony „hat” a migrációs szándék irányába. Ezt leginkább úgy értelmezhetjük, hogy a külföldi munkavállalást tervezőket az átlagnál nagyobb fokú „nyíltság” jellemzi²⁹.

²⁸ Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a felsorolt csoportok egy-egy tagjával... román: (1) családjába fogadná, (2) elfogadná lakótársnak, (3) elfogadná munkatársnak, (4) elfogadná szomszédnak, (5) egy városban-faluban lakna vele, (6) egy országban sem lakna vele.

²⁹ Ezt megerősíti a Bogardus skála egyéb itemeivel való összefüggés ellenőrzése.

A belső-erdélyi minta esetében nyilvánvaló összefüggés mutatkozik mindhárom változó esetében. Mielőtt ennek tárgyalását megkezdénénk, ismét vissza kell térnünk a mintavétel kérdésére. Amit a migrációs hálózatok etnikai szerkezete kapcsán feltételezéseként mondtunk (mármint, hogy a magyarokra reprezentatív mintákba általában az átlagnál „magyarabb” népesség kerül), most megerősödik. A mintába kerültek az egyes iskolai szinteken a következő arányban tanulnak magyarul:

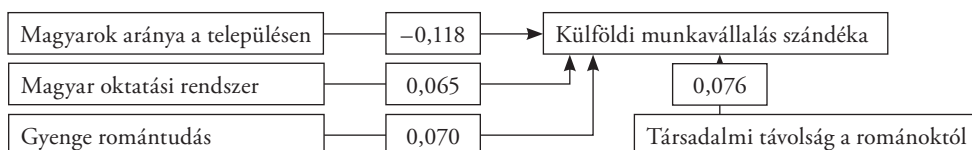
Iskolai szint	Magyarul tanulók %
Általános	84,8%
Szakiskola	14,6%
Szakközépiskola	38,2%
Líceum	77%
Egyetem	32,4%
Iskolai életútja minden szintjén	56%

10. táblázat. *Mozaik 2001. Magyarul tanulók az egyes iskolai szinteken Közép-Erdélyben*

Anélkül, hogy az eltéréseket pontosan elemeznénk, a tanügyi nyilvántartások felületes ismeretében megállapítható, hogy a belső erdélyi területeken az anyanyelven tanulók aránya a vizsgált korosztályt érintő periódusban megközelítőleg sem volt soha ennyire magas (lásd Murvai, 2000). Hangsúlyoznunk kell, hogy ez nem a MOZAIK 2001 kutatás gyengeségét mutatja, az eddigi tapasztalatok szerint ugyanis a magyar mintán végzett kérdőíves mérések szórvány-területeken nem tudták megoldani a problémát. Azt is bizonyosra vehetjük, hogy a probléma más „határon túli területekre” alapsokaságaira érvényes mérésekben is jelentkezik.

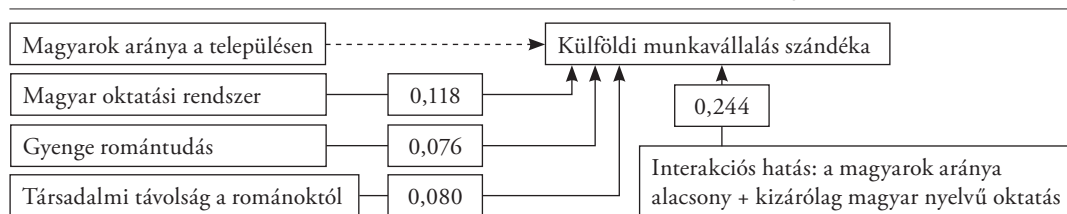
Az általunk vizsgált minta tehát a valóságosnál kevésbé „integrált” a román nemzetállamba nyelvi-kulturális szempontból. Ezáltal nem veszti azonban érvényét az összefüggés, hogy a román nemzetállam terében a nyelvi-kulturális integráltság hiánya a belső-erdélyi vegyes és szórványterületeken migrációs szándékot generál. A Székelyfölddel való összehasonlítás kapcsán, amelyből kitűnik, hogy a tömb területeken semleges, a vegyes és szórványterületeken viszont pozitív kapcsolat áll fenn a „nyelvi kulturális szegregáltság” és a külföldi munkavállalási szándék között, továbbgondolhatjuk az összefüggést. A nyelvi-kulturális szegregáltság a település etnikai térszerkezetével interakcióban³⁰ hat a kivándorlásra.

Ezt egy újabb, immár lineáris regresszió-modell segítségével próbáltuk ellenőrizni a belső erdélyi mintán. Elsőként a nyelvi kulturális integráció dimenzióit jelölő változókat és a magyarok arányát vezettük be magyarázó változóként. Ezt követően a modellt a kisebbségi helyzetet és kizárólag magyar nyelven való tanulás együttes hatását jelölő interakciós taggal bővítettük:

6. ábra. *Mozaik 2001. Belső Erdély. A nyelvi-kulturális szegregáltság és az etnikai térszerkezet hatása a külföldi munkavállalási szándékra.*

³⁰ Interakciós hatásnak két változó egy harmadikra gyakorolt együttes, a parciális korrelációktól független hatását nevezzük.

7. ábra. Mozaik 2001. A nyelvi-kulturális szegregáltság és az etnikai térszerkezet hatása a külföldi munkavállalási szándéokra. Interakciós hatással.

Látható, hogy az interakciós tag bevezetése amellet, hogy megnövelte a modell magyarzó értékét, kiküszöbölte az etnikai térszerkezet hatását, amiből azt az egyébként teljes mértékben logikus következtetést vonhatjuk le, hogy a kisebbségi és szórványhelyzet csak abban az esetben generál migrációs szándékot, amennyiben annak ellenére, hogy e masszívan román többségű területek munkaerőpiaca ezt megkövetelné, a nyelvi-kulturális etnikai integráció nem történik meg. Az tehát elmondható, hogy a „szórványkollégiumok” valóban exportra termelnek. Ki kell tehát emelni, hogy a magyar kisebbségű területeken a munkaerő-piaci integrációs stratégiák valójában kétirányúak. Egyrészt e területeken kifizetődő – és sok esetben elkerülhetetlen – stratégia a nyelvi-kulturális integráció-asszimiláció, másrészt ennek alternatívájaként a külföldi munkavállalási potenciál is itt a legmagasabb. Azt is világosan kell látnunk, hogy a magyar mintán végzett kutatások kisebb eséllyel érik el az „integrálódókat” és nagyobb eséllyel a migrálni szándékozókat.

7.2. A KIVÁNDORLÁSI SZÁNDÉK MÉRTÉKE

Mielőtt a kivándorlási szándék mértékének és szocio-kulturális hátterének részletes tárgyalására rátérnénk, módszerünk két alapvető – jellegéből fakadó – hiányosságára kell felhívunk a figyelmet.

– A kivándorlási szándékkal kapcsolatos kérdőíves vizsgálatokat ért egyik legélesebb kritika arra vonatkozik, hogy a válaszok mögött általában olyan migráns-típust feltételeznek, aki célirányosan, lépésről lépésre (egy lineáris döntéshozási séma alapján) fokozatosan teremti meg azokat a körülményeket³¹, amelyek végül lehetővé teszik számára a külföldre való kivándorlást (Horváth, 2002). Ezen előfeltevés a vizsgálatunk empirikus alapját képező kérdőív-konceptióra és az eredményekkel kapcsolatos okfejtésre egyaránt erőteljesen rányomja a bélyegét. Mentségünkre legyen mondva, a probléma nem téma-specifikus, a kérdőíves módszer egyelőre úgy tekint a válaszdóra, mint aki reflexív módon viszonyul a társadalmi valóság számos aspektusához, így a kivándorlás kérdéséhez is.

– Különösen a sajtó részéről érkező „emészthető” információ-igény miatt nem győzzük ismételt felhívni a figyelmet, hogy kérdés „puha”, attitűd jellegénél fogva a vizsgált népesség jövőbeni migrációs mozgására vonatkozóan nyilván nem tudunk messzemenő következtetéseket és megbízható előrejelzéseket tenni. Mindazonáltal mindvégig azzal a sarkított feltételezéssel

³¹ A kivándorlás feltételezett menete: a kivándorlásról való döntés, a kivándorlás feltételeinek a megteremtése a céllországban, kivándorlás.

élünk, hogy azon társadalmi alcsoportok körében, ahol nagyobb az így értelmezett kivándorlási potenciál, ott vélhetően a majdani tényleges elvándorlás mértéke is nagyobb lesz. Ez a feltételezés adja az itt bemutatott adatsorok empirikus relevanciáját.

A kivándorlási szándék mértékének etnikum szerinti eltérései (11., 12. táblázat) korábbi hasonló elemzések³² megállapításait igazolták, és egybecsengenek azzal is, amit a külföldi munkavállalásnál már megfogalmaztunk: a belső erdélyi magyarok és a velük egy településen élő románok hasonló mértékben (két-harmad arányban) fontolgatják a kivándorlás gondolatát. A kérdésfeltevés alapján módunk nyílt arra is, hogy a kivándorlási szándékokat az elvándorlással kapcsolatos konkrét elképzeléstől a nyílt elutasításig egy skálán differenciáljuk. Az etnikai bontásban így megvizsgált adatsorok csaknem azonos képet mutatnak: mind a magyar, mind a román belső erdélyi mintán a megkérdezettek egytizedének konkrét elképzelései vannak a kivándorlásának körülményeit illetően és az imént elmondottak alapján vélhetően ez a csoport az, akit a legnehezebb marasztalni.

A székelyföldiek látványosan alacsonyabb kivándorlási potenciáljának magyarázatában a továbbiakban megválaszolendő kérdés, hogy mekkora súllyal esik latba a régió tömb-magyar volta, illetve a rurális jellegéhez köthető egyéb szocio-kulturális sajátosságok. A kérdés megválaszolásával reményeink szerint az erdélyi magyarok migrációjának etnikai jellegéről tudunk pontosabban mondani.

Minta	Kivándorlási potenciál mértéke
Székelyföldi magyar	44,7
Belső-erdélyi magyar	67,4
Belső-erdélyi román	66,9

11. táblázat. MOZAIK 2001. A kivándorlási potenciál mértéke, regionális bontásban (százalékok).

	Székelyföld	Belső-erdélyi magyar	Belső-erdélyi román
Igen, és konkrét elképzeléseim vannak	5,2	11,2	11
Igen, de még nem tudom pontosan, hová és hogyan	14,2	24,3	21,8
Igen, néha, de nincsenek konkrét elképzeléseim	25,3	31,4	34,6
Nem telepednék ki	28,7	18,9	19,7
Nem, és nem is gondolkoztam ezen	26,7	14,2	13
Összesen	100	100	100

12. táblázat. MOZAIK 2001. Gondolt-e már arra, hogy kitelepedjen külföldre? (százalékok)

A továbbiakban a munkaerő-migráció tárgyalásakor már bemutatott logisztikus regressziós modell valamint az említett változócsoporthoz segítségül a kivándorlási szándék szociokulturális hátterét próbáljuk meg leírni. Amint a 13. táblázatból látható, a kivándorlási szándékukat kifejezésre juttató erdélyi fiatalok társadalmi háttere meglehetősen eltér a munkát vállalni szándékozóktól. Mindenekelőtt szembeötlő a megjelenített szignifikáns Wald-értékek csekélyebb száma, ami nyilvánvaló jele annak, hogy a bevont jellemzők jelentős hányada nincs közvetlen hatással

³² Ezek rövid szintetizálását adja Horváth (2002).

az elvándorlási szándék alakulására.³³ A két táblázat között mutatkozó eltérés magyarázatában az az okfejtés tűnik leginkább elfogadhatónak, miszerint a külföldi munkavállalás mindenképp előtt az hazai munkaerő-kínálat és az ottani munkaerő-kereslet közötti állandó párbeszéd sajátosságaira alapozott szabályrendszer szerint zajlik (Bíró, 1996) amely tartalmazza az általunk bevont ismérveket is (tudjuk például, hogy Magyarországon ápolókból, pedagógusokból vagy a másodlagos munkaerőpiacon építőipari segédekből van hiány, és hogy ehhez milyen szakképzettség, fizikai erőnlét stb. szükséges). A kivándorlás ezzel szemben egy diffúzabb, kevésbé konkretizált és az élet más területeire is kiterjedő jövőképet feltételez, ami ráadásul erősen növeli a kérdésselvetés attitűd jellegét. Ezen túlmenően számolnunk kell a nem munkavállalási céllal induló (családegyesítés, továbbtanulás stb.) migrációval, ami tovább relativizálja a felsorolt szociokulturális jellemzők hatását a végleges elvándorlási szándék magyarázatában.

³³ A módszertani részleteknél maradván ismételtelen hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a szignifikáns Wald-együtthatók hiánya nem mindig takar nem létező kapcsolatot, és nem minden esetben mondható el, hogy az adott ismérv szerint nincs lényeges különbség a potenciális migránsok és az „ittthon maradók” alcsoportja között. A nem látható, ám létező összefüggések tulajdonképpen más, szignifikáns Wald-értékekkel jellemzett kapcsolatokon keresztül fejtik ki közvetett hatásukat, parciális hatásuk, „egyéni hozzájárulásuk” azonban nem számottevő.

13. táblázat. MOZAIK 2001. A kivándorlási szándékot befolyásoló tényezők. Logisztikus regressziós modell*.

	Székellyöldi magyar	Belső erdélyi magyar	Belső erdélyi román
Nem (1 férfi, 2 nő)	–	–	–
Életkor	– (***)	– (***)	–
Iskolai végzettség (a csak általános iskolai végzettséghez képest)			
Szakiskolai végzettség	–	–	–
Középiskolai végzettség	–	–	–
Egyetemi végzettség	–	–	–
Főtevékenység (az egyetem előtti képzésben részt vevőkhöz képest)			
Egyetemista	–	–	**
Alkalmazott	–	–	*
Saját vállalkozás	–	–	*
Segítő családtag	–	–	–
Munkaerőpiac pereme	–	–	–
Munkanélküli	–	–	–
Egyéb inaktív (stb)	–	–	***
Apja iskolai végzettsége (az általános iskolai végzettséghez képest)			
Szakiskola	–	–	–
Középiskola	–	–	–
Egyetem	–	–	–
Apja gazdasági aktivitása (a gazdaságilag aktívakhoz képest)			
Inaktív	–	–	–
Munkanélküli	–	–	–
Anyja iskolai végzettsége (az általános iskolai végzettséghez képest)			
Szakiskola	–	–	–
Középiskola	–	–	–

	Székelyföldi magyar	Belső erdélyi magyar	Belső erdélyi román
Egyetem	–	–	–
Anyja gazdasági aktivitása (a gazdaságilag aktívakhoz képest)			
Inaktív	–	–	–
Munkanélküli	–	–	–
„Kontextuális” okok és a vándorlás során használható tőkéik			
Községközpont	*	–	–
Város	**	–	–
Magyarok aránya	– (**)	–	– (**)
Számítógép használat	*	**	***
Idegennyelv-tudás	–	–	–
Járt-e Magyarországon	–	*	–
„Nemrég” járt Magyarországon	**	–	–
Vállalt már külföldön munkát	–	–	–
Gyenge anyagi helyzet	–	–	–
Szubjektív depriváltság	–	–	–
Szociálpszichológiai-kulturális okok			
Romlik az ország helyzete	–	–	–
Romlik az emberek életszínvonala	–	–	–
Romlik a személyes helyzete	–	–	–
Romlik a román-magyar viszony	–	–	–
Vannak személyes elképzelései	–	–	**
Bizakodói tervei megvalósulását illetően	–	–	–
Elégedett azzal, ahogy most él	–	–	–
EU optimizmus, a román demokrácia megítélése	–	–	–
„Integráltság” – „integrálatlanság”			
Iskolai életút: kizárólag magyar oktatásban vett részt	–	–	Nr
Nem beszél jól románul	–	–	Nr
Társadalmi távolság a románoktól	–	–	Nr

13. táblázat. MOZAIK 2001. A kivándorlási szándékot befolyásoló tényezők. Logisztikus regressziós modell*.

A kivándorlási potenciál szocio-demográfiai okait tekintve a munkavállalásnál kifejtettekkel szemben a belső-erdélyi magyar és a székelyföldi mintán éppen a kor közvetlen negatív szignifikáns hatását kell kiemelnünk, minek hatásaként mindkét esetben rejtve maradnak mind a munkaerő-piaci státus, mind az iskolai végzettség és a kivándorlási szándék összefüggései. Fiatal népességről lévén szó, mind a befejezett iskolai végzettség, mind a megkérdezett főtevékenysége erőteljesen korfüggő, nem véletlen tehát, hogy az alacsonyabb iskolai végzettség és a tanulói státus egyaránt a magasabb kivándorlási hajlandóságot valószínűsíti.

A vizsgált belső-erdélyi románok körében a viszony éppen fordított: itt az alanyok munkaerő-piaci státusa által hordozott információmennyiség önmagában magyarázza a kivándorlási szándék tekintetében mutatkozó eltéréseket. Eszerint az ország végleges elhagyásában leginkább az inaktívak (háztartásbeliek, GYES-en lévők, egyéb segélyezettek), az egyetemi hallgatók, az alkalmazottak valamint a saját vállalkozásukban dolgozók érdekeltek. A munkaerőpiac permé-

re szorultak (alkalmi munkákból, a családi gazdaságból élők) valamint a munkanélküliek számára vélhetően a vándorláshoz szükséges tökehiány helyezi perspektíván kívülre a kivándorlás (de időszakos külföldi munkavállalás) lehetőségét is.

Ha már a tőketényezőknél tartunk, adataink a felnőtt népességet vizsgáló hasonló elemzés (Sik-Örkény, 2003) eredményeivel való összehasonlítása egy újabb fontos vonatkozásra hívja fel a figyelmet: míg a 18-55 év közötti népesség körében a kivándorlási szándék közvetlen prediktoraként az igen rossz szubjektív anyagi helyzet áll (és mögé sorakoznak fel közvetlen parciális hatás nélkül a periférikus munkaerő-piaci helyzet és az alacsonyabb iskolai végzettség), a részben még a munkaerőpiacra ki sem lépett, sok esetben a szülők anyagi támogatását élvező fiatalok körében ez a változó a második vonalba szorul, és a versenypiacon az érvényesülés szempontjából fontos tőketényező, a számítógép használata révén fejt ki pozitív hatását a migrációs szándék alakulására. A számítógép-használat mindhárom vizsgált népesség kivándorlási szándékának kétségtől „emblematis” ismérve: úgy tűnik, hogy rajta keresztül fejt ki hatását az összes többi tőke-változó (idegen nyelv-tudás, anyagi helyzet, szubjektív depriváltság), de a jó családi háttér (apa, anya magasabb iskolai végzettsége, munkaerő-piaci helyzete) zsinórmértéke is. A különböző tőkeformák ilyenén rendeződése arra hívja fel nyomatékosan a figyelmet, hogy a kitelepedni szándékozó fiatalokat elsősorban nem az anyagi vagy pénzügyi előnymérckelés, hanem a szakmai és gazdasági előremenetelt egyaránt garantáló kompetitív munkaerőpiacon való érvényesülés reménye és a passzivitástól való félelem (lásd inaktív erős migrációs szándéka) vezérli. Az elmondottak alapján nyilvánvalóvá vált az is, hogy a kivándorlás és a külföldi munkavállalás szándéka a különböző tőkejavak eltérő mértékű mobilizálását teszi szükségessé, ami a folyamat tartósna illetve esetinek tekintett voltával hozható összefüggésbe. A kivándorlási szándék alakulására ezért is nincs közvetlen hatással egyik régió esetében sem a korábbi külföldi munkavállalási tapasztalat. (Annak ellenére, hogy a két alcsoport közötti átfedés Belső-Erdélyben 70, a Székelyföldön pedig 54 százalékos). Ehelyett a belső-erdélyi és a székelyföldi magyarok körében a magyarországi látogatás szerepének súlya értékelődik fel.

A vizsgált kontextuális változók csak a székelyföldi magyarok esetében vannak szignifikáns hatással a kivándorlási szándékra. Az adatok azt mutatják, hogy minél magasabb egy település adminisztratív besorolása és minél alacsonyabb a magyarok aránya, annál markánsabb a benne lakó fiatalok kivándorlási szándéka. Bár a két kontextuális elem a Székelyföldön együtt jár (a városok etnikailag heterogénebbek) a két változó külön parciális hatást tükröz. Ez mindenekelőtt annak köszönhető, hogy a magyarok arányának ismérve mögött munkálnak olyan tényezők is, amelyeket az „integráltság-integrálatlanság” címszó alá soroltunk: a kivándorlás gondolatával szemben például azok a fiatalok nyitottabbak, akik románokkal szemben befogadóbbak.

A kivándorlási szándék magyarázatában végül a szociálpszichológiai-kulturális tényezők igen csekély befolyására kell felhívunk a figyelmet, ami elsősorban azon korábbi hipotézisünket erősíti meg, miszerint a tágabb társadalmi környezet (az ország helyzete, az emberek életszínvonal, a román-magyar viszony stb.) átalakulásának pozitív vagy negatív megítélése nincs sem közvetett, sem közvetlen hatással a kivándorlással kapcsolatos döntésekre. Ehelyett azon elemek szerepe értékelődik fel (a személyes elképzelések megléte – a románoknál direkt, a magyaroknál áttételes módon) amelyek a már említett egyéni érvényesülés imperatívuszának nélkülözhetetlen mentális összetevői.

8. ÖSSZEFOGLALÁS

Az eddigiek alapján kitűnik, hogy mára a migrációs szándék intenzitásában az etnicitásnak nincs döntő szerepe Erdélyben. A migrációs szándékok intenzitásának azonossága még nem zárja ki, hogy ezek az elképzelések etnikumonként különböző arányban válnak valóra. Amit azonban a migrációs-potenciál vizsgálatok alapján elmondhatunk, az, hogy az etnikum döntő módon meghatározza a migrációs mozgás irányait és a migráns népesség társadalm szerkezetét.

Dumitru Sandu vizsgálatára hagyatkozva feltételeztük, hogy a magyar kisebbség által bejárt, Magyarországra irányuló migrációs hálózatok már a kilencvenes évek első felére stabilizálódtak. A székelyföldi vonatkozású esettanulmányok ezt támasztják alá (Oláh, 1996, Gagy, 1996) és okkal feltételezhetjük, hogy más magyarok által is lakott régiókban is ez történt. A román népesség Nyugat-Európa fele irányuló migrációs hálózatai később az évtized közepétől kezdődően stabilizálódnak (Sandu, 2000). E hálózatok léte a románokkal egy településen élő magyarok migrációs viselkedésére is hathatott. Ennek köszönhető, hogy a vegyes és szórványterületeken bár Magyarország a munkavállalás elsődleges célja, nem élvez a székelyföldi migrációs hálózatokhoz hasonló kizárólagosságot. Elképzelhető egy olyan forgatókönyv, amelyben egyes belső-erdélyi magyar csoportok migrációs viselkedésüket tekintve is „asszimilálódnak”. Más csoportok esetén ezzel ellentétes irányba hathat, hogy a magyar nyelvűség és etnikumúság a magyar munkaerőpiacon egyedi módon konvertálható kulturális-szimbolikus tőke. Ez magyar fiatalok jelentős csoportjai számára a munkaerőpiac tőke-intenzív, primér ágazataiba való integrációt teszi lehetővé. Ez Nyugat-Európa vonatkozásában csak egy igen szűk jól képzett elit-réteg számára adatik meg. A román fiatalok Nyugat-Európa fele való migrációs hajlandósága épp ezért réteg-specifikus, az alacsonyabb státusú családokból származók számára jelent vonzó stratégiát, a középosztálybeli fiatalok számára szignifikánsan kevésbé. Ez a migráció társadalm szerkezetének etnikai tagoltságát hosszú távon is fenntarthatja. Ugyanebbe az irányba hathat, hogy a magyarországi migráció kevesebb specifikus tőkebefektetést igényel. Kimutattuk, hogy a migrációs szándékot a magyarok esetén nem (Székelyföld) vagy alig (Belső-Erdély) befolyásolja az idegen-nyelv tudás.

Hasonlóképp a román nemzetállammal szembeni nyelvi-kulturális integráció szempontjából is felvethető a migráció és etnicitás kapcsolata. Szórvány és vegyes területeken a migráció ténylegesen (ha úgy tetszik) a nyelvi-kulturális integrációval szembeni alternatív stratégiaként működhet, aminek itt azt az oldalát emelnénk ki, hogy e területeken a magyar nyelvű oktatás mai részleges versenyképessége aligha lenne megőrizhető a migrációs stratégiák lehetősége nélkül. Azt is mondhatjuk, hogy a migráció lehetősége paradox módon elősegítheti az etnikai identitás újratermelődését.

A potenciális munkavállalókhöz viszonyítva a kivándorolni szándékozók alcsoportja szociodemográfiai összetételét tekintve főként kulturális, de anyagi vonatkozásban is egy tőkeerősebb társadalmi csoport, ami kétségkívül összefüggésben van az emigrációs szándékuknak hangot adó fiatalok azon elsődleges törekvésével, hogy a külföldi versenyszférában sikeresen érvényesüljenek. Ebben a kontextusban a kivándorlás tehát az egyéni karrier-mobilitás része.

A két migráns-csoport közötti átfedés alacsonyabb volta a Székelyföldön a kisebb „tőkebefektetést” igénylő másodlagos munkaerőpiacon való munkavállalás legitim stratégiaként való elfogadásával, erősebb kulturális beágyazottságával magyarázható, emiatt feltehetőleg itt a legkevésbé igaz az a feltételezés, hogy a munkavállalási migrációt értelemszerűen a kitelepedés követi.

FORRÁSJEGYZÉK

- Bálint Blanka–Demeter Gyöngyvér: „Regionális gyorsjelentés”. In *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Gyorsjelentés*. Budapest, 2002, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Berencsi Zsuzsa: „Elvándorlási szándékok Magyarországon”. In *Szociológiai Szemle*, 1995.2.
- Bíró A Zoltán: „Elméleti horizontok és módszertani problémák”. In Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*, Csíkszereda, 1996, Pro Print.
- Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1996, Pro Print.
- Csata Zsombor–Dobos Ferenc: „Migrációs folyamatok a határon túli magyarok körében”. In Dobos Ferenc (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Budapest, 2001, BFI – Books in Print – Osiris.
- Csata Zsombor: „Magyarországi vendégmunka a határon túli magyarok körében”. In Dobos Ferenc (szerk.): *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben*. Budapest, 2001, BFI – Books in Print – Osiris.
- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, 2002, Balassi Kiadó.
- Demográfiai Évkönyv 2000*. Budapest, 2001, Központi Statisztikai Hivatal.
- Etno-Barometru 2000, 2001, 2002*. www.edurc.ro.
- Gagy József: „Fiatalok és migráció. A máréfalvi fiatal korosztályok migrációs viselkedése”. In Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1996, Pro Print.
- Gyurgyik László: „Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében”. In *Regio*. 2002. 1.
- Horváth István: „A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása”. In *Korunk*. 2002. 2.
- Horváth István: „A 2002-es romániai népszámlálás eredményeinek ismertetése és elemzése”. In Gyurgyik László–Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Budapest, 2003, Teleki László Alapítvány.
- Horváth István: „Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció közt”. In *Erdélyi Társadalom*, 2003b, 2003. 1.
- Kovács Éva–Melegh Attila: „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is”. Vándorlástörténetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, 2000, Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont (MTA Politikai Tudományok Intézete).
- Massey, Douglas S.–Arango, Joachim–Hugo, Gareme–Kouaouci, Ali–Pellegrino Adela–Taylor, Edward J.: „A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés”. In Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest, 2000, Szociális és Családügyi Minisztérium.
- Murvai László: *A számok hermeneutikája – a romániai magyar oktatás 10 éve*. Budapest, 2000, Magyar Nyelv és Kultúra Társaság.
- Münz, Rainer: „Az üldözések évszázada”. In *Regio*. 2003. 1.
- Oláh József: „A kilépés társadalmi feltételei a Székelyföldön”. In Bodó Julianna (szerk.): *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1996, Pro Print.
- Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, 2003a, MTA Kisebbségkutató Intézet.

Örkény Antal: „A migrációs potenciál szociodemográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében”. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, 2003b, MTA Kisebbségkutató Intézet.

Portes, Alejandro–Böröcz József: Késérő kenyér: a munkaerő nemzetközi migrációjának szociológiai problémái. In *Szociológiai Szemle*. 1989. 1.

Sandu, Dumitru: „Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar” („A román állampolgárok határon túli migrációja egy lakossági összeírás szempontjából”). In *Sociologia Românească*. 2000. 2–3.

Salat Levente (szerk.): *Kínlódni ebben az országban? Ankét a romániai magyarság megmaradásának szellemi feltételeiről*. Kolozsvár, 2003, Scientia.

Sik Endre: „Románia emigrációs potenciálja”. In Sik Endre (szerk.): *Útkeresők*. Budapest, 1992, MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve.

Sik Endre: „A migráció potenciál kutatásának alapfogalmai”. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, 2003, MTA Kisebbségkutató Intézet.

Sik Endre–Örkény Antal: „A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa”. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, 1993, MTA Kisebbségkutató Intézet.

Sik Endre–Siminovits Bori: „A migrációs potenciál mértéke és társadalmi bázisa a Kárpát-medencei magyarok körében”. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, 2003, MTA Kisebbségkutató Intézet.

Sorbán Angéla: „Emigrációs potenciál a határon túl élő magyar közösségek körében (1997). Elvándorlók, az elvándorlás gondolatával foglalkozók és szülőföldjükön maradók”. In *Magyar Kisebbség*. 1999. 2–3.

Sorbán Angéla: „Emigrációs potenciál a határon túl élő magyar közösségek körében (1997). Elvándorlók, elvándorolni szándékozók és szülőföldjükön maradók”. Budapest, é. n., Balázs Ferenc Intézet.

Szabó Andrea–Bauer Béla–Laki László–Nemeskéri István (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Gyorsjelentés*. Budapest, 2002, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Veres Valér: *Jövőtérvek a kisebbségi magyar és a többségi fiatalok körében a társadalmi – származási háttér kontextusában*. Kézirat, é. n., Max Weber Szakkollégium, kézirat.

Veres Valér–Magyari Tivadar–Csata Zsombor: *Magyar fiatalok a Partiumban és Belső-Erdélyben az ezredfordulón*. Kolozsvár, 2002, Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány.

Horváth István

Migrációs hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003 október

Csata Zsombor és Kis Tamás e lapszámban olvasható írása az erdélyi magyarság migrációs hajlandóságát kutató méréseknek – talán túlságosan változatos módszertani megközelítéseire alapozó – eredményeit alaposan és kimerítően elemzi. Jelen tanulmány pedig egy újabb kutatás¹ eredményeivel és következtetéseivel szeretne hozzájárulni: egyrészt az említett tanulmányban körvonalazott módszertani problémákör árnyalásával, másrészt a migrációs potenciál alakulására vonatkozó adatok közzétételével.

MÓDSZERTANI ÉSZREVÉTELEK

Az első, és a Csata–Kis tanulmányban kevésbé érintett módszertani probléma, a migrációs potenciál esetében vizsgált népesség sajátossága kapcsán merül fel. Az eddigi kutatások² (ismereteink szerint) a migrációs hajlandóságot egy, a legálisan rezidens, stabil népesség paramétereinek megfelelő mintán vizsgálták. Tehát az elmozdulási, kilépési hajlandóságra vonatkozó kérdőív kérdéseket, többnyire azoknak teszik fel, akik az adatfelvétel időpontjában viszonylag állandó jelleggel, *életvitelszerűen* tartózkodnak egy adott háztartásban: „az otthon ülőknek”. Így az adatfelvétel nem terjed ki azokra, kik ugyan még nem vándoroltak ki, de akiket *elmozdulásban levőknek* nevezünk. Elmozdulásban levők azok, akik a közigazgatásilag Románia területén bejegyzett lakhellyel rendelkeznek, román állampolgárságúak, de életvitelszerűen külföldön tartózkodnak. Pedig okkal feltételezhető, hogy ezek a személyek a migrációhoz másképpen viszonyulnak, mint a stabil népesség.

Az állandó, romániai lakhelyéről *hiányzó* népesség nagysága jelentős. Ennek csak egy része azonosítható Romániából közép- vagy hosszútávra eltávozott személyként. Így például 1999 végén Magyarország területén 57.434 hosszú távú tartózkodási engedéllyel tartózkodó román állampolgárságú személyt regisztráltak (Illés, 2002:89–90), ennek 90–95%-a magyar nemzetiségű (SOPEMI, 1998. 118), ami az erdélyi magyar népesség 3–4%-át jelenti. Természetesen a legálisan tartózkodó népesség mellett még az ún. *álturista feketemunkás* (Fahidi, 2000) kategóriájával is számolnunk kell, vagyis azokkal, akik, habár huzamosabb ideje élnek Magyarországon, a tartózkodásukat időszakos határátlépéssel teszik törvényessé. Így formálisan vízummentesek kategóriájába kerülnek, de tartózkodásuk tényleges célja többnyire a munkavállalás (Tóth, 2002). Ezért feltételezhető, hogy az elmozdulásban levők – Magyarországon hosszú távon és

¹ Ebben a tanulmányban bemutatott adatok egy 2003 októberében végzett kérdőíves kutatás eredményein alapulnak. A használt minta elemszáma 1190.

² Lásd a felsorolásukat a Csata Zsombor tanulmányban!

életvitelszerűen (legálisan regisztrált vagy irreguláris) tartózkodó erdélyi magyarok száma ennél mindenképpen nagyobb. Ha még hozzátesszük azt, hogy az erdélyi magyarok más országok fele irányuló migrációs hálózatokba, folyamatokba is bekapcsolódtak, akkor feltételezhető, hogy az elmozdulásban levők kategóriája legalább százezer magyar nemzetiségű személyt jelenthet, ami az erdélyi magyarságnak legalább 6–7% százaléka (Horváth, 2002).

A legális és a stabil magyar népesség közötti ekkora nagyságú különbség önmagában is szisztematikusan torzítja a kivándorlási szándéokra vonatkozó adatokat, és ekkora eltérés esetében az adatok értelmezésénél kötelező megemlíteni, hogy a mért kivándorlási szándék jellemzői csak a stabil, otthon tartózkodó erdélyi magyar populációra érvényesek. Továbbá megemlítendő, hogy az elmozdulásban levő népesség korszerkezete jelentős mértékben eltér: jóval fiatalabb, mint a stabil népesség, vagyis az eltérések nagyobb mértékben jelentkeznek a fiatalabb, aktív, az elmozdulásra nagyobb hajlandóságot mutató népesség esetében, mint az idősebb korosztályoknál. Ha az 1999-ben Magyarországon hivatalosan tartózkodó román állampolgárságú rezidens állomány³ korszerkezetét összevetjük a 2002-es népszámlálás során regisztrált romániai magyarság megfelelő korosztályait csoportosító korszerkezetével, az eltérések szembeötlők.

Amint az alábbi táblázatban látható, a 25–29 éves fiatal felnőttek korcsoportja, habár a romániai magyarságnak 7,61%-át teszi ki, a legálisan több mint egy éve Magyarországon tartózkodók több mint egyötödét adja. Az is látható, hogy e korcsoportból legalább minden tízedik Magyarországon tartózkodott.

Korcsoport	A rezidens román állampolgárok száma a korcsoporton belül (1999)	A romániai magyarok száma az illető korcsoporton belül (2002)	A rezidens román állampolgárok korcsoportokon belüli aránya	A romániai magyarok aránya az illető korcsoportban	A korcsoportból Magyarországon legálisan tartózkodók aránya
0–4	1334	62.706	2,33	4,42	2,13
5–9	2002	76.430	3,49	5,38	2,62
10–14	2636	95.504	4,6	6,73	2,76
15–19	3068	99.219	5,35	6,99	3,09
20–24	6922	111.981	12,07	7,89	6,18
25–29	11.653	108.011	20,32	7,61	10,79
30–34	7675	96.123	13,38	6,77	7,98
35–39	4197	79.425	7,32	5,59	5,28
40–44	4047	105.740	7,06	7,45	3,83
45–49	3245	105.284	5,66	7,41	3,08

A Magyarországon tartózkodó román állampolgárságú rezidens állomány és a román népesség összehasonlító korszerkezete

³ Rezidensnek számít az a huzamos tartózkodási engedéllyel vagy bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldi, aki legalább egy évet Magyarországon töltött vagy egy évnél hosszabb időre szóló tartózkodási engedélyt kapott (KSH, 1997:438).

A fentebbi, korszerkezetre vonatkozó adatok értelmezésénél figyelembe kell azt venni, hogy csak az egy éve legalisan Magyarországon tartózkodókra vonatkoznak, tehát nem a teljes kintlevő népességre; azok aránya, akik életvitelszerűen Magyarországon, általában külföldön élnek, bizonyára jóval nagyobb.

Mivel 1999 esetében nem volt a romániai magyarság korszerkezetére vonatkozó adat, a 2002-es népszámlálás éves korbontású adatait használtuk. Ezeknek az adatoknak alapján vezetjük vissza az 1999-es korszerkezetet (például, akik 2002-ben a 20 évesek voltak, azokat 1999 esetében a 17 évesek korosztályba soroltuk és így tovább). Bizonyos, hogy az 1999-es tényleges korszerkezet nem vezethető teljes mértékben vissza a 2002-ben regisztráltból, hisz nagyrészt a migráció, elenyésző részt a halandóság okán, a különböző kohorszokon belül kisebb-nagyobb változások történtek. Tekintettel a korszecifikusan növekvő halandóságra, nem vettük figyelembe az 50 éven felüli korcsoportokat.

Az 2003. októberi kérdőíves mérés esetében egyértelmű, hogy amennyiben az elmozdulásban levők kérdése is lehetséges volna egy ilyen adatfelvételben, az erdélyi magyarok migrációra vonatkozó véleményeinek a eloszlása általánosan is, de főleg korcsoportokra lebontva érzékelhetően módosulna. Eddig nem voltak olyan kutatások, amelyek az adatfelvétel során ezt a tényezőt is számításba vennék (mint ahogyan a szóban forgó kérdőíves kutatásban sem történt egy ilyen próbálkozás). Ez azonban nem annyira az eddigi migrációs hajlandóság-vizsgálatoknak a helyességét, hanem azok általánosíthatóságát kérdőjelezi meg, vagyis a mért migrációs potenciál csak a stabilan Erdélyben élő magyar népesség, és nem föltétlenül a népszámláláskor regisztrált magyar nemzetiségű népesség véleményeit tükrözi.⁴

A Csata–Kis tanulmányban lényegesen részletesebben tárgyalt másik módszertani vonatkozás, a migrációs potenciál-mérések mögött meghúzódó, elmozdulási modellekre és az ezeket operacionalizáló mérési technikákra vonatkozik. A technikák eltérő jellege jelentősen megnehezíti – a szerzők véleménye szerint egyenesen lehetetlenné teszi – a migrációs potenciál időbeni dinamikájára vonatkozó következtetések körvonalazását.

Ezt figyelembe véve, és a jobb összehasonlíthatóság érdekében, a 2003 októberében történt kérdőívesítés során a migrációs hajlandóság mérésére két eltérő logika mentén megfogalmazott kérdést foglaltunk a kérdőívbe. Az első a TÁRKI-BFI által végzett kutatás (Örkény, 2003) során alkalmazott kérdéssorozat: *Tervezi-e Ön, hogy egy pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni? / Tervezi-e Ön hogy egy pár évre külföldre menjen dolgozni? / Tervezi-e Ön hogy külföldön éljen?*

Értelmezésünkben ez a megközelítés abból indul ki, hogy a különböző jellegű elmozdulásokat megelőzi egy információgyűjtési és mérlegelési folyamat, amelynek során az egyén a migrálás lehetőségeit, az azzal járó költségeket és bevételeket, illetve az élete különböző vonzatainak a migráció következtében beálló feltehető átalakulásait elemzi. A *tervezés* egy viszonylag aktív és aktuális viszonyulás, amely során az egyének az időszakos vagy végleges vándorlást mindig a jelenlegi életvitelük részleges vagy teljes alternatívájaként fogják fel. Az adatfelvétel mindenképpen egy pozitív és aktuális viszonyulást szándékszik beazonosítani.

⁴ Ebben a kontextusban megemlítendő, hogy a 2002-es román népszámlálás, követve az EUROSTAT regisztrációs módszertanát, különbséget tesz a közigazgatási értelemben vett állandó és az életvitelszerűen az illető háztartásban élő stabil népesség között. Ám az így kialakult összkép csak részben oldja meg a fentebb jelzett problémákat (v.ö. Horváth 2003).

Pozitív abban az értelemben, hogy a *tervezés* információszerzési és mérlegelési gyakorlatokat feltételez, vagyis az egyének tesznek valami (alkalmanként, de viszonylag célirányosan beszélgetnek róla, vagy csak spekulatív módon gondolkodnak és tervezgetnek).

Aktuális abban az értelemben, hogy inkább azok válaszolnak igenlően egy ilyen kérdésre, akiket a téma érdekel, akik esetében a migrációra vonatkozó információk szerzése, az említett „tervezgetés” napirenden van. Ennek az értelmezésnek az érvényessége mindenképpen kérdéses marad, hisz a *tervezgetés* – pontosabban a migráció és a tervezés összekapcsolt jelentésköre – viszonylag tág, egymástól árnyalatokban eltérő értelmezésekre ad lehetőséget. Magában foglalhatja a migrációnak mint alternatív életstratégiának a fontolgatását, de a tervezés jelentheti a kilépés gyakorlati vonzatainak a megszervezését is.

A másik kivándorlási hajlandóságra vonatkozó kérdéscsoport, az *Interetnikus viszonyok barométere* kutatássorozatban került alkalmazásra (Culic, Horváth, Raț, 2000). A kérdőívben használt skálában a különböző, egymást kizáró itemek elvben három nagy csoportot, illetve ezeken belül sajátos helyzeteket különítenek el:

1. „Nem gondolkodtam azon, hogy végleg elmenjek.”	Kizárja a kitelepedést mint életstratégiát.	Ez sohasem volt számára kérdés.
2. „Már gondolkodtam ezen, de valószínűleg nem tenném meg.”		Megfontolás tárgyává tette, de nem telepedne ki.
3. „Már gondolkodtam ezen, lehet, hogy elmennék.”	Nem zárja ki a kitelepedést mint életstratégiát (tehát számára nyitott aktuális kérdés), de nem is készíti elő azt aktívan.	Még a megfelelőnek tartott konjunktúra körvonalazódása esetében is feltételes marad.
4. „Már gondolkodtam ezen, s ha lehetőség adódna biztos elmennék.”		A megfelelő konjunktúra kialakulása esetében bizonyosnak véli a kitelepedést.
5. „Már gondolkodtam ezen, és keresem a megfelelő lehetőségeket.”	Aktívan készíti elő a kilépést.	A kilépés lehetőségeit keresi.
6. „Már megvannak a lehetőségek, csak idő kérdése, mikor megyek.”		A kilépés feltételeit megvalósított-nak látja.

Ez a kérdezési technika lényegében abban különbözik az előbbtől, hogy az csak a *tervezés* különböző vonzataiban megnyilvánuló aránylag aktív viszonyulásokra kérdez rá, ez utóbbi azok migrációs hajlandóságát is regisztrálja, akik, habár *nem tervezik*, nem is zárják ki a kivándorlást mint a jelenlegihez viszonyított, alternatív életstratégiát.

Mindenképpen a két kérdezési technika közötti különbség az, hogy a *tervezésre* rákérdező felvezetésre, nagyobb valószínűséggel válaszolnak igennel azok, akik valamelyes mértékben és formákban aktív módon fontolgtatják a kilépést.

MUNKAVÁLLALÁS, MIGRÁCIÓS HAJLANDÓSÁG AZ ERDÉLYI MAGYAROK KÖRÉBEN

A kilépést különböző célokból és változó időtartamra tervezgetők, vagyis a különböző migrációs terveket aktívan fontolgtatók aránya a következőképpen alakult:

Tervezi-e Ön ...	Igen	Nem	Nem tudja
.. hogy egy pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni?	19,2	80,1	0,7
.. hogy egy pár évre külföldre menjen dolgozni?	11,9	86,6	1,4
... hogy külföldön éljen?	11,5	87,3	1,2

Amennyiben a *Tervezi-e Ön...* típusú felvetéseket úgy tekintjük, mint olyan kérdéseket, amelyek általában az elmozdulás szándékára vonatkoznak, függetlenül az elmozdulás időhorizontjától, akkor bárkit, aki bármilyen célból tervezi az elmozdulást a potenciális migráns kategóriájába sorolunk⁵. Az így kialakított, **kumulált migrációs potenciál** értéke (a népesség azon része amely bármilyen időhorizontban migrációs szándékot fogalmazott meg, függetlenül attól, hogy rövidebb vagy hosszabb időre vállalna munkát, vagy esetleg más országba költözne) már megközelíti a 27%-ot.

Nem fogalmazott meg	73,2
Megfogalmazott	26,8
Összesen	100

A migráció lehetséges célországait illetően, azoknak az interjúalanyoknak, akik azt állították, hogy tervezik a valamilyen időtávú külföldi vendégmunkát vagy azt, hogy más országba éljenek két, rangsorolt választási lehetőségük volt.

Ország, régió	Első választás	Második választás	Első %	Második %	Összesen	Összesen %
Magyarország	120	16	56,09	13,95	136	41,34
Németország	48	25	22,63	22,03	74	22,42
Más Nyugat Európa	30	54	13,92	47,05	84	25,52
Tengeren túl	13	15	6,09	13,36	28	8,64
Más	–	3	0,00	2,60	3	0,91
Bárhová	3	1	1,26	1,01	4	1,17
Esetszám	214	115	100	100	330	100

Hová menne pár hétre/hónapra külföldre dolgozni?

Ország, régió	Első választás	Második választás	Első %	Második %	Összesen	Összesen %
Magyarország	67	15	50,03	21,41	82	40,28
Németország	35	12	25,84	17,49	47	23
Más Nyugat Európa	20	32	14,96	45,67	52	25,42
Tengeren túl	9	9	6,55	12,93	18	8,72
Más	3	2	2,14	2,51	5	2,27
Bárhová	1		0,49	0	1	0,32
Esetszám	134	69	100	100	203	100

Hová menne pár évre külföldre dolgozni?

⁵ Az ilyen jellegű összesítés lehetséges migrációs potenciál mutatóként történő értelmezéseiről lásd: Sik, 2003.

Ország, régió	Első választás	Második választás	Első %	Második %	Összesen	Összesen %
Magyarország	69	11	56,35	22,51	80	46,62
Németország	9	13	7,02	26,87	22	12,73
Más Nyugat Európa	28	15	23,28	30,77	44	25,43
Tengeren túl	16	6	13,35	12,34	22	13,06
Más	0	4	0	7,5	4	2,16
Esetszám	122	49	100	100	171	100

Melyik országba költözne?

A munkavállalás célországait illetően kiemelendő, hogy, habár az elmozdulás időhorizontjától és végcéljától függetlenül az első helyen Magyarország szerepel, mögötte, szorosan felzárkózva, megjelenik a nyugat-európai térség is. Ha eltekintünk a sorrendtől, és csak az említések gyakoriságát vizsgáljuk, a munkavállalási célú migráció esetében a nyugat-európai térség országai (amelyen belül kiemelkedik Németország) nagyobb vonzerővel jelennek meg, mint Magyarország. Feltételezhető, hogy a kérdezettek körében rangsorolt itemek említését a külföldi munkavállalás megvalósíthatóságának feltételezett esélyei határozzák meg. Így az összesített preferenciák inkább az illető országok megnevezése, általánosabb, a bejárhatóság és a tartózkodás esélyeitől valamelyes mértékben eltekintő viszonyulást tükröz. A különböző, a migrációs célkitűzések szempontjából preferált célországok rangsorának az időbeli alakulásokat tekintve (v. ö. Örkény, 2003), elmondható, hogy időben Magyarország szerepe csökken, és más nyugat-európai, illetve tengeren túli célországok vonzereje növekedik. Ezek a változások egyrészt az EU-térségbe való a vízummentes utazási lehetőséggel, illetve (legalábbis a fiatalok esetében) az amerikai vendégmunkának a tervezhető stratégiává válásával magyarázható⁶.

A másik, a migrációs szándékok intenzitása kapcsán megfogalmazott skála csak a végeleges kitelepedést mérte. Ebben az esetben a válaszok relatív gyakoriságai a következők:

1. Nem gondolkodtam azon, hogy végleg elmenjek.	63,9
2. Már gondolkodtam ezen, de valószínűleg nem tenném meg.	15
3. Már gondolkodtam ezen; lehet, hogy elmennék.	10,8
4. Már gondolkodtam ezen, s ha lehetőség adódna biztos, elmennék	7,5
5. Már gondolkodtam ezen, és keresem a megfelelő lehetőségeket.	1,7
6. Már megvannak a lehetőségek, csak idő kérdése, hogy mikor megyek	1,1
Összesen	100

Sok embert foglalkoztatott már a végleges kitelepedés gondolata. Melyik kijelentés jellemzi az Ön helyzetét?

⁶ Ez utóbbi kapcsán lásd a Korunk 2003. évi 6-os számában közölt erdélyi magyar egyetemisták „amerikás” narratíváit.

Összesítve, az így mért kivándorlási hajlandóság a következőképpen alakul:

Jelenleg nem fontolgatja a kivándorlást: az előbbi táblázat soraiból az 1. és a 2.	77,7
Fontolgtatja a kivándorlást, de inkább passzívan viszonyul hozzá; a viszonyulás a helyzet alakulásának a függvényében aktivizálódhat: az előbbi táblázat soraiból a 3. és a 4.	18
Aktívan keresi a kitelepedés lehetőségeit: az előbbi táblázat soraiból az 5. és a 6.	2,7
Nem tudja, nem válaszol.	1,5
Összesen	1000

Vagyis az aktív végleges kivándorlási potenciál (azok aránya, akik azt állították, hogy *tervezik* a kitelepedést) a 11,5%, amíg az aktív illetve a kitelepedést ki nem zárók, várakozó állásponton levők együttes aránya alapján mért migrációs potenciál viszont 20,7%.

MÓDSZERTANI „VISSZATÉRŐ”

Amint azt az alábbi gyakorisági táblázatok is mutatják a két kérdezési technika összekapcsolódó és ugyanakkor eltérő logikája kapcsán felvetett előfeltevések empirikusan is konfirmálhatók, vagyis a két eltérő módon mért migrációs hajlandóság jelentős mértékben szimmetrikus, talál egymással. Tehát azok, akik azt állítják, hogy tervezik, hogy más országban éljenek, nagyobb valószínűséggel tekintették magukra találónak azokat az állításokat, amelyek szerint vagy már azon fáradoznak, hogy tényleg kitelepedjenek, vagy valószínűleg tartják, hogy adandó alkalommal megtennék ezt.

<i>Tervezi vagy sem, hogy más országban éljen</i>	<i>Tervezi</i>	<i>Nem tervezi</i>	<i>Nem tudja</i>	
Nem gondolkodtam azon, hogy végleg elmenjek.	1,9	97,6	0,5	100
Már gondolkodtam ezen, de valószínűleg nem tenném meg.	8,7	90,1	1,2	100
Már gondolkodtam ezen, lehet, hogy elmennék.	32	64,8	3,2	100
Már gondolkodtam ezen, s ha lehetőség adódna, biztos elmennék.	48,8	46,5	4,7	100
Már gondolkodtam ezen, és keresem a megfelelő lehetőségeket.	57,9	42,1	–	100
Már megvannak a lehetőségek, csak idő kérdése, mikor megyek.	76,9	23,1	–	100
	11,4	87,4	1,2	100

A kitelepedési szándék intenzitásának a megoszlása annak függvényében, hogy tervezik vagy sem azt, hogy más országba éljen

Tervezi vagy sem, hogy más országban éljen	Tervezi	Nem tervezi	Nem tudja	
Nem gondolkodtam azon, hogy végleg elmenjek.	10,6	71,6	28,6	64,1
Már gondolkodtam ezen, de valószínűleg nem tenném meg.	11,4	15,3	14,3	14,9
Már gondolkodtam ezen, lehet hogy elmennék.	30,3	8	28,6	10,8
Már gondolkodtam ezen, s ha lehetőség adódna, biztos elmennék.	31,8	4	28,6	7,4
Már gondolkodtam ezen, és keresem a megfelelő lehetőségeket.	8,3	0,8	–	1,6
Már megvannak a lehetőségek, csak idő kérdése, mikor megyek.	7,6	0,3	–	1,1
	100	100	100	100

Azok megoszlása, akik tervezik, hogy más országban éljenek, a kitelepedés szándéka intenzitásának a függvényében.

Ám a két kérdezési technika nyomán körvonalazódott eloszlások aszimmetriáira is fontos reflektálni. Így például azok 22%-a, akik azt állítják, hogy *tervezik*, hogy más országba költözzenek, úgy vélekedik, hogy valószínűséggel nem tenné meg ezt. Itt feltehető, hogy a „tervezés” fogalmának a már előbb említett, jelentősen eltérő értelmezési lehetőségeiben kereshetjük a magyarázatot. A „tervezés” alatt bármely olyan gondolkodási folyamat is érthető, amelynek a tárgya a kitelepedés (tehát a *mi lenne ha...* típusú elgondolások is). Így azok is igennel válaszolhattak a szóban forgó kérdésre, akik valamilyen kontextusban átgondolták a kitelepedés alternatíváját, de nem tartják valószínűnek hogy valaha kitelepedjenek.

A „tervezi – nem tervezi” típusú dichotóm kérdőív kérdésnek kétségtelenül vannak olyan vonzatai, amelyek alapján állítható, hogy nagyobb valószínűséggel válaszolnak igennel olyanok, akik a kilépés alternatíváját nemcsak fontolgatják, hanem vagy valamilyen gyakorlati lépést tettek ebben, vagy határozottan ki akarják használni az erre adandó megfelelő alkalmat. Ám ugyanakkor a „tervezgetés” viszonylag tág szemantikai köre olyan interjúalanyokat is igenlő válasza indít – igaz kisebb arányban – akik számára a „tervezés” azt jelentette, hogy a kivándorlás alternatívájára is gondoltak valaha, de nem föltétlenül tettek valamit a kivándorlás irányába.

A KILÉPÉSI SZÁNDÉK. VÁLTOZÁSOK TÉRBEN, IDŐBEN ÉS A GENERÁCIÓS MIGRÁCIÓS POTENCIÁL

Amint az a Csata–Kis tanulmányban is elemezték, annak ellenére, hogy az utóbbi öt-hat évben jelentős számban végeztek olyan kutatásokat, amelyek során az erdélyi magyarság migrációs potenciálját is mérték, az eredmények időbeli összehasonlítása nem lehetséges – vagy a változó adatfelvételi technika, vagy az eltérő minták miatt. Tekintettel arra, hogy a 2000-ben elkezdett, és azóta évente megismételt *Interetnikus Viszonyok Barométere* kutatási program keretében, a migrációs potenciál mérésére használt kérdőív kérdés azonos volt, illetve a vizsgálat az egész erdélyi magyar népességre terjedt ki (akárcsak az itt bemutatott, 2003 októberi felvétel) az összehasonlítás, bizonyos fenntartásokkal, lehetséges.

Tehát, amennyiben a migrációs potenciál alatt azt értjük, hogy valaki vagy aktívan keresi a kitelepedés lehetőségeit, vagy a helyzet alakulásának a függvényében valószínűnek tartja, hogy kitelepedik, akkor ez a migrációs/kitelepedési hajlandóság, időben a következőképpen alakult:

2000-ben a 26%-ot érte el, 2001-ben a 24%-ot, a következő évben a 23%-ot, és 2003-ra már 21%-ra csökkent azok aránya, akik kitelepednének (keresik a kitelepedési lehetőségeket).

Az idősoros alakulást nézve a migrációs potenciál csökkenő trendje körvonalazódik, de mértéke nem akkora, hogy a csökkenés tényét egyértelműen és teljes bizonyossággal állíthatnók.

Vizsgáljuk meg a különböző jellegű kilépéseket fontolgató, illetve a kumulált migrációs potenciál alapján elkülönített népesség jellemzőit!

	Megyei jogú város (nagyváros)	Város	Városnak alárendelt település	Községközpont	Falu	A populáción belüli arány
dolgozna egy pár hétig külföldön	19,5	10,3	20,6	22,8	19,4	19,1
dolgozna egy pár évig külföldön	14,6	6,7	17,6	8,9	13,6	11,9
más országba költözne	15,5	8,4	14,7	8,2	10,1	11,6
Kumulált migrációs potenciál	30,3	19,4	26,5	26,5	26,1	26,9

Migrációs tervek relatív gyakoriságai a település típusa szerint, százalékban

A magyarok aránya a településen	Szórvány	Kisebbség	Fele-fele arány	Nagyörbbség	Többség	A populáción belüli arány
dolgozna egy pár hétig külföldön	23,7	15,1	24,1	19,3	16,3	19,1
dolgozna egy pár évig külföldön	18,9	12,5	11	10,2	11,4	12
más országba költözne	17,4	11,1	16,1	9,5	6,9	11,5
Kumulált migrációs potenciál	32,8	25,8	34	25,1	20,1	26,9

Migrációs tervek relatív gyakoriságai a település etno-demográfiai szerkezte szerint, százalékban

Korcsoportok	18–25 év	26–35 év	36–45 év	46–55 év	56–65 év	66 év +	A populáción belüli arány
dolgozna egy pár hétig külföldön	44,9	29,6	27,3	12,1	5,5	1,8	19,5
dolgozna egy pár évig külföldön	28	19,1	16,2	7,8	2,8	1,4	12,1
más országba költözne	24,1	17	12,2	8,9	6,6	3,7	11,7
Kumulált migrációs potenciál	57,1	38,2	35,8	18,8	12,6	5,5	27,1

Migrációs tervek eloszlása korcsoportok szerint

Térségek	Bánáság	Közép-Erdély	Partium	Észak	Székelyföld	A populáción belüli százalék
dolgozna egy pár hétig külföldön	26,1	22,4	19,5	25,7	15,8	19,1
dolgozna egy pár évig külföldön	13	17,8	10,3	15,7	9,8	12
más országba költözne	21,3	10,6	11,7	16,7	10,1	11,6
Kumulált migrációs potenciál	32,7	29	29,4	31,4	23,2	26,8

Migrációs tervek eloszlása az erdélyi régiókban

Valamennyire hasonló, ám valamivel árnyaltabb képet kapunk ha a kivándorlási szándékot a másik kérdezési technika alapján vizsgáljuk. A kivándorlást mint a jelenlegihez viszonyított, alternatív életstratégiát választó magyar népesség aránya hozzávetőleg 21%.

	Szórvány	Kisebbség	Fele-fele arány	Nagy többség	Többség	
Nem fontolgatja a kivándorlást.	75,6	76,7	66,5	83,8	80	77,7%
Passzív, a helyzet alakulását várja.	20,6	18,8	24,5	14,1	16,2	18,1
Aktív, lehetőségeket keres	2,3	3,1	5,5	1,3	2,2	2,7
Nem tudja, nem válaszol	1,5	1,4	3,5	0,8	1,6	1,6
	100	100	100	100	100	100

A kivándorlási szándék intenzitása a település etno-demográfiai szerkezte szerint

A települések etno-demográfiai szerkezetét tekintve, a leginkább az olyan településeken lakó magyarok fogalmazzák meg a kivándorlás szándékát, ahol fele-fele arányban lagnak magyarok és románok (az erdélyi magyarság 16%-a ilyen településen él). Azokon a településeken, ahol a magyarok kisebbségben vannak, az erdélyi átlagon felül van azok aránya, akik – megfogalmazásuk szerint – „nem zárják ki” a kivándorlás lehetőségét.

	Megyei jogú város (nagyváros)	Város	Városnak alárendelt település	Községközpont	Falu	
Nem fontolgatja a kivándorlást.	72,8	77	71,4	85,3	78,4	77,7
Passzív, a helyzet alakulását várja.	21,3	18,8	22,9	12,5	18,0	18,1
Aktív, lehetőségeket keres.	4,4	1,2	2,9	1,3	2,7	2,8
Nem tudja, nem válaszol.	1,5	3	2,9	1	0,9	1,5
	100	100	100	100	100	100

A kivándorlási szándék intenzitása a település közigazgatási státusa függvényében

A konvencionálisan nagyvárosnak tekintett megyei jogú városokban a legnagyobb a kivándorlás lehetőségeit keresők aránya, illetve a városi perifériák esetében a legnagyobb azok aránya, akik „a helyzet alakulása” függvényében szándékoznak eldönteni, hogy kivándoroljanak-e vagy sem.

	18–25 év	26–35 év	36–45 év	46–55 év	56–65 év	65 év felett	
Nem fontolgatja a kivándorlást.	60,2	65,3	75,7	82,1	89	90,5	77,4
Passzív, a helyzet alakulását várja.	36,3	30,2	19,1	14	7,7	4,1	18,3
Aktív, lehetőségeket keres	2,3	4	3,5	2,4	1,6	2,7	2,8
Nem tudja, nem válaszol	1,2	0,4	1,7	1,4	1,6	2,7	1,5
	100	100	100	100	100	100	100

A kivándorlási szándék intenzitása a korcsoport függvényében

A kivándorlási szándék egyértelműen (és várhatóan) korfüggő. Azok az aránya, akik nem zárják ki a kivándorlást, a fiatalabb korosztályokban a legnagyobb. A kitelepedés lehetőségeinek keresői között a fiatal felnőttek (26–35 évesek) a legaktívabbak.

	Bánság	Közép-Erdély	Partium	Észak	Székelyföld	
Nem fontolgatja a kivándorlást.	75	75,2	71,3	76,5	82,4	77,6
Passzív, a helyzet alakulását várja.	17,3	18,1	23,4	22,5	14,3	18,0
Aktív, lehetőségeket keres	3,8	4,8	3,5	1	2	2,9
Nem tudja, nem válaszol	3,8	1,9	1,8	–	1,3	1,5
	100	100	100	100	100	100

A kivándorlási szándék intenzitása az erdélyi térségeken belül

Röviden összefoglalva a két kérdészi technika által kialakított összképet, a migrációra inkább hajlamos rétegek jellemzői a következők:

– Bánságban és Közép-Erdélyben magas azok aránya, akik aktívan keresik a kitelepedési lehetőségeket, vagy elmenés előtt vannak. Ugyanakkor a Partiumban is jelentős azok aránya, akik a valamilyen időhorizontban és céllal fontolgatják/tervezik a kilépést, illetve a helyzet alakulásának a függvényében döntenek el, hogy kitelepednek vagy sem.

– A kivándorlási hajlandóság korfüggő, a korral együtt csökken, ám a fiatalok (18–25 év) és a fiatal felnőttek migrációs hajlandósága az átlagnépesség viszonylatában rendkívül magasnak mondható. A fiatalok 57%-a tervez valamilyen kilépést, illetve 36,5%-a a helyzet alakulásának a függvényében dönti el a kitelepedést. A fiatal felnőttek (de a 26–35 éves korcsoportja), az össznépesség viszonylatában a legaktívabb, ami a kitelepedés lehetőségeinek a feltérképezését illeti.

– A települések etno-demográfiai szerkezetét vizsgálva, a legszembeötlőbb a migrációs potenciál kimagasló mértéke azokon a településeken, ahol a magyarok hozzávetőleg a népesség felét teszik ki (ezek a „paritásos települések”). Például, amíg erdélyi átlagban a népesség hozzávetőleg 3%-a állította, hogy aktívan keresi a kitelepedés lehetőségeit, a paritásos településeken ezek aránya 5,5%. És ugyanakkor jelentős, messze az erdélyi átlagon felül azok aránya akik a kérdésben várakozó álláspontra helyezkednek (18,1% a 24,5%-hoz képest).

– A településtípusokat illetően kiemelendő az, hogy a nagyvárosok (megyei jogú városok) esetében jóval az átlagon felüli a kitelepedési szándék.

A KIVÁNDORLÁS ÉS A „MAGYARSÁG-JOGOSÍTVÁNYOK”

Politikai és politikusi spekulációk, illetve közéleti viták nem mindig megalapozott kijelentései szólnak arról, hogy a magyar állam, illetve a határon túli magyarok közötti, jogilag rögzített és intézményesített kötődési formák (a Kedvezmény-törvény és a Magyar Igazolvány, illetve újabban a kettős állampolgárság témája) milyen irányban és mértékben befolyásolják, befolyásolhatják a vándormozgalmi folyamatokat. A kutatás során képet alkothatunk arról, hogy az említett (már létező és tervezett), ún. magyarsághoz kapcsolódó jogosítványok milyen mértékben és irányban határozzák meg az erdélyi magyarság migrációs hajlandóságát.

Az vizsgált minta 30%-a állította, hogy már rendelkezik, illetve hozzávetőleg 9%-a, hogy már igényelte a Magyar Igazolványt. Ugyanígy körülbelül még 30%-a nem zárta ki, hogy valamilyen (a közel- vagy a távoljövőben) kérvényezi azt, illetve ugyancsak 30% úgy véli, hogy nem is fogja kiváltani.

1. Már kézhez is kapta az igazolványt	30,2
2. Leadta a kérelmet, de még nincs igazolványa	8,7
3. A következő fél évben tervezi kérvényezni	10,5
4. Nem tudja mikor, de tervezi kérvényezni	19,3
5. Nem hiszi, hogy valaha kérvényezni fogja	29,2
6. Nem tudja miről van szó	2
Összesen	100

A Magyar Igazolvány igénylésével kapcsolatos adatok

Az erre a kérdésre adott válaszok alapján egy három pontú skálát képeztünk: az 1–2-es változatot választok választát – konvencionálisan – a „*Kedvezménytörvényt elfogadóknak*”, a 3–4-es változatot a „*törvényhez semleges/várakozón viszonyulóknak*” és az 5-ös változatot választókat a „*Kedvezménytörvényhez inkább fenntartásokkal viszonyulóknak*” tekintettük. Az így kialakított változó szerinti eloszlásban néztük meg a migrációs hajlandóság alakulását.

	Elfogadja	Semleges / várakozó	Fenntartások	
„Nem gondolkodtam azon, hogy végleg elmenjek.”	60,3	57,3	75,7	64
„Már gondolkodtam ezen, de valószínűleg nem tenném meg.”	16,8	16,4	10,3	14,7
„Már gondolkodtam ezen, lehet hogy elmennék.”	11	15	6,7	11
„Már gondolkodtam ezen, s ha lehetőség adódna biztos elmennék.”	8,8	8,6	5	7,6
„Már gondolkodtam ezen, és keresem a megfelelő lehetőségeket.”	2	1,2	1,2	1,5
„Már megvannak a lehetőségek, csak idő kérdése, mikor megyek.”	1,1	1,4	1,2	1,2
	100	100	100	100

A kivándorlás szándék alakulása a Magyar Igazolványhoz való viszonyulás függvényében

Amint az látható a Magyar Igazolványt kiváltó, elfogadóan viszonyuló, az erdélyi magyar felnőtt lakosság mintegy 40%-ának a migrációról kialakított álláspontja nem tér el az össznépszerűsétől. Ugyanakkor a fenntartásokkal viszonyulók az átlagnál kisebb, amíg a várakozó állásponton levők annál nagyobb valószínűséggel mozdulnának el külföldre. Vagyis a Magyar Igazolvány iránt megfogalmazódott tartózkodó viszonyulás együtt jár egy alacsonyabb mértékű elmozdulási szándékkal, illetve az igazolvány iránti várakozó/semleges álláspont nagyobb mértékben vonja maga után a migrációs szándékot.

A másik változó, aminek kapcsán a migrációs szándék alakulását vizsgáltuk, az a kettős állampolgárság biztosítása kapcsán körvonalazódott álláspont.

A kettős állampolgárság igénylése kapcsán a következő kérdést fogalmaztuk meg: „*Amennyiben mégis megvalósulna az az elképzelés, hogy a határon túli, köztük a Romániában élő magyarok számára a kettős (román-magyar) állampolgárságot biztosítsák, Ön igényelné a magyar állampolgárságot?*” A válaszok szerinti eloszlások a következők voltak:

Biztos igényelné	60,5
Lehet, hogy igényelné	21,5
Nem hiszi, hogy igényelné	9
Biztos nem igényelné	6,1
Nem tudja	2,8
Összesen	100

Amint az a fentebbi táblázatból is látható, az erdélyi magyarok 82%-a úgy gondolja, hogy igényelné a román mellett a magyar állampolgárságot is. Azokat, akik megszereznék a kettős állampolgárságot, a következőképpen kérdeztük arról, hogy ennek szerintük milyen következménye lehet, beleértve a kivándorlást, mint következményt: „*Ön szerint hogyan változna meg az élete, ha Ön és a családja kettős, román és magyar, állampolgársággal rendelkezne?*” A válaszok szerinti eloszlások pedig a következők voltak:

1. Biztos, hogy véglegesen átköltözne Magyarországra	7,5
2. Valószínűleg véglegesen átköltözne Magyarországra	6,1
3. Nem véglegesen, de hosszabb időre átköltözne Magyarországra	6,2
4. Nem költözne át, de gyakrabban átjárna	32,9
5. Nem változna meg jelentősen az élete	33,2
6. Nem tudja elképzelni, milyen változásokkal járna	14,1
Összesen	100

N–1004

A válaszolók 13,6%-a látja úgy az állampolgárságot mint a Magyarországra történő áttelepedést megalapozó jogosítványt, vagyis a jelenlegi 3%-nyi kitelepedés lehetőségeit kereső népesség négy-ötszöröse. A népesség 6%-a egyfajta, szociológiai értelemben vett *hosszú távú bevándorló karriert* lát valószínűnek, vagyis huzamosabb idejű magyarországi tartózkodásra használná fel az állampolgárságot. A népesség egyharmada számára a magyar állampolgárság megszerzése nem járna az életvitelük jelentős megváltozásával, úgy vélekednek, hogy gyakoribb kiutazásokra adna alkalmat ez.

Az állampolgárság által biztosított lehetőségek előreláthatólag a migrációs potenciál jelentős megnövekedését eredményeznék, ami elsősorban a kitelepedés lehetőségeit keresők számának a növekedésében nyilvánulna meg, ugyanakkor népesség jelentős része számára a hosszabb-rövidebb távú migrációs gyakorlatok felerősödéseként jelenik meg. Valószínűsíthető, hogy ez a népességen belül differenciált, annak függvényében, hogy általában, hogyan viszonyulnak a migráció kérdésköréhez.

	Nem tervez	Tervez	
Biztos, hogy véglegesen átköltözne Magyarországra	4,3	15,1	7,5
Valószínűleg véglegesen átköltözne Magyarországra	3,6	12	6,1
Nem véglegesen, de hosszabb időre átköltözne Magyarországra	4	11,4	6,2
Nem költözne át, de gyakrabban átjárna	32,6	33,8	32,9
Nem változna meg jelentősen az élete	40,1	16,7	33,1
Nem tudja elképzelni, milyen változásokkal járna	15,5	11	14,2
	100	100	100

Hogyan változna meg az élete, ha magyar állampolgársággal rendelkezne?

N–1002

Amint az várható volt, azok, akik kivándorlást terveznek, jóval nagyobb mértékben *aktivizálják* a migráció irányába azok a lehetőségeiket, amelyeket a magyar állampolgárság megszerzésében látnak. A migrációs terveket fontolgatók (emlékeztetőül: a vizsgált népesség 27%-ról van szó) háromnegyede valószínűnek tartja, hogy a magyar állampolgárság megszerzése átalakítaná a jelenlegi életvitelét. Kisebb arányban, de azok esetében is körvonalazódnak az elmozdulási tervek, akiket amúgy nem foglalkoztat egy majdani kivándorlás. A migrációt nem fontolgató népesség (ami vizsgált populációnak mintegy kétharmada) 10%-ot meghaladó arányban véli úgy, hogy a magyar állampolgárság az áttelepedés vagy esetleg a gyakoribb kiutazások irányába alakíthatja át a jelenlegi életét. Ez az erdélyi magyarság 7-8%-a.

FORRÁSJEGYZÉK

Culic, Irina–Horváth István–Raț Cristina: „Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în Etnobarometru” („Az etnikai kapcsolatok romániai modellje: ahogy azt az Etnobarométer tükrözi”). In Năstasă, Lucian, Salat Levente (szerk.): *Relații interetnice în România postcomunistă (A posztkommunista Románia etnikumközi kapcsolatai)*. Kolozsvár, 2000, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală.

Etno-Barometru 2000, 2001, 2002. www.edrc.ro

Fahidi Gergely: „Megújuló beutazási szabályok. Elutasító invitálás”. In *HVG* 2000. 48.

Horváth István: „A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása”. In *Korunk*, 2002. 2.

Horváth István: „A 2002-es népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetése és elemzése”. In Gyurgyík László–Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából. 1989–2002*. Budapest, 2003, Teleki László Alapítvány.

Illés Sándor: „Külföldiek Magyarországon az Európai Unióból”. In Illés Sándor–Lukács Éva (szerk.): *Migráció és statisztika*. Budapest, 2002, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.

KSH: *Demográfiai Évkönyv 1997. Magyarország (Hungary)*. Budapest, 1997, KSH.

Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, 2003, MTA Kisebbségkutató Intézet.

Sik Endre: „A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai”. In Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni. Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest, 2003, MTA Kisebbségkutató Intézet.

SOPEMI: *Trends in International Migration. Continuous Reporting System on Migration*. Annual Report, Organization for Economic Co-operation and Development, 1998.

Tóth Judit: „A határon kívül élő magyarokért való felelősség egyes alkotmányjogi összefüggéseiről”. In u. ő. (szerk.): *Schengen. A magyar-magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában*. Budapest, 2000, Lucidus Kiadó.

Kiss Dénes

A CE Szövetség és a református egyház

E tanulmány egy az erdélyi magyar közéletben gyakran napirendre kerülő problémáról szól, a református egyház és a CE Szövetség közötti viszonyról, konfliktusról. Az ellentét első látásra ellentmondásosnak tűnik: miközben a történelmi egyházak világszerte a szekularizációval folytatnak kemény harcot, az erdélyi református egyháznak, úgy tűnik, vallásosabb tagjaival vannak gondjai. A helyzet persze ennél bonyolultabb, de mint ki fog derülni, korántsem valamilyen rendkívüli jelenségről van szó, a vallási szervezetek belső dinamikájának gyakori esetével állunk szemben. Tanulmányomban arra törekszem, hogy a konfliktust egy értékmentességre törekvő szociológiai fogalmi rendszerben írjam le, ezáltal mentesítve a normatív diskurzusok keretében feloldhatatlannak tűnő ellentétek feszültségétől. A leíró jellegű tanulmány nem óhajt és nem is képes megoldásokat nyújtani, célja csupán a kérdésre való további reflexió elősegítése. E cél elérése érdekében az elemzett viszonyt különböző paradigmákban értelmezve annak más-más aspektusait igyekszem kiemelni.

A CE Szövetség rövid bemutatása után a két fél közötti viszonyt először egy szervezetszociológiai-, majd fenomenológiai nézőpontból mutatom be. Befejezésül a konfliktust meghatározó néhány fontosabb tényező szerepét rendezem egy lehetséges modellbe.

A felhasznált empirikus anyag nem szisztematikus adatgyűjtés eredménye, alapját évek során felhalmozódott személyes tapasztalatok képezik. Több éve kísérem figyelemmel néhány vidéki CE-közösség sorsának alakulását¹, a CE Koinonia tevékenységét pár évig résztvevőként figyelhettem meg. Ezeket az ismereteket néhány interjúval egészítettem ki. Alkalmazott módszertanról tehát nem beszélhetek, írásom ilyen értelemben inkább esszé értékű, mint szociológiai tanulmány, még pontosabban információk, adatok, élmények szociológiai szempontú rendszerezése.

A CE SZÖVETSÉG RÖVID TÖRTÉNETE

A CE Szövetség, teljes nevén „Krisztusért és Egyházáért CE Szövetség”, a református egyházon belüli vallási szervezet, melynek célja az Egyház megújulásának segítése. Neve az angol Christian Endeavour Society rövidítése (C.E.), jelentése tehát „keresztény buzgóság, igyekezet”. Az amerikai (bostoni) eredetű mozgalom Magyarországon a XIX. században honosodott meg (Tőkés, 1990:118). Erdélyben, bár jogi személyként a kilencvenes évek elején jegyezték be, története több mint egy századra nyúlik vissza. Elődjének két múlt században induló mozgalom

---

¹ A Mezőfélében, Mezőcsáváson, Galambodon és Mezőpanitban található CE csoportokról van szó (Marosvásárhely környéki falvokról van szó).

tekinthető. Egyik a vasárnapi iskolák mozgalma, ennek eredménye az egyházi szempontból ma már kötelező vallásóra tartás. Másik a Szabó Aladár és Kecskeméthy István nevéhez fűződő kegyességi mozgalom. Ők először a KIE-t (Keresztyén Ifjúsági Egylet) alapították meg, majd 1903-ban a CE Bethánia Egyletet, amely a CE Világszövetségnek is tagja volt. A századforduló után teológiai professzorként Kolozsvárra kerülő Kecskeméthy munkája nyomán Erdélyben és a Partiumban is helyi csoportok alakultak a gyülekezetekben. Az első világháború után Erdélyben maradó Kecskeméthy haláláig, 1938-ig folytatta egyház-újító munkáját, melyben a mozgalom legfőbb szócsöve, a református családi lapként a 30-as évekig megjelenő Kistükör is nagy segítségére volt.

Kecskeméthy halála után a papi körökben sok hullámot verő, ellenállást is kiváltó mozgalom vesztett dinamizmusából. Ekkor már a teológiai tanárok és magasabb tisztségviselők helyett a mozgalmat inkább vidéken szolgáló idősebb lelkészek és egyszerű hívek vitték tovább. A mozgalom felszámolása a kommunista hatalom megszilárdulásával következett be, amikor minden kegyességi szervezetet betiltottak. Magyarországon, ahol a Szövetség jelentős ingatlanokkal is rendelkezett, a felszámolás alapjaiban rendítette meg a mozgalmat. Erdélyben, mivel itt a szövetségnek sem ingatlanjai, sem vagyona nem volt, és a mozgalom kevésbé volt a szervezethez kötve, felszámolása kevésbé sikerült. Folytonossága nem szakadt meg, legtöbb tevékenysége formális keretek nélkül is folytatódott. Az ötvenes években a titkosrendőrség nyomásának fokozódásával az egyház vezetősége együttműködésre kényszerült. Egyes visszaemlékezők szerint a beépített kollaboránsoknak köszönhetően ebben az időben az egyház kettős szerkezetűvé vált: a hatalommal együttműködő hivatalos egyház egy „földalatti egyházzal” kettőződött meg. (Karczag, 1993) A CE Szövetséget a visszaemlékezésekben ezzel a földalatti egyházzal asszociálják, így ez a szembenállás, úgy tűnik, az egyház és a mozgalom közötti viszony számos, tartósnak bizonyuló szubjektív/érzelmi elemének forrása.

A mozgalom történetének mélypontja az ötvenes években következett be, amikor a szövetség több tagját, papokat és egyszerű tagokat egyaránt, „illegális szervezkedés” vádjával bebörtönözték. A mozgalom azonban ennek ellenére ekkor sem szűnt meg teljesen.

Az 1990-el kezdődő rendszerváltást követően hosszas huzavona után a szövetség önálló jogi személyévé vált. A hivatalos szervezeti keretek kialakításával az egyházzal való ellentét is kiújult, amihez nem kis mértékben járult hozzá a már említett „hivatalos” / „földalatti” vonalak közötti ellentét újra-megélése.

SZERVEZETI FELÉPÍTÉS ÉS MŰKÖDÉS, A SZERVEZET CÉLJAI

Szervezetileg a szövetség „helyi szövetségek”-nek nevezett közösségekből épül fel, ezek vezető szervei a helyi tanácsok, melyeket a helyi szövetségi közgyűléseken választanak meg. A helyi szövetségek együtt alkotják az országos szövetséget, melyet az országos szövetségi közgyűlés által választott Országos Szövetségi Tanács vezet. A szövetség vezetésének operatív munkáját egy négy tagú ügyvezető végrehajtó testület látja el. A szövetségnek tagja lehet bárki, aki elfogadja és önmagára nézve kötelezőnek ismeri el a szövetség alapelveit, mindezt írásba foglalva felvételi kérvényében. A tagok felvételéről a helyi CE Szövetség tanácsa dönt. Meg nem felelő magatartás esetén a tag kizárható. A formálisan felvett tagok mellett minden helyi szövetséghez számos nem

felvett közösségi tag is tartozik, a hivatalos tagságnak ugyanis nincs különösebb jelentősége. Gyakran előfordul, hogy a „szimpatizánsok” száma adott településen meghaladja a tagokét.

Alapszabályzata szerint a szövetség „missziói és szeretetszolgálatot teljesítő non-profit egyesület”. Feladatának tekinti tehát a diakóniai és missziós tevékenységek elősegítését, azaz szociális és evangelizáló/igehirdetői feladatokat vállal. Ez utóbbi elsősorban „belmissziót”, azaz az egyházon belüli vallási rendezvények szervezését és vallási kiadványok forgalmazását jelenti. Tevékenységeit a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás alapján fejt ki. Ezek a Református Egyház által is vallott hitvallások, így tehát a CE Szövetség és az Egyház között dogmatikai különbségek nincsenek. Erre a Szövetség alapszabályzata hangsúlyosan kitér: „a CE Szövetség az egyház kebelében, a gyülekezethez való hűség primátusa jegyében, az Ige abszolút tekintélye elismerése alapján, a református egyház hitvallásainak megfelelően szolgál. (...) Tagjaitól ezt az életformát kívánja meg.” (A CE szövetség alapszabályzata)

A „NÉPEGYHÁZ” ÉS „HITVALLÓ EGYHÁZ” KONCEPCIÓINAK SZEMBENÁLLÁSA

Bár a fentiek alapján a szövetség és az egyház között dogmatikai különbségek elvileg nem állhatnak fenn, azt az ellentétet, amelyet a „népegyházi”, illetve „hitvalló egyházi” koncepciók közöttként szoktak emlegetni, gyakran dogmatikai jellegűnek vélik. E két egyházpolitikai koncepció középpontjában az egyház és a hívek viszonya áll. Míg a népegyházi koncepcióban inkább az „egyedül hit által, kegyelemből való üdvözülés” tanára, vagyis a cselekedetek általi üdvözülés lehetetlenségére kerül a hangsúly, addig a hitvalló-egyházi koncepcióban a hitnek a cselekedetekben való tükröződése is fontos helyet kap. Ez utóbbi természetesen nem a cselekedetek általi üdvözülés tanítását jelenti, amivel leggyakrabban vádolják a CE Szövetséget, hanem a hitben való elmélyülés erkölcsi fejlődéssel való összekapcsolását. E felfogásban az igazi reformátusság, az azzal járó hit és erkölcsiség mint követendő cél jelenik meg, melynek elérésére az egyénnek állandóan törekedni kell, és aki fölött e tekintetben a közösség bizonyos fokú kontrollt is gyakorol (a szövetség „hittani és fegyelmi rendet tart”, hangsúlyozza az alapszabályzat).

A két nézőpont közötti különbség tehát nem annyira dogmatikai szembenállásként, mint inkább ugyanazon dogmatikai rendszeren belüli hangsúlyeltolódásként fogható fel.

A kétféle vallásosság további ellentétes aspektusa, hogy míg a népegyházi inkább racionális, a hitvalló-egyházi vallásosságban (mely alatt itt kegyességi vallásosságot is értek) az istennel való személyes kapcsolat szükségességének kihangsúlyozásával a misztikum is fontos helyet foglal el.

A SZÖVETSÉG ÉS AZ EGYHÁZ VISZONYA SZERVEZETSZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBN

A vallási szervezetek leírásához, tipizálásához kiindulhatunk (1) a vallási csoport és társadalmi környezete közötti kapcsolat jellegéből, valamint abból, hogy (2) az illető csoport milyen mértékben tekinti saját legitimitását kizárólagosnak (McGuire, 1991). A vallási csoport és társadalmi környezete közötti kapcsolat a vallási autoritás-forrásokból levezethető értékek és a társadalom egyéb értékei közötti feszültséget tükrözi. Negatív feszültségről beszélünk, ha ezek az értékek különböznek, netán egymást elutasítják vagy kizárják; pozitívról, ha egymást elfogad-

ják vagy megegyeznek. Kizárólagos legitimitációról beszélünk olyan csoportok esetén, amelyek minden más vallási szervezet legitimitását elutasítják, pluralisztikusról, ha a szóban forgó csoport más csoportok legitimitását is elismeri. E két jellemző kombinálásával egy négyes tipológiát nyerünk, a kapott négy típust McGuire egyháznak, szektának, felekezetnek és kultusznak nevezi (1. ábra)².

A csoport saját legitimitációja	A csoport és társadalom közötti viszony	
	Pozitív	Negatív
KIZÁRÓLAGOS	EGYHÁZ	SZEKTA
PLURALISZTIKUS	FELEKEZET	KULTUSZ

1. ábra. A vallási csoportok típusai

A ténylegesen létező vallási közösségek és szervezetek természetesen nem sorolhatók be szigorúan e négy típus valamelyikébe. A modell használatakor e típusokat egy négyzet alakú mező négy sarkaként kell elképzelnünk, az egyes létező közösségek pedig jellemzőik alapján e mezőben helyezhetők el.

A vallási csoportok szervezeti típusaitól elválasztva tárgyalható az egyéni vallásossági orientációk kérdése. McGuire az egyéni vallásosság típusait szintén két jellemzővel határozza meg. Egyik, (1) hogy az egyén vallásosságból adódó szerepe külön szerepet képez, vagy diffúz módon az élet minden aspektusára kivetül; másik (2), hogy az egyén mennyiben a „tömeges” vallásosság illetve egy „virtuóz” vallásosság mércéi alapján ítéli meg magát és másokat. Virtuóz vallásosság alatt a szerző vallási tökéletességre törekvést ért (bármiben is álljon e tökéletesség), a vallásosság azon típusát, melyben az egyént nem elégíti ki a tömeges „normális” vallásossági szintje. A „tökéletesség” megfogalmazódhat morális, aszketikus, misztikus vagy testi-emocionális ideálokban.

E két jellemző kombinálásával a szervezeti-típusokéhoz hasonló tipológiát kapunk, melyeket a szerző az előzőekkel összhangban egyházas, felekezeties, szektás és kultikus vallásosságnak nevez (2. ábra).

Vallásos szerep	Vallásosság foka	
	„Tömeg” vallásossága	Virtuóz vallásosság
DIFFÚZ	EGYHÁZIAS	SZEKTÁS
SZEGMENTÁLT	FELEKEZETIES	KULTIKUS

2. ábra. A vallási orientációk típusai

Az így meghatározott *szektás-vallásosság*ot normatív virtuozitás és a vallásos szerep diffúz volta jellemzi. A vallásos szerep alig, vagy egyáltalán nem differenciálódik más társadalmi szerepektől, olyannyira az egyén identitását meghatározó „főszerep”, hogy maga alá rendel az egyén életében előforduló minden más szerepet. Az ilyen személy bármilyen adódó szituációban elsősorban „val-

² Annak ellenére, hogy a McGuire által használt elnevezések számunkra zavaró értéktartalommal bírnak, találóbbak hiányában ezeket az elnevezéseket használjuk, de szigorúan a megadott definíciók értelmében. Használatuk mellett szól, hogy ezek a nemzetközi szakirodalomban széles körben használatos elnevezések.

lász ember” és csak hitének alárendelten apa, férj, kőműves vagy tanár. Úgy is mondhatnánk, hogy a vallásos szerep diffúz módon rávetül az élet minden területére, a vallási eredetű értékek minden helyzetben dominánsak, és a hívő a legkülönbözőbb szituációkban vallási eredetű, a vallás által elfogadott, kívánatosnak tartott normákat igyekszik alkalmazni.

A *felekezeties vallásosság*ot a vallásosság megszokott, „normális” szintjének elfogadása valamint a vallási szerep más szerepektől való elválása jellemzi. Az egyén elégedett a statisztikailag normális vallásossággal, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a társadalmi élet legtöbb területén nem mint vallásos személy jelenik meg. E szerepe élesen különválik a többitől és csak néhány szituációra korlátozódik. Pluralisztikusan legitimált világképének köszönhetően elkötelezettsége individualisztikusabb. A tagok úgy érzik nem csak „egyházat választhatnak” maguknak, hanem a vallás(ok) különböző elemei közül is válogathatnak. (A legitimnek elismert vallások mind igazak, így azok tanainak elemeiből „jogosan” válogathat az egyén.)

A *kultikus orientáció* leginkább a felekezeties vallásossággal kombinálva fordul elő. A vallási szerep elkülönülése, de ugyanakkor a tökéletességre törekvés is jellemzi – bár a tökéletesség ez esetben kevésbé pontosan megfogalmazott mint a szektáknál, eklektikus. Fokozott individualizmus jellemzi, a kultikus vallásosságú személy ugyanis egy időben több kultusz részese/követője is lehet. Leginkább ezzel az individualizmussal magyarázható a kultuszok laza szervezettsége, a közösség világos határainak hiánya.

Az *egyházias vallásosság* megelégszik a vallásosság tömegre jellemző mércéjével, miközben a vallásos szerep a mindennapi élet egészét átítatja. A vallásos elkötelezettség általános, melyet a társadalom egész szövete támogat, és nem csak a vallásos csoportra terjed ki. Az egyén nem tudatos választás eredményeként vallásos – nincs választási lehetősége, alternatív világképek hiányában. Szemben az egyház-típusú szervezetekkel, egyházias vallásosság napjainkban is előfordul(hat) elszigetelt lokális közösségekben.

A vallási szervezetek dinamikájának egyik oka, hogy a vallási közösségekben általában különböző egyéni vallási orientációk fordulnak elő. Az egyéni vallásosságok sokfélesége különösen az egyházra és a felekezetre jellemző. Az egymással ellentétes vallási orientációk közötti konfliktus kezelése kétféle módon történhet. Az eredeti vallási szervezet törekedhet az ellentétes (orientációkból fakadó) törekvések kiegyensúlyozására, ennek technikája az eretnek mozgalmak elszigetelése és integrálása. Az egyházban/felekezetben uralkodó spirituális vagy morális állapotokkal elégedetlen egyháztagok belső csoportosulást hoznak létre, amely egy másfajta vallásosság meghonosítására / visszaállítására fog törekedni. Ez a stratégia, egyfajta „befele szakadással” a szervezettség különböző fokán álló egyházon belüli csoportosulásokhoz vezet, melyek közül az alacsony szervezettségűekre kultikus, a szervezettebbekre szektás orientáció jellemző. A szerzetesrend – amelyet belső rétegzettség, a funkciók specializációja és a közösség határainak élessége jellemez – az ideáltípushoz közel álló szekta egyházon belüli megfelelője.

Másik lehetőség a kizárás, vagy szakadás stratégiája. Erre az ellenőrzés alól kicsúszó konfliktusok esetén kerül sor, a belső csoportok közötti konfliktus megoldására ez esetben a két csoport szétválásával kerül sor. A fenti modell fényében úgy tűnik, hogy a Szövetség és az Egyház közötti viszony a vallási szervezetek dinamikájának tipikus esete.

1. A *vallásossági orientációk* felől közelítve meg kérdésünket elmondható, hogy a református egyházban az ateizmustól a szektás elkötelezettségig az egyéni vallásossági orientációk igen széles skálája található meg, amely heterogenitás az egyházi tagságba való beleszületéssel hozható

kapcsolatba. A különböző vallásossági típusok közül az ideáltipikushoz közel álló felekezeti vallásosság a domináns. A pejoratív „vasárnapi keresztény” megnevezés jól kifejezi a vallásos szerep szegmentáltságát, a vallásosság visszaszorulását az élet bizonyos tereire, általában a templomba járásra. A vallási „tökéletesség” rendszerint nem szerepel az egyének követett céljai között – a megszokott vallásossági szint a norma. A materialista tudományos világnézet érvényessége általában nem kérdőjeleződik meg, ennek elemei a vallási világnézet elemeivel keveredve eklektikus individuális világnézeteket eredményeznek.

Az egyházas vallásosság kisebb arányban szintén fellelhető, főleg elszigetelt közösségekben, idősebbek körében. Ez esetben a tudományos világnézet az alacsony iskolai végzettség és a kommunikációs elszigeteltség következtében nem bontotta meg a vallási világnézetet, amely inkább a népies vallásosságból vett elemeket tartalmaz. Ez a fajta vallásosság és a vele járó világnézet nem választás kérdése – ez az egyén rendelkezésére álló egyetlen lehetséges vallás és vallásosság.

A szektás-típusú vallásosság ritkábban, de településmérettől függetlenül bárhol előfordulhat, a vallásosság intenzitása ugyanis mindenhol egyénekenként változó. (Ismételnem felhívnom a figyelmet arra, hogy az itt szóban forgó szektás vallásosság nem a szektatagok vallásossága, akik számára világnézetük legitimitációja kizárólagos.) Az óhajtott „tökéletesség” általában morális ideálokat jelent.

A CE Szövetség vallásossági orientációk szempontjából az egyháznál homogénebb, ami a szervezetbe való belépés önkéntes jellegének köszönhető. Köreikben gyakran megfogalmazódik az egyházban domináló vallásossági és morális szinttel való elégedetlenség (hiszen a szervezet létrejöttének célja pontosan e tiltakozás), a vallási tökéletességre törekvés azonban inkább implicit. A „tökéletesség” itt egyrészt erkölcsi ideálokat jelent (az erre való törekvés mint a „vétkezés” elkerülésére való igyekezet fogalmazódik meg), másrészt a vallási gyakorlatban való elmélyülést. Ez utóbbi esetén a közösségi vallásgyakorlásokon kívül (pl. rendszeres templomba járás) kihangsúlyozódik az egyéni hitélet fontossága is (pl. rendszeres ima és bibliaolvasás).

Összevetve a két fél vallásossága közötti különbségeket elmondható, hogy legerősebb eltérés a vallási virtuozitás tekintetében észlelhető. Míg az egyházra általában a statisztikai értelemben vett normális vallásossági szint (a „tömeg” vallásosságának szintje) elfogadása a jellemző, a CE Szövetségben a vallási virtuozitás a norma. A vallásos szerep szegmentáltsága tekintetében a különbség kisebb, de általában itt is elmondható, hogy a CE Szövetség esetében a vallásos szerep a mindennapi élet több területére kiterjed, tagjai az átlagos reformátusoknál több szerepben és helyzetben viselkednek vallásos személyként.

2. A két közösség szervezeti formáját nézve a *legitimitáció szempontjából* a Református Egyház modellünk felekezet-típusához áll közel. Számos más vallási szervezet legitimitását elismeri (római katolikus-, evangélikus-, ortodox-, görög katolikus stb. egyházak) vagy egyfajta tradicionális „kompromisszum” eredményeként tolerálja ezeket (pl. unitárius egyházat). Gyakorlatilag csak a saját legitimitásukat exkluzívnak tekintő vallási csoportok legitimitását tagadja nyíltan. A CE Szövetség az egyház legitimitációs nézeteit vallja, így e tekintetben a két szervezet között nincs különbség. A mindennapi gyakorlatban azonban a szervezetek hivatalosan deklarált nézetei nem érvényesülnek maradéktalanul. A vallási rendezvények, ígéhirdetések során mind az egyház, mind a CE Szövetség részéről gyakran elhangzanak más egyházakat dogmatikai szempontból elmarasztaló kijelentések. Ez nem az illető egyházak létjogosultságának kétségbevonását jelenti, általában csak egyes tanok, résztanítások téves voltát hangsúlyozzák (pl. a szent-

háromság unitárius tanának elutasítása), a mi szempontunkból azonban ezek egyfajta *részleges legitimitáció-megvonás* aktusaiként foghatók fel. A két szervezet által gyakorolt részleges legitimitáció-megvonás mértékének összehasonlítása segítene a tipizálásban, megfelelő mennyiségi adatok hiányában azonban kockázatos ezt az összehasonlítást megtenni. Néhány vallási rendezvény alapján úgy tűnik, hogy a CE Szövetség szigorúbb más egyházak tanaival szemben, ami a feljebb bevezetett fogalmat használva azt jelentené, hogy az egyháznál erősebb részleges legitimitáció-megvonást gyakorol. Ezt azonban már csak azért sem állíthatjuk határozottan, minthogy a CE Szövetségnek, alapszabályzata szerint, felekezetre való tekintet nélkül tagja lehet bárki, amennyiben a Szövetség alapelveit elfogadja.

A *társadalmi környezettel való viszonyt* vizsgálva megállapítható, hogy a református egyház a társadalommal szembetűnően pozitív viszonyban van. Amennyiben a társadalmat a romániai magyarsággal azonosítjuk, e viszony érthetővé válik. A szekularizációval együtt járó jelenség az egyházak egyre fokozódó társadalmi szerepvállalása, különösen szociális téren (Bruce, 1992), a kisebbségi helyzet pedig, úgy tűnik, e jelenséget erősíti. Ezzel hozható összefüggésbe a politikai szerepvállalás is, egy vallási motivációkhoz közvetlenül nehezen kapcsolható tevékenység. A politikai szereplést a CE Szövetség sem utasítja el, tagjai azonban politikai tevékenységet nem vállalnak. Más társadalom-szervező munkát azonban a CE-s papok is végeznek, ami gyakran alig különbözik a politikaitól. Egy falusi gazdakört megszervező pap például ugyanazt a munkát végzi, akár RMDSZ vezetőként teszi azt, akár nem. Szociális és kulturális tevékenységeket a református egyház és a CE Szövetség egyaránt végez. A társadalommal való viszony tekintetében tehát *össztársadalmi szinten* nem állapítható meg lényeges különbség a két fél között.

A társadalmi környezettel való viszonyt *lokális szinten* vizsgálva már más eredményre jutunk. Az egyház (melyet lokális elemzési szinten gyülekezetnek nevezünk) különböző mértékben maga is a „külvilág” alkotó része. Míg egy többvallású nagyváros esetén egy gyülekezet csak egyik alkotó része a társadalmi környezetnek; egyvallású, különösen elszigetelt, premodern jellegű településeken a gyülekezet maga a „társadalom”. Ez utóbbi esetben egyenesen értelmetlen a gyülekezet és a külvilág közötti viszonyról beszélni. A CE Szövetség a gyülekezeteken belüli kisközösségek formájában jelenik meg, melyek kis méretük miatt a társadalmi környezetnek kevésbé meghatározó részei. Így a református gyülekezetek mindig pozitív, míg a CE-s kisközösségek rendszerint negatív viszonyban vannak mikrokörnyezetükkel. Ez különösen falun igaz, ahol a kisközösségek templomon kívüli, rendszerint magánházaknál zajló tevékenységeit általában gyanú övezi, a közösség tagjainak megnevezésére pedig elterjedten használják a román nyelvből átvett, megbélyegzőnek szánt „pokait” (pocăit³) kifejezést. Magyar megfelelője, a „hívó” általában szintén negatív konnotációjú kifejezésként használatos. E negatív viszony mértéke több tényező függvényében változó, magyarázatával a továbbiakban részletesebben foglalkozunk.

A vizsgált közösségek szervezeti forma szerinti különbségeit összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy míg legitimitáció kérdésében a két szervezet között nem észlelhető lényeges különbség, a társadalommal való viszony tekintetében úgy tűnik, hogy e viszony az egyház esetében pozitív, a CE Szövetség esetén feszültségekkel terhelt. Makrotársadalmi szinten ez a különbség nem, vagy alig észlelhető, mikro-társadalmi szinten viszont, különösen falun, szembetűnő.

³ Pontos fordításban bűnbánó személyt jelent.

A szervezeti típusok és a domináns vallásossági orientációk jellemző jegyei alapján tehát elmondhatjuk, hogy az ideáltípushoz közelálló egyházzal szemben a Szövetségre több szempontból a szektaszerű csoportlét és vallási orientáció jellemző.

A két fél közötti konfliktusos viszony kezelését illetően úgy tűnik, hogy a két fél eltérő stratégiák alkalmazására törekszik. Míg az egyház a kizárás stratégiáját alkalmazná (protestáns hagyomány az egyházon belüli konfliktusok kizárás/szakadás általi megoldása), a Szövetség az integrálódásra törekszik. A szövetség sajátos céljainak megfelelően e stratégiának természetesen nem része az egyházon belüli szakadásszerű elkülönülés, ez a másik fél törekvése lehetne, ha ugyanezt a stratégiát követné. A két fél alapvetően ellentétes stratégiája eredményezi a konfliktusos viszony tartós fennállását, amely azonos stratégiák követése esetén felszámolódna.

A KONFLIKTUS FENOMENOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSÉBEN

Az elemzett viszony további árnyalására, megértésére nyílik lehetőség az eset fenomenológiai paradigmában való megközelítésével. Ennek felépítéséhez ki kell térnünk a Szövetség tagjainak vallásosságára jellemző *megtérés-élményre*. A megtérés-élmény egy összetett, kognitív és affektív komponenseket egyaránt tartalmazó esemény az egyén életében, amelynek csak kognitív oldala tartozik részben⁴ a szociológia területéhez. Megértéséhez bevezetünk egy további fogalmat, a *jelentés-rendszerét* (egyes szerzők világképnek is nevezik). Ez egy olyan tág értelmezési keret melyben az egyén tapasztalatai értelmezhetők, *jelentéssel ruházhatók fel*. Minden vallás egyben jelentés-rendszer is. A jelentés-rendszerek magyarázók és normatívak: megmagyarázzák, hogy a dolgok miért olyanok amilyenek, és előírják, hogy milyenek kellene legyenek, azaz értékeket és normákat is tartalmaznak. Bizonyos esetekben a jelentés-rendszer válságba kerülhet, akár annak magyarázó, akár normatív oldala. A válság kiváltó oka lehet egy megmagyarázhatatlan esemény, vagy az ideálok és a valós gyakorlat közötti diszkrepancia. (McGuire, 1992) A megtérés a krízisben levő jelentés-rendszer helyreállításaként fogható fel. A jelentés-rendszer ennek során úgy módosul, hogy a kérdéses eseményre magyarázatot tudjon adni – kiegészül, vagy felváltódik egy találóbbrá. A normatív kiigazítás az ideálokkal való erőteljes (újra)azonosulással történik.

A CE-s vallásosságra jellemző megtérés során a sérült jelentés-rendszer kiigazítódik, az ideálok és a valós gyakorlat között észlelt szakadék az ideálokkal való erőteljes újra-azonosulással megszűnik. Ha azonban az így áthidalt diszkrepancia túl nagy, és esetünkben úgy tűnik ez áll fenn, a megtérés eredményeképpen az egyén gyakorlatilag egy új jelentés-rendszerbe lép át, s a jelenség szinte egyenértékű egy más vallásra való áttéréssel. Egy ily módon felvállalt jelentés-rendszert egyénileg általában nem lehet hosszabb ideig fenntartani, az új világkép érvényessége az azt megerősítő szociális környezeten múlik. A megtéréshez tehát szükséges egy csoport, amely az új (vagy újra-elfogadott) jelentésrendszer plauzibilitását, hihetőségét biztosítja. A helyi CE-s kisközösségek olyan csoportokként foghatók fel, melyek a válságba került jelentésrendszer helyreállítását egy „befele-megtéréssel” teszik lehetővé, szemben az egyházon kívüli vallási csoportokkal, melyek megoldásként az áttérést nyújtják. A megtérő egyénnek tehát mindig szüksége van vala-

⁴ A megtérésnek gyakran részét képező „istenélmény”, melynek tagadása nem áll jogunkban, szintén nem tartozik a szociológia tárgykörébe.

milyen rendszeres kapcsolattartásra hasonló jelentés-rendszert valló személyekkel. A kapcsolattartások ezen új rendszere egy új közösség határait körvonalazza, mely a tapasztalatok szerint mindenki számára könnyen felismerhető. A hovatarozásokat kifejező „hívó” és „világi” kifejezéseket „megtértek” és kívülállók egyaránt ismerik, valaki besorolása e két kategória egyikébe általában nem jelent nehézséget. A közösség határainak kiépülése teszi lehetővé az általa hordozott jelentés-rendszer kívülről való észlelhetőségét. (Egy-két sehova sem tartozó „hívó” gyakorlatilag észrevehetetlen a gyülekezetben.) A közösség határainak világossá válása ugyanakkor provokációt jelent a kívülállók számára, egyfajta identitás-krízisbe kényszerítve őket. A közösség által nyújtott új identitás ugyanis nem hagyja érintetlenül a régit: tagadja belőle mindazt amit most már ő képvisel. Ez gyakorlatilag olyan negatív minősítést jelent a kívülállókra nézve, amely számukra elfogadhatatlan. Az új közösséggel való szembesülés okozta kognitív-disszonancia, azaz annak a tudatnak a veszélyeztetettsége, hogy a szóban forgó személy is jóra való, becsületes, igaz hívó vallásos ember, legkönnyebben ellentámadással küszöbölhető ki. Mivel kívülállók mindig vannak (nehezen elképzelhető, hogy egy gyülekezet egész tagsága „megtérjen”) ez egy tartós konfliktust képez, amely nagy tagságú gyülekezetek, azaz anonim viszonyok között elhanyagolható, kis gyülekezetekben viszont, amelyekben mindenki mindenkit ismer, rendkívül éles lehet. Ez a konfliktus tehát nem egy megoldható konfliktus, hiszen a kisközösség önmagát a kívülállókval szemben határozza meg, és ez a szembenállás egyben létének is az értelme.

A LELKÉSZ ÉS A KÖZÖSSÉG LÉTREJÖTTÉNEK MÓDJA, MINT A KONFLIKTUST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Egy CE-kisközösség kialakulásakor különösen problematikus a formálódó közösségből kirekedő lelkész helyzete: esetében az egzisztenciájának alapját képező vallási autoritása válik vitatottá. Mivel pozíciójánál fogva vallási kérdésekben ő a leginkább kompetens személy, tekintélye pedig amúgy is rendszerint az átlagosnál nagyobb, a gyülekezet és a kisközösség közötti viszony szempontjából kulcsfontosságú szerepet játszik.

A lelkésznek a tárgyalt viszonyra gyakorolt lehetséges hatásait a 3. ábrán látható leegyszerűsített modellben foglaltuk össze. Eszerint egy gyülekezetben belüli CE-kisközösség létrejöhet és tevékenykedhet a helyi pap irányításával, a paptól függetlenül, de akár annak ellenében is. Ha a közösség létrehozója és vezetője a pap, ez az ő azonosítását is jelenti a közösség által hordozott kikerülhetetlen kritikával. A gyülekezet többi részével azonban így is kapcsolatban kell legyen, hivatali kötelességből adódóan, így a közösséget és a gyülekezetet összekötő kapcsot képez. Ellenőrizheti a két fél közötti kommunikációt, megelőzve ezzel a viszony elmérgesedését. A kisközösség ilyen esetben tudja leginkább eredeti célját elérni: a gyülekezet szerves részeként egy magasabb fokú vallásosság irányába befolyásolni az egész gyülekezetet. Legrosszabb viszony azon esetekben feltételezhető, mikor a közösség a lelkész akarata ellenére jön létre. Ekkor a közösség által hordozott minősítés a papra is vonatkozik, aki természetesen próbálja megvédeni autoritását, olyan ellenlépésekhez folyamodva, mint a kipredikálás általi megbélyegzés, a csoport elleni hangulatkeltés, stb. Az autoritás-helyreállítás leggyakrabban a közösségi tagok bibliamagyarázó kompetenciájának kétségbevonásával történik. A közösségek számára általában két lehetséges megoldás marad: a közösségi tevékenységek abbahagyása vagy valamilyen más (rendszerint neoprotesztáns) közösségbe való kitérés, amennyiben létezik ilyen a közelben.

A két fél közötti független pap esete kevésbé valószínű, mint az előbbiek, mivel a közösség önálló kialakulása általában a pap tevékenységével való elégedetlenséget is jelenti. Egy ilyen, általunk ismert esetben a különböző CE-közösségi tevékenységeket a lelkész integrálni próbálta az egyházi tevékenységekbe, helyet adott nekik az egyházi épületekben, és ritkábban maga is részt vett bennük.

Fordítottan befolyásolja a tárgyalt viszonyt a pap esetleges szervezői szerepe. Amennyiben a közösséget és annak tevékenységeit maga a lelkész szervezi, a csoport nagyobb és szembeötlőbb. Ez a közösség által képviselt kritika erősségét fokozza, minek következtében, bár a „szervező” pap jelenléte biztosítja a felek közötti kommunikáció bizonyos szintjét, a két fél közötti várható feszültség nagyobb. A tevékenységeket integrálni igyekvő pap a szervezkedésben nem vesz részt, de nem is akadályozza azokat. A közösséggel ellenséges viszonyban levő pap esetén kisebb tagság és kevésbé intenzív tevékenység – ebből fakadóan kisebb feszültség feltételezhető. A lelkésznek a két fél közötti feszültségre gyakorolt hatását a következő táblázat foglalja össze, a + jel nagyobb, a – jel kisebb feszültséget jelent.

A lelkész hatása a konfliktusra	A közösség létrejöttének módja		
	pap által szervezett	paptól független	pap ellenében létrejött
moderátori befolyás	–	○	+
szervezői hatás	+	○	–

3. ábra. A gyülekezet – CE kisközösség közötti viszony alakulása a közösség létrejövési módja és a lelkész hatása függvényében

A helyi lelkész szervezői szerepe egy további tényező, a vizsgált közösségek szervezeti komplexitása (belső differenciáltság, specializáció) szempontjából is lényeges hatást fejt ki a közösségek közötti viszonyra. A szakirodalomban egybehangzó vélemény szerint a belső differenciáltság magas szintje főleg az egyházakra és felekezetekre, annak hiánya viszont inkább a szektákra jellemző. (Wilson, 1991)

A pap által szervezett közösség esetén a pap a tevékenységek nagy részében részt vesz és azokban vezető szerepet játszik. A papi szerep különállósága fennmarad, bár a szokásos pap-laikus távolság a gyakoribb együttlét miatt mindenképpen csökken. Ha a csoport elég nagy és jól szervezett, tagjai formálisan is CE-tagok, a lelkészi mellett más tisztségek is megjelenhetnek. A paptól függetlenül, vagy annak ellenében létrejött csoport esetén a tevékenységek nagy része csak a laikus tagok körében zajlik, a vezető, vallási értelemben „kvalifikált” személyek ritkábban, általában más településekről látogatják meg a közösséget, annak valójában nem tagjai. Az azonos státusú személyek között a közösségi jelleg jobban kihangsúlyozódik, a belső differenciáltság minimális. A közösség akaratlanul is szektás jellegre tesz szert, ami egyben a gyülekezettel való negatívabb viszonyt is jelent.

Különböző települések esetén az itt leírt modell változhat, elsősorban a településen jelen levő más vallási csoportoktól függően. A modell leginkább az egyvallású kis településekre érvényes, melyekben személyes viszonyok uralkodnak (mindenki mindenkit ismer), a gyülekezet tagjai közötti érintkezések gyakoriak, és emiatt nem lehet eltekinteni az új közösség lététől, nem lehet figyelmen kívül hagyni a benne megtestesülő kritikát. Legkevésbé a nagyvárosokat jellemzi, melyekben elkerülhetetlenül szembesülni kell különböző más vallásokkal és emiatt a vallási to-

lerancia szintje magasabb. A több ezres városi gyülekezetekben az ezekben domináló anonim viszonyoknak köszönhetően előfordulhat, hogy a gyülekezeten belüli valamely közösségről a gyülekezet többi tagja nem is szerez tudomást.

Sajátos esetet képeznek azok az elszigetelt települések, melyeken az *egyházias vallásosság* a domináns. Mint mondtuk, e vallásosságban egyetlen világgép létezik, azon belül egyetlen értékrend. Ennek érvényessége nem egy előzetes választás eredménye, az egyén „beleszületik” az adott világgépbe. Így az az egyén számára létező egyetlen lehetséges, magától értetődően érvényes világgép, amely emiatt nem képezheti reflexió tárgyát. Ilyen helyzetben valaki „megtérése” egyszerűen értelmezhetetlen. Az ilyen, „hagyományosan református” környezetben egy megtérés valóságos elmebajnak tűnik, a „kigyógyulásért” a családtagok minden lehetőt megtesznek. Az ilyen körülmények között létrejövő CE-közösség és a gyülekezet között az ellenségeskedés a lehető legnagyobb.

ÖSSZEZÉS

A CE Szövetség tehát a református egyházon belüli vallási szervezet, melynek célja az Egyház megújulásának segítése. „Fundamentalista” mozgalom, amely ugyanazon a tanokat hirdeti és ugyanazokat a célokat követi, mint az egyház, az ezen az alapokon megfelelő közösségi és egyéni életforma tekintetében azonban hittani és fegyelmi rendet óhajt tartani. Ez utóbbi szándék a csoport és az egyház közötti konfliktus egyik fő forrása, ebben a megközelítésben szokás e konfliktust a hitvalló egyházi és népegyházi egyház-koncepciók közötti szembenállásnak nevezni.

Míg az egyház tagságára a tömeges vallásosság szintje, és általában a vallási szerep szegmáltasága (a hívek csak bizonyos helyzetekben viselkednek vallásosként) jellemző, a Szövetség tagjaira egyfajta virtuóz vallásosság és a vallási szerep diffúzabb jellege (a legtöbb élethelyzetben vallásosként viselkednek) jellemző.

Mint vallási csoport, az egyház felekezetszerű (legitimációja pluralisztikus, viszonya a környező társadalommal pozitív), a Szövetség inkább szektaszerű (bár legitimációja szintén nem kizárólagos, de a tanok terén az egyháznál szigorúbb, a társadalmi környezetével való viszonya feszültségekkel terhelt). A csoport-jellemzők és a csoportokon belüli domináns vallásosság jellemzői közötti különbségekben ragadható meg a Szövetség és az egyház közötti konfliktus egy további forrása. Ez a megközelítés az így értelmezett konfliktus tartós fennállásának okára is fényt derít, ennek oka ez esetben a kialakult feszültség kezelésére, megoldására alkalmazni próbált stratégiák különbözőségében van (diffúz integrálódás illetve kizárás).

Fenomenológiai megközelítésben a Szövetség vallási kisközösségei és azok szűkebb társadalmi környezete közötti viszony szükségszerűen konfliktusos jellege domborodik ki.

A két csoportra jellemző vallásosság különbsége rendszerint olyan nagy, hogy az átlépés gyakorlatilag egy vallási konverzióval egyenértékű. E különbségek mértékéből fakad, hogy a kisközösség csak a csoportthátrók kiépítésével és fenntartásával képes új hitét fenntartani. A csoportlét viszont a helyi társadalom számára sokkal megkerülhetetlenebb, mint az egyének esetén lenne. A helyi szintű konfliktusok alakulásában és kezelésében különösen fontosnak bizonyult a lelkész helyzete a kisközösség kialakulásának folyamatában (a konfliktus élesebb ha a közösség a pap ellenében alakul) valamint a közösség és környezete (azaz a gyülekezet) közötti viszonyban vállalt szerepei (szervezői szerepvállalása élezi a konfliktust).

Mint azt a bevezetőben mondtam, elemzésemmel nem törekedtem a CE Szövetség és a Református Egyház közötti konfliktusos viszony megoldására, céloom pusztán e viszony különböző szempontú megvilágítása, részletesebb fogalmi felbontása volt. E viszony „megoldását” célzó végső javaslatok megfogalmazására már csak azért sem törekedhettem, mert mint az kiderült, a két fél közötti bizonyos mértékű konfliktus kikerülhetetlen. Az egyházon belüli vallási orientációk sokféleségének köszönhetően az egyházban mindig voltak és lesznek olyanok, akik nem elégednek meg a vallásosság tömeges szintjével, és akik ezt az igényüket csoportosan, többé kevésbé szervezett formában fejezik ki. Ennek az állandó jellegű belső konfliktusforrásnak egyetlen alternatívája az átlag fölötti vallási igényű hívek egyházból való kitérése, ami azonban az egyház számára nem kívánatos.

FORRÁSJEGYZÉK

- Bruce, S.: *Religion and Modernization*. Oxford, 1992, Clarendon Press.
- Karczag S.: „...”. In *Kistükör*, 1994. 1–2, Kolozsvár.
- Lőrincz, J.: „Ébredés a teológián”. In *Kistükör*, 1994. 1–2, Kolozsvár.
- McGuire, M.: *Religion. The Social Context*. San Antonio, Texas, 1992, Trinity University.
- Tökés István: *A Romániai Magyar Református Egyház élete 1944–1989*. Budapest, 1990, Magyarorsággkutató Intézet.
- Wilson, B.: *The Social Dimension of Sectarianism. Sects and New Religious Movements in Contemporary Society*. Oxford, 1992, Clarendon Press.

Csedő Krisztina–Ercsei Kálmán– Geambaşu Réka–Pásztor Gyöngyi A kolozsvári elsőgenerációs városlakók

Tanulmányunk az elsőgenerációs városlakók kérdésével, főleg azok társadalmi jellegzetességeinek leírásával foglalkozik. Kutatásunk alanyai azok az elsőgenerációs városlakók voltak, akik a szocialista modernizációs politika – az industrializációs és urbanizációs folyamatok – által létrehozott körülmények között faluról városra költöztek.

A kommunista industrializáció velejárója volt a falu-város irányú, nagyméretű populációt megmozgató mobilitás. A rurális környezet lakosságát mindenekelőtt a városokban létrehozott ipari létesítmények, az ezekben jelenlevő munkaerő-szükséglet, azaz a munkalehetőségek vonzották; e folyamat ugyanakkor egybeesett a mezőgazdasági tulajdonok kollektivizálásával. A szocialista-kommunista időszak Romániájában zajló erőteljes iparosítás során létrehozott, akkor – a KGST keretein belül – jelentős stratégiai értékkel bíró, és csakhamar veszteségesnek bizonyuló üzemek bezárása és privatizálása jelenti ma a román gazdasági reform sarkkövét. 1989 után, a piacosodás folyamatának beindulásával, a nagy ipari üzemek bezárása és az alkalmazottak elbocsátása jelentős szociális feszültséget eredményezett és eredményez mindmáig: megnőtt a munkanélküliség, jelentőssé vált az elszegényedés és mindez, az előbbieken vázoltak alapján, lényeges mértékben érintette és érinti azt az egykori falusi populációt, amely a szocialista időszakban vált városlakóvá. Ilyen értelemben tanulmányunk az elsőgenerációs kolozsvári városlakók társadalmának nem csupán gazdasági vonatkozásaira tér ki, hanem e csoport(ok) életének különböző kapcsolati és életmódbeli aspektusaira is, valamint az egyének mobilitási mutatóit is vizsgálja.

Tanulmányunk módszertani alapját egy kérdőíves kutatás képezi, amelyet 2002. június 20. és 2002. július 10. között végeztünk a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének tanáraival.¹ A 923-as elemszámú minta Kolozsvár felnőtt korú lakosságára reprezentatív. A kérdőíves adatfelvétel során főként a városba költözés okait és folyamatát, a migráció indítékát és annak körülményeit igyekeztünk feltérképezni. Adatokat gyűjtöttünk továbbá az elsőgenerációs városlakók életmódjáról, fogyasztási szokásairól, időbeosztásáról, végül vizsgálatunk tárgyát képezte a városlakók társadalmi kapcsolathálója, illetve a foglalkozási struktúrában elfoglalt helye is.

A kérdőíves kutatáson kívül hólabda módszerrel 50 félstrukturált interjú is készítettünk. Interjúvezetőnk elsősorban a vizsgált társadalmi kategória kulturális jegyeinek, életmódjának, cselekvési és magatartási mintáinak megismerésére irányult, feltárva ugyanakkor az alany városhoz, illetve szülőfalujához való kötődésének jellegét és mértékét.

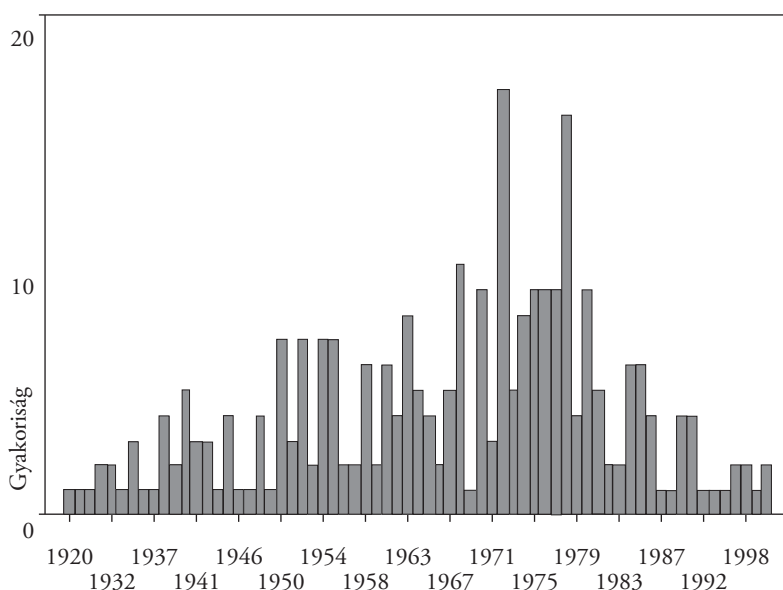
---

¹ Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Neményi Ágnesnek, Magyarai Tivadarnak, valamint Péter Lászlónak támogatásukért és szakmai útmutatásaikért. Ugyanakkor szeretnénk megköszönni az akkor első- és másodéves szociológia szakos hallgatók munkáját is, akik szakmai gyakorlatuk részeként segítségünkre voltak e kutatás kivitelezésében.

A BEVÁNDORLÁS FORGATÓKÖNYVE ÉS ANNAK MOTIVÁCIÓI

A vizsgált populáció 30,2 százaléka definíciónk szerint elsőgenerációs városlakónak tekinthető. Ez utóbbi meghatározásunk szerint azt jelenti, hogy az egyén rurális származású és 14 éves korát követően költözött Kolozsvárra.² Az elsőgenerációs városlakók 60,2 százaléka Kolozs megyei faluból vagy községből, 39,8 százaléka más megyéből származik, többségükben – az esetek 81,5 százalékában – Erdély falvaiból.

A bevándorlás időpontját illetően különböző hullámok figyelhetők meg.³ 1989-ig három jelentős migrációs szakasz volt észlelhető: az első, és méreteit tekintve legkisebb hullám az 1930-as és 1940-es évek közé tehető, a második, az előzőnél kiterjedtebb, de kisebb-nagyobb ingadozásokat mutató, nem egyenletes bevándorlási hullám az 1960-as, illetve 1970-es évek időszakára tehető. A legintenzívebb migrációs időszak az 1970-es évektől regisztrálható. A Kolozsvárra költöztek aránya a csúcstérteket 1972-ben és 1978-ban érte el. Ez utóbbi évet követően mind a bevándorlási arányok, mind a növekedés mértéke fokozatosan csökkenni kezdett. Ez – feltehetőleg – mindenekelőtt Kolozsvár zárt várossá nyilvánításával függ össze. A bevándorlás mértékének előző időszakokhoz viszonyított visszaesése ezen túl az egész ország szintjén bekövetkezett gazdasági recesszióval, a – hivatalosan el nem ismert – munkanélküliség megjelenésével is összefügghet.

1. Ábra: Az elsőgenerációs városlakók Kolozsvárra költözésének időpontja

² Azért döntöttünk a 14 éves korhatár mellett, mert ez jelenti az általános iskola elvégzésének pillanatát, feltehetően tehát ez az a pillanat, amikor az egyén életében meghatározó módon megjelenhet a jövőjéről való döntés szükségessége (otthon marad falujában, tovább tanul, vagy dolgozni megy a városba). Ugyanakkor e korhatár megállapítása révén próbáltuk meg kiválasztani azokat az eseteket, amelyekben az egyén nem saját döntése révén, hanem szüleit követve költözött Kolozsvárra.

³ Mínt hogy a minta statisztikailag nem reprezentatív a bevándorlási évet tekintve, a letelepedési hullámokra vonatkozó adatainkat csupán a jelzett tendenciák szintjén ajánlatos figyelembe venni. E hullámok viszont nagymértékben egybeesnek az országosan is kimutatott falu-város migráció ütemével (lásd Mezei–Rotariu, 1999).

Az elsőgenerációs városlakók közel 40 százaléka munkavállalás céljával költözött Kolozsvárra, 20,6 százalékuk elsősorban az iskola folytatásának szándékával, 27,6 százalékuk pedig családi okokból. A továbbtanulás által motiváltak egyharmada (33,4 százalék) technikai, főiskolai, egyetemi vagy posztgraduális diplomával rendelkezik, szemben a munkavállalás céljával vándorlók 20,4 százalékával. Azok közül, akik elsősorban dolgozni jöttek, 58,3 százalék azoknak az aránya, akik legfeljebb szakmunkásképzőt végeztek (közel 30 százaléká általános iskolai vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek).

Az intenzív industrializáció és urbanizáció időszakában lezajlott tömeges faluról városra vándorlási folyamat a migráció motivációs hátterén, a különböző beazonosítható hullámokon és időszakokon, valamint a bevándorolt népesség szocio-demográfiai sajátosságain túl mindazokkal a tipikus, a migrálást és a letelepedést kísérő mozzanatokkal is jellemezhető, amelyek elsősorban a félstrukturált vagy élettörténet-interjúk során gyűjtött kvalitatív adatok segítségével körvonalazhatók. Tekintettel arra, hogy a falusi népesség városokban történt letelepedése döntően hálózati jellegű volt – vagyis az egész folyamat során az egyének elsősorban olyan információkat használtak fel a vándorlás sikerességének biztosítása végett, amelyek a rokonokkal és szomszédokkal való interakciós helyzetekből és kapcsolatokból származtak – a migrációt olyan társadalmi gyakorlatnak tekinthetjük, melynek jól beazonosítható, megismételt mozzanatai, időbeni csomópontjai vannak.

A falu-város irányú migráció nem az industrializációs folyamat kizárólagos velejárója, így nem is csak a szocialista-kommunista időszak kapcsán beszélhetünk erről a jelenségről. A második világháborút megelőzően elterjedt, széles körben – bár a jelenség mennyiségi dimenziójára természetesen csak az interjúkból mondhatunk becsléseket – alkalmazott gyakorlat és stratégia volt a nagyobb városokhoz közeli falvakból származású fiatal lányok számára a (1) *cselédskedés*. Ez a stratégia voltaképpen csak érintőlegesen sorolható a bevándorlási forгатókönyvekhez, tekintettel arra, hogy nem a szocializmus korabeli politikának a következménye, hanem megelőzte azt. Ezeknek az embereknek a betelepítése ily módon nem képezte részét az urbanizációs törekvéseknek. A falu elhagyásának eltérő jelleget és sajátosságot kölcsönöz az a forгатókönyv, melynek központi mozgatórugója a (2) *munkába állás* volt. Ezen belül alapvetően két modellt különböztettünk meg: az első modell szerint az elsőgenerációs városlakók dolgozni jöttek, azzal a világosan megfogalmazott céllal, hogy a vállalaton keresztüli lakáshoz jutás következtében le is telepedjenek a városban.

„Tudja, hogy van, én most már meggyőződéses kommunistaként fogok meghalni (nevet). Engem a kommunista rendszer hozzásegített ahhoz, hogy szegény falusi, hatgyermekes család fiaként ember, városi, megbecsült ember legyek. Nekem biztosította az ingyenes iskoláztatást, én másképpen soha nem tanulhattam volna. Mi Kolozson éltünk, szegények voltunk, apám, amikor megtudta, hogy bejutottam Szamosújvárra a szakiskolába, majd’ megvert. Hogy nem fogok otthon dolgozni. Napszámba. [...] S amikor azt elvégeztem, kaptam egy szakmát, s így már lehetett elkezdni az életet. Rögtön elkerültem Kolozsvárra a CFR-hez, a vállalatból lakást kaptam.”

A bevándorlás gyakran bejárt útvonala kétlépcsősnek nevezhető. Az első megtett lépés általában a tanulás mozzanatát jelenti, ez történhetett más városban is, és többnyire a hazaingázás

kísérte. A második mozzanat a munkahelyhez, illetve a lakásszerzéshez kapcsolódik, azaz a végleges letelepedéshez.

A munkába állás céljával történő beköltözés egy másik altípusa az, amikor a szakmaszerzés, a tanulás szorosan összefonódik a munkavállalással (leggyakrabban szakmunkásképzőben). A munkába-állási stratégia racionálisnak bizonyult abban a kontextusban, amikor a faluról származott egyén nem rendelkezett kolozsvári lakhellyel, tekintve, hogy a vállalat lakást biztosított alkalmazottai számára.

A harmadik lényeges bevándorlási motivációnak a (3) *továbbtanulás* tekinthető. Véleményünk szerint azonban csupán akkor beszélhetünk erről a modellről, ha a városon végzett iskola nem a közvetlen, egy-két éven belüli munkába-állást segíti elő, hanem hosszabb és ugyanakkor költségesebb – például felsőfokú – felkészülést igényel.

A városba költözést az esetek egy részében *hosszas ingázás* előzte meg. Erre a stratégiára leggyakrabban Kolozsvár zárt várossá nyilvánítása után volt szükség: ekkor már az alkalmazotti státus sem jelentett szükségszerűen lakáshoz jutási lehetőséget is. A letelepedést megelőző ingázás (aminek a szabotálása – a távolsági autóbuszok időszakos megszüntetése – a rendszer kezében olyan eszköz volt, melynek segítségével arra kényszeríthette a falusi embereket, hogy otthon maradjanak a termelőszövetkezet munkálatainak idején) egyike volt tulajdonképpen azoknak a *komplikációs és duplicitásos* (vö. Kligman 2000) gyakorlatoknak, amelyek révén az egyén a rendszer megszorításai ellenére is elérhette célját. Ez a társadalmi gyakorlat olyan cselekvések összességét jelenti, melyek latensen, ki nem mondottan a hatóságok, a rendszer bejegyzésével, tehát komplikációjával zajlottak, s amelyek végrehajtásához általában korrupció társult.

„Hiába voltunk összeházasodva, már megvolt az első gyermek is, L. már 3 éves volt, s még mindig albérletben laktunk. Persze illegálisan. De hát az is illegális volt, amit utána csináltunk. Hallottuk valakitől, aki ugyanabból a faluból jött, hogy azt csinálták, hogy megvettek egy lakást, csak nemigen lehetett kapni, akinek volt máshol is lakása, az eladta. Így költöztünk mi is ide be. De hivatalosan csak rendszerváltás után lakhattunk itt.”

Kolozsvár zárt várossá nyilvánítását követően számos egyéb duplicitáris gyakorlathoz folyamodtak az egyének. Ilyen volt a lebontásra kijelölt lakások megvásárlásának a lehetősége is, amelyért cserébe a hatóságok tömbház-lakást adtak (lásd Pásztor 2003). Más, ehhez hasonló eljárás volt hivatalosan, a személyi igazolvány szintjén, olyan távolságra költözni, mely az adott nagyváros, esetünkben Kolozsvár hatósugarán kívül esett, ahonnan elvileg nem lehetett ingázni, és ez lakáshoz-jutáshoz vezethetett. Sokan azonban nem találtak egyetlen „kijátszási” stratégiát sem, így ha a munkahelyi kihelyezés a házastársétól más városba szólt, akár a rendszerváltásig külön éltek.

Amint kutatásunkból kiderült, az elsőgenerációs városlakók többsége nem szándékszik elköltözni Kolozsvárról. Van azonban egy olyan szegmens ennek a populációnak, mely a továbbiakban a szülőfaluba való visszaköltözést választja. A nyugdíjazás utáni visszaköltözést az esetek nagy részében *folyamatos visszaingázási gyakorlat* előzi meg, ami többnyire nem tudatos, célracionális abban az értelemben, hogy az a majdani visszaköltözést lenne hivatott előkészíteni és megalapozni – ez leggyakrabban gazdasági, önellátási célokat szolgál. Az interjúalanyok a visszaingázást legtöbbször *kényszerpályaként* értelmezik. A második generáció, a gyermekek

felnevelkedése, megházasodása újabb lakásvásárlást tenne szükségessé, ami azonban ezekben az esetekben nem megvalósítható, így a szülők „kényszermegoldásként” költöznek vissza származási helyükre. Máskor viszont a fogyasztások, a közköltség kifizetésének ellehetetlenülése kényszeríti a családot a lakáseladásra. Az elsőgenerációs városlakók e szegmense számára a beköltözés, a városivá válás nem tekinthető sikeres életstratégiának, hiszen előre nem tervezett visszafordulásba, visszatérésbe torkollik.

TÉRBELI ELHELYEZKEDÉS ÉS LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK

Annak ellenére, hogy a rurális származású, bevándorló lakosság elsősorban az ebben az időszakban épített lakónegyedekbe költözött (leggyakrabban a lakások munkahelyi kiutalása révén), a rendszerváltás óta zajló ingatlanpiaci folyamatok hozzájárultak e lakónegyedek népességének heterogenizálásához. Így az elsőgenerációs városlakóknak közel egyharmada a Monostori negyedben lakik, de kisebb arányban, mint a teljes lakosság – amelynek 28,6 százaléka él ebben a városrészben. A faluról származó népesség – Kolozsvár teljes populációjához viszonyítva – nagyobb arányban él a Grigorescu negyedben (ahol a teljes lakosság 9,5 százaléka lakik), illetve a Hajnal negyedben, ahol Kolozsvár népességnek 9,8 százaléka él.⁴ A számok tükrében is látható tehát, hogy a szocializmus éveiben felépített tömbházak jobbára a bevándorló népesség számára adtak otthont, s kisebb mértékben a lebontott családi házak tulajdonosainak.

Az 1 szobára jutó átlagos 1,26 személy küszöböt⁵ tekintve, a teljes kolozsvári lakosság 38,9 százalékaról mondható el, hogy a lakások népsűrűsége szempontjából rossz vagy inkább rossz körülmények között lakik. A népesség 15,4 százaléka olyan lakásban lakik, amelyben az egy szobára jutó személyek száma 2 fölött van. Megállapítható, hogy bár a falusi származásúak esélye átlagosan nagyobb arra, hogy a hivatalosan megállapított lakás-népsűrűségi küszöb alatt helyezkedjenek el, és ilyen értelemben lakáskörülményeik gyengébbnek minősíthetők, körükben kisebb a valószínűsége annak, hogy szélsőséges értékekkel találkozzunk.

A fent említett törvényben előírtak alapján az egy személyre jutó átlagos – optimális – lakófelület 20,67 m², a törvény viszont minimálisként – az egyén egészségügyi állapotának romlását megelőzendő feltétlenül szükségessé – 15 m²-t ír elő. S. Nagy Katalin *Fogyasztás és lakáskultúra Magyarországon a hetvenes években* c. tanulmányában – a húszas években született baloldali angol szociológiai munkákra hivatkozva – 14 négyzetméteres személyenkénti lakófelületet jelöl meg (S. Nagy 1998:6). Kolozsvár teljes népességének 46,2 százaléka olyan lakásban él,

⁴ Az értékek azért nem tekinthetők pontosnak, mert a minta nem reprezentatív Kolozsvár lakónegyedeire.

⁵ A lakosság jólétével, életszínvonalával kapcsolatos legtöbb mutatót az állam jogi úton szabályozza, ezzel egyszerűen olyan – a lakásépítők, illetve döntéshozók számára kötelező érvényű – normákat hozva létre, amelyek tudományos, egészségügyi, szociális számításokon alapulnak. Nincsen azonban olyan mutató, amely a lakáskörülmények terén *hivatalos szegénységi küszöbként* funkcionálna a döntéshozók számára. A lakáskörülményekkel kapcsolatos előírások az 1996. évi 114-es törvényben találhatóak. Eszerint az 1–3 személyt magába foglaló háztartásokban a szobák számának is a személyszámmal megegyezőnek kell lennie; jogilag az a lakás tekinthető az előírásoknak megfelelőnek, amelyben 4 családtag esetén 3 szoba van, 4 szoba 5, illetve 6 személy esetén, s végül 5 szoba azokban a lakásokban, amelyekben 7 vagy 8 családtag lakik. A felsorolt értékek átlaga alapján azt mondhatjuk, hogy a normának megfelelő lakásban átlagban 1,26 személy lakik egy szobában (l. a 114/1996-os számú törvényt, az 1996. december 31-én megjelent Romániai Hivatalos Közlönyben).

amelyben az egy főre eső lakófelület az optimálisnak tartott 20,67 m²-nél kisebb; a populáció 17 százaléka azonban a 15 m²-es, 15 százaléka pedig a 14 m²-es komfort-küszöbök alatt él. Ilyen tekintetben nincsenek lényeges eltérések az urbánus és rurális származású megkérdezettek családjainak lakáskörülményei között.

GAZDASÁGI ÉS ANYAGI HELYZET

Kolozsvár esetében a jövedelem alapján számított szegénységi-mutatók alkalmazása – az országos mutatók esetében alkalmazott módszerektől eltérően⁶ – véleményünk szerint módszer-tanilag megalapozott, hiszen a lakosság többsége nem a mezőgazdaságban foglalkoztatott, így a fogyasztást főként a jövedelem fedezi.⁷ Mivel Románia esetében nincs hivatalosan elfogadott szegénységi küszöb, elemzésünk során más kutatók által (l. Teşliuc–Pop–Teşliuc, 2001; Zamfir 1994; Zamfir–Zamfir, 1995) is használt relatív szegénységi küszöböt alkalmaztuk, ahol az egy főre eső ekvivalens jövedelem 40 százaléka az extrém szegénységi ráta, 60 százaléka a szegénységi küszöb. A Világbank által (Világbanki Jelentés 1997) közreadott szegénységi küszöböket alkalmazva viszont a város lakosságának egy sokkal jelentősebb aránya esik az említett küszöbök alá. A kialakított mutatóknak megfelelően Kolozsvár esetében a szegénységi ráták a következőképpen oszlanak meg:

A szegénységi ráták típusai	Relatív szegénységi küszöb	Világbanki szegénységi küszöb
Extrém szegénységi ráta	10,4	46,6
Szegénységi ráta	26,3	86,6

1. táblázat: Kolozsváron mért szegénységi ráták

A szubjektív szegénység⁸ mértéke nagyságrendekkel meghaladja az általunk felépített (relatív szegénységi) indexek segítségével mért arányokat, sokkal inkább a nemzetközi mutatókkal mért értékekhez közelítve. Egy 1-től 10-ig terjedő skálán – az egyént arra kértük, ezen a skálán helyezze el magát saját gazdasági helyzetének értékelése alapján – a vizsgált populáció 85,5 százaléka 5-öst vagy annál kisebb számot jelölt meg.

⁶ Az országos kutatások során a szegénység-indexeket az általános, háztartásonként számolt fogyasztás alapján számolják, mivel a nemzetközi vizsgálatok során alkalmazott jövedelmi egyenlőtlenségek alapján számolt mutatók nem használhatók. Ennek egyik oka a mezőgazdaság helyzete: Románia lakosságának több mint fele rurális településen lakik. Az önellátásra berendezkedett háztartások életszínvonala nem mérhető a jövedelem nagyságával, a fogyasztás pénzben kifejezett mértéke sokkal nagyobb mértékben tükrözi ezt (Teşliuc–Pop–Teşliuc 2001).

⁷ A módszer alkalmazásának előnye, hogy a jövedelem nem csupán a fogyasztás költségeit, hanem a megtakarításokat (stock) is tartalmazza. Alkalmazásának hátránya, hogy az adatok nehezen – csupán nagyságrendben – hasonlíthatók össze az országosan mért, más szerzők által közreadott adatokkal.

⁸ E módszer szerint különböző skálák alkalmazásával a megkérdezettnek magának kell eldöntenie, hogy szegénynek gondolja-e magát vagy nem. Az általunk elemzett kérdőívben a következő kérdés szerepelt:

Az alábbi kijelentések közül melyik illik leginkább az Önök anyagi helyzetére?

1. Alig van pénzünk élelemre.
2. Csak ételre van pénzünk, és nehezen tudunk ruhát vagy cipőt vásárolni.
3. Van ugyan ruhára és cipőre pénzünk, de drágább dolgokat már nem tudunk megvásárolni.
4. Meg tudunk vásárolni drágább dolgokat is (pl. TV vagy hűtőszekrény), de csak nehézségek árán.
5. Bármit megvásárolhatunk, amit csak akarunk.

E mutatók mértékeit elemezve az általunk vizsgált populációk – elsőgenerációs és nem elsőgenerációs városlakók – esetében arra a következtetésre jutottunk, hogy – habár a számszerűsített mutatók segítségével mért szegénységi ráták szignifikánsan nem különböznek – a szubjektív szegénység mértékei között jelentős a különbség.

Kijelentések	Rurális származású városlakó	Urbánus származású városlakó	Teljes lakosság
Alig van pénzünk élelemre.	32,0	29,3	29,7
Csak ételre van pénzünk, és nehezen tudunk ruhát vagy cipőt vásárolni.	41,0	30,0	33,4
Van ugyan ruhára és cipőre pénzünk, de drágább dolgokat már nem tudunk megvásárolni.	14,7	22,8	20,4
Meg tudunk vásárolni drágább dolgokat is (pl. TV, hűtőszekrény), de csak nehézségek árán.	10,2	15,2	14,0
Bármit megvásárolhatunk, amit csak akarunk.	2,1	2,7	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,1

2. táblázat: A szubjektív szegénység mértéke az elsőgenerációs és nem elsőgenerációs városlakók esetében

Következtetésként elmondható tehát, hogy – bár, mint már említettük, a „kemény” mutatók segítségével nem mutatható ki különbség a két alpopuláció tagjai között – az elsőgenerációsok nagyobb mértékben tartják magukat szegényeknek. E percepció sajátosan különböző életmódbeli elemekben is megjelenik, így nagyobb arányban vásárolnak használtruha-boltból, a háztartásnak nincs megtakarított pénze stb. Ennek oka, véleményünk szerint, az elsőgenerációsok jellegzetes életútjában keresendő. Az életszínvonaluk ilyen méretű negatív értékelése az elsőgenerációsok életútjának és az ebből következő sajátos viszonyítási rendszer következménye. Ezekben az életutakban a városra, jelen esetben Kolozsvárra való költözés jelentősége meglehetősen nagy, az interjúk során gyakran életcélként jelenik meg, s az érintettek számára nem csupán földrajzi, hanem felfele való társadalmi mobilitást is jelent.

„...szüleimnek más volt a meglátásuk, azt mondták nekem, akármibe kerül is, megpróbálnak mind a kettőnket Kolozsvárra küldeni, hogy legyen nekünk könnyebb, mert abban az időben kezdődött a kollektivizálás, és akkor mind nehezebb és nehezebb volt.”

A városra való költözés ugyanakkor egy sor olyan juttatással járt együtt (pl. állás, lakás), amelyek falun nem voltak megvalósíthatók vagy elérhetők. A rendszerváltást követően viszont e juttatások jelentős része megszűnt⁹, és ez az egyének számára a „lecsúszás” érzetét keltette. Feltehetően az elsőgenerációs városlakók esetében mindez nyomatékosabban jelentkezik, hiszen az ő esetükben a felfele való mobilitást siker követte.

⁹ Azok a nagyipari üzemek, amelyek tömegesen vonzották a munkaerőt, beszüntették vagy visszaszorították tevékenységüket, a meglévő állások jelentős része megszűnt, a következő generációk már nem részesülnek az olyan juttatásokból, mint munkahely és lakás biztosítása.

„Amikor idejöttünk, nagyon jó volt, volt állás, mind a ketten kaptunk. Egy ideig cămin-ba (munkásszállóban – a szerző megj.) laktunk, de aztán összeházasodtunk és adtak itt blokkot. Akkor építették, új volt. Mindenkinék adtak a gyárba, nem úgy, mint most, még munkahely sincsen, nemhogy még adjanak apartamentet. Most lakhatsz az utcán. A gyerekek itt laknak velünk, mert nincs ahova menjenek. [...] Nagyon rossz most, szegények lettünk. Valamikor jól ment nekünk, nyaralni mentünk minden évbe, meg a gyerekeknek megvettünk mindent. Most csak nézzük a vitrineket, még kenyeret is alig veszünk. Abból a pénzből, amit somázként adnak, nem jut.”

A LAKÓHELYI MOBILITÁS JELENLEGI ASPEKTUSAI

Tekintettel arra, hogy a költözés – az olyan típusú motivációt leszámítva, amely az egyén életútjának tipikus kulcsfontosságú mozzanataihoz, például a családalapításhoz kapcsolódik – valójában nemcsak térbeli, hanem társadalmi mobilitás is (akár lefele, akár felfele irányuló, és amelynek egyik következménye – makroszinten – éppen a szukcessziós, invázós vagy filtrációs folyamatok egyike lehet), ennek a típusú mobilitásnak a fogalom- és jelenségkörébe sorolható az egyének *elköltözési szándéka*. A városból való elköltözés ugyanis – értelmezésünk szerint – olyan stratégiának tekinthető, amelyet a városon belüli lakóhely-változtatáshoz hasonló indokok vált-hatják ki, és amely azonos jellegű felfelé vagy lefelé irányuló társadalmi mobilitást jelölhet.

Kutatásunk során három kérdés segítségével próbáltunk arra választ kapni, hogy a kolozsvári lakosság mely szegmenseire jellemző ez a szándék, milyen lehetséges motivációs háttér áll e terv mögött, illetve mi a városból való elköltözés célja. A közeljövőre vonatkozóan a válaszadók 5,8 százaléka nyilatkozta azt, hogy szándékában áll elköltözni a városból, további 11 százalék pedig lehetségesnek tartotta ezt. A kérdésre válaszolni nem tudók, illetve a választ megtagadók eseteit leszámítva tehát a lakosság 80,2 százaléka nem óhajtja kolozsvári lakhelyét elhagyni. Az elköltözés – biztos vagy valószínű – tervét latolgatók többsége (44,9%) külföldöt jelölte meg célként, közel egyharmada (27,1%) falura, 13,6 százaléka pedig más városba költözne. A költözés indokát a válaszadók legnagyobb arányban *a könnyebb megélhetés* keresésében jelölték meg: 46,1 százaléka olyan gazdasági helyzet megvalósításának reményében költözik el, amely Kolozsváron számára nem adott. A máshol letelepedni vágyók 15 százalékát jelenti a lakosságnak az a kategóriája, amelynek az elköltözés egy kiterjedtebb életstratégia része: a tömbházakban élők azon része, akik nem tudják lakással kapcsolatos fogyasztásaikat (az ún. közköltvégeket) kifizetni, eladják lakásaikat, és a kapott összegből egyrészt tartozásaik törlesztik, másrészt pedig egy kisebb településen (a kolozsváriak esetében ez gyakran Torda) olcsóbb lakás vásárolnak. A költözési szándékot megfogalmazók – összesen – 32,2 százaléka *családi* vagy *szakmai, munkahelyi* okokból kívánják a várost elhagyni. Az elköltözni készülnők kis aránya (6,1%) hivatkozott a városra jellemző negatív jellegzetességekre (*zajos, szennyezett* stb.). Az elmaradt, kifizetetlen közköltvégek formájában felgyűlt adósságok törlesztése és egy olcsóbb lakás vásárlása más városban stratégiája legmeghatározóbb módon az elsőgenerációs városlakók számára jelent túlélési stratégiát: 26,7 százalékuk folyamodik ehhez a megoldáshoz a tartozások kifizetése végett. A városi származásúak, illetve a Kolozsváron születettek esetében ez csak 10,6, valamint 6,3 százalékban képezi a tervezett elköltözés indítékát. A falvakról bevándorolt népességnek az a kategóriája te-

hát, amely ismét vándorlást tervez, elsősorban gazdasági, megélhetési természetű okokból teszi ezt: 46,7 százalékuk a költségek alacsonyabb színvonalát remélve költözik el.

Ennek a típusú stratégiának a másik vonzata a városról falura való (vissza)költözés arányában is felfedezhető: az elsőgenerációs városlakók 51,5 százaléka falura szeretne elköltözni (az adatokból nem derül ki, hogy milyen arányban jelenti ez a szülőfaluba való visszatelepedést), míg az urbánus (illetve csak a kolozsvári) származásúak csak 15, illetve 17 százaléka szándékszik ilyen céllal elköltözni. Lényeges különbség mutatkozik a külföldre való vándorlás szándékának gyakoriságában: a falusi származású lakosságnak csak közel egyharmada (24,2%), ezzel szemben az ország bármely városából, valamint a Kolozsvárról származók 61,5, illetve 53 százaléka fejezte ki a külföldre való emigrálás szándékát. Az eltérés hasonló jellegű és intenzitású a szakmai, munkaerő-piaci okok által motivált költözési szándék tekintetében: a falusi származású egyének körében 6,7 százalék azoknak az aránya, akik munkahellyel kapcsolatos megfontolásból tervezik a vándorlást, szemben a városos, illetve kifejezetten Kolozsváron születettek esetében mért 28-28 százalékkal. Más szóval, a rurális származású egyének körében négyszer kisebb a munkahelyi, szakmai okok súlya a földrajzi mobilitás vállalásában. Jelentéktelen, sőt gyakorlatilag meg sem jelenő motiváció az (esetleges) elköltözés kapcsán a város zaja, szennyezettsége, illetve mindazok a tényezők, amelyek ilyen tekintetben zavaró faktorokká válhatnak (a különféle városi, valamint a specifikusan Kolozsvárról származó egyének, 7 illetve 8 százalékos arányban nyilatkozták azt, hogy tervezett lakhelyváltogatásukat a városi élet említett természetű hátrányai motiválják).

A legkisebb területi mobilitási kedv tehát a faluról betelepedett, elsőgenerációs városlakóknál figyelhető meg (83 százalékuk válaszolt erre a kérdésre határozott *nem*-mel), s ennek a kis volumenű – mobilis – népességnek több mint fele falura, alig harmada pedig külföldre akar költözni. Ezzel szemben négy, illetve hat százalékponttal magasabb a költözést tervezők aránya a nem elsőgenerációsok, illetve a kolozsvári származásúak körében, ebben az esetben viszont a külföldre emigrálás jelenti a domináns életstratégiát (53, valamint 61 százalékos arányban).

A rurális származású kolozsváriak körében leginkább a felnőtt korúak számára jelent kívánatos életstratégiát az elköltözés (a költözni szándékozók 72,5 százalékát 35 és 65 év közöttiek képezik), akik döntően (35 százalékban) középfokú vagy annál alacsonyabb iskolai végzettségűek (25 százalék szakmunkásképzőt, 27,5 százalékuk pedig 8 általános iskolai osztályt vagy annál kevesebbet végzett). Az elsőgenerációsok e mobilisabb szegmensre 52 százalékos arányban inaktív (többségükben nyugdíjasokról van szó), 40 százalékuk pedig teljes munkaidőben, egy főállásban dolgozik. E kategóriának alapvetően másként néz ki a városra való költözés motivációs struktúrája, a teljes elsőgenerációs népességhez képest: nagyobb hangsúlyt kap a munkába állás szándéka és ugyanakkor kisebb jelentőségű a tanulási vágy. A teljes lakosságban mért átlaghoz viszonyítva nagyobb arányban volt ez a populáció munkanélküli (37,5 százalékban a teljes népesség 20 százalékához képest), a nők mintában való felülreprezentáltsága ellenére többségükben férfiak. Feltételezhető továbbá, hogy az egyének lakáskörülményei, illetve az ezzel való elégedettség szerepet játszik a költözési szándék megfogalmazásában, tekintettel arra, hogy kétszeres a migrációt tervező egyének körében a lakáskörülményekkel való elégedetlenség mértéke. A gazdasági helyzet – válaszó általi – megítélése alapján arra is lehet következtetni, hogy az elköltözéssel az egyének saját gazdasági státusukon is igyekeznek javítani (tekintettel arra, hogy 77,5 százalékuk úgy nyilatkozott, nehezen tudnak cipőt, ruhát vásárolni, gyakran az élelem beszerzése is gondot jelenthet).

A származási faluba való időszakos vagy ismételt visszatérés alapjánál eltérő természetű okok állhatnak: ez a típusú kapcsolat jelölhet egyrészt egyfajta *hiányos integrációt* a városi struktúrákban, mind a társadalmi kötelékek, mind pedig gazdasági téren, a munkaerőpiacon, vagy egyszerűen csak olyan típusú szükségletek kielégítetlenségére is vonatkozhat, amelyek a rurális környezetbe való visszatéréssel pótolhatók.

A faluról származó kolozsváriak 30,4 százaléka teljesen megszakította kapcsolatait szülőfalujával, további 35,5 százalékuk bevallásuk szerint évente többször látogatnak el oda, 20 százalékuk pedig havonta több alkalommal. Ehhez képest kisebb arányt (0,7%) képviselnek azok, akik naponta járnak ki a faluba, a vizsgált népességnek körülbelül egytizede havonta egyszer megy ki, 3,6 százaléka pedig hetente több ízben is. Egy látogatás alkalmával döntően (81,7 százalékos arányban) egy-két napig tartózkodnak ott, s csak viszonylag kis hányadban (6% körül) töltenek a szülőfaluban két hétnél hosszabb időszakot.¹⁰

A szülőfaluba való visszaingázás jelensége bizonyos mértékig a végleges falura költözés előzményének is tekinthető: hipotézisünk szerint mindazok a társadalmi, rokoni és gazdasági kapcsolatok, amelyek a visszaingázás folyamán létrejönnek és folyamatosan megerősödnek, olyan motiváló tényezőkké is válhatnak a későbbiekben, amelyek az egyént – adott szélesebb társadalmi-gazdasági kontextus esetén – a falura való visszavándorlásra is készíthetik. Bár – a korrelációs együttható segítségével mért – szignifikáns összefüggés nem állapítható meg e két jelenség között, ez – részben, véleményünk szerint – annak is tulajdonítható, hogy a falura való elköltözés nem csupán azokra az egyénekre vonatkozik, akik szülőfalujukba térnek vissza. Ilyen értelemben, a falura való visszaingázás az elsőgenerációs városiakok életmódjának egyik jelentős sajátossága. A falura való visszatérési gyakorlat motivációja kettős, egyszerre emocionális (vágyakozás, nosztalgia, kapcsolatok ápolása, pihenés, kikapcsolódás) és racionális (a család vagy háztartás jövedelmének kiegészítése) természetű.

A gazdálkodásnak ezt a modelljét azok a családtagok is elsajátítják és magukévá teszik, akik esetleg eredetileg nem voltak falusi származásúak, mindenképp ennek anyagi előnyeiért is. Van azonban ennek a jelenségnek egy olyan dimenziója, amely elsősorban a munkanélküliségben, a szegénységben gyökerezik, illetve a nagyon sok ember által ingatagnak, átláthatatlannak érzett társadalmi-politikai helyzetben. Ebből a környezetből jelent „kiszabadulást” a hazaingázás, még ha az élelmiszer-erőforrások kiegészítésére irányul is.

AZ ELSŐGENERÁCIÓS VÁROSLAKÓK RÉTEGZŐDÉSE

Az elsőgenerációsok helyét a társadalmi struktúrában először a foglalkozási struktúra, majd a Bourdieu-i tőketípusok mentén körvonalazzuk. A foglalkozási struktúra vázolására az Erikson-Goldthorpe által kidolgozott osztályséma¹¹ adaptált változatát alkalmazzuk (vö. Veres 2003).

¹⁰ A szülőfaluba való visszaingázás magatartásának e két vizsgált dimenziójában (a visszajárás gyakoriságát, illetve a kint töltött időtartamot tekintve) semmilyen statisztikai összefüggés nem figyelhető meg, elsősorban a kis esetszám miatt.

¹¹ Erikson és Goldthorpe az általuk alkalmazott osztálysémával a foglalkozási kapcsolatokból adódó különbségeket modellezik. Céljuk, hogy a pozíciókat megkülönböztethessék a munkaerő-piac és termelési egységek kapcsolata alapján. Az osztályséma kidolgozásakor Weber és Marx műveit veszik alapul, így a séma alapja a hármas felosztású osztályhelyzet meghatározása. E szerint megkülönböztethetők munkaadók, munkaadó nélküli önálló munkások,

Mivel a foglalkozás ez esetben tulajdonképpen a munkaerő-piaci helyzetet modellezi, mindekelőtt azt a módszertani megállapítást kell tegyük, hogy a két alpopuláció összehasonlítása esetén a mintába bekerülő gazdaságilag aktív¹² népességet vizsgáljuk.

A foglalkozás származás szerinti alpopulációk mentén történő vizsgálata előtt néhány szót szólnunk a kolozsvári – gazdaságilag aktív – népesség foglalkozási struktúrájáról, mintegy keretbe helyezve így az azután következőket.

Annak ellenére, hogy a kolozsvári foglalkozási struktúrában mind az ipari, mind a mezőgazdasági szektorban az alkalmazottak száma a kilencvenes évek elejétől csökkenni kezdett,¹³ a kutatás adatai alapján a kolozsvári népesség körében a szolgáltató osztályhoz tartozók aránya az egyes, alkalmazottakat magába foglaló osztályokhoz képest alacsony, a fizikai munkát végzők aránya pedig az alkalmazottak körében magas.

	Urbánus származásúak	Rurális származásúak	Össznépesség
Szolgáltató osztály	7,8	3,1	6,2
Kistulajdonosok és önállók	5,1	8,5	6,2
Kevésbé rutinjellegű szellemi munkát végzők	35,0	19,2	29,7
Rutinjellegű szellemi munkát végzők	18,3	13,1	16,5
Fizikai munkát végző alkalmazottak	33,9	56,2	41,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

3. táblázat: A származás és munkaerő-piaci helyzet közötti összefüggés (N=387)

A származás és a munkaerő-piaci helyzet között szignifikáns összefüggést tapasztaltunk. Míg a városi származású egyének körében a kevésbé rutinjellegű szellemi munkát végzők vannak a legnagyobb arányban, az elsőgenerációsok legtöbben fizikai munkát végző alkalmazottak. A fizikai munkásoknak az összpuláción belüli nagy arányára utal az is, hogy az urbánus származásúak körében is a fizikai munkát végzők képezik a kevésbé rutin szellemi munkát végzők osztályát követően a legmagasabb, ez utóbbihoz közelítő, azzal szinte megegyező arányt.

illetve alkalmazottak. Lényeges megkülönböztetés a továbbiakban, hogy a szerzők elkülönítik a *szerződéses viszony* és a *szolgáltató viszony* szerinti alkalmazottakat, illetve a kettő közötti „köztes helyzetűeket”. A szerződéses viszony szerinti alkalmazottak egy csereviszonyban vesznek részt, „erőfeszítést” cserélnek pénzre. A munkakapcsolat hosszabb távra szól, a fizetés mellett az alkalmazottak kiegészítő juttatásra számíthatnak (karrier, fizetésemelés, nyugdíj-jogosultság, stb.). Szolgáltató kapcsolatról nagy felelősséggel járó, speciális tudást, szakértelmet igénylő munkák esetén beszélhetünk. A szervezetnek meg kell bíznia az alkalmazottban. A szerződéses viszony szerinti osztályok a munkaszerződéses osztályok, amelyeken voltaképpen a fizikai munkások osztálya. A szolgáltatói viszony szerinti osztályokban értelmiségieket, magasan képzett technikai, adminisztratív dolgozókat és menedzsereket találunk. Ez az osztály tovább differenciálódik a felkészültség, a szakértelem, a felelősség foka szerint. Mivel e két említett viszony szerinti osztályok ideáltípusok, e között megjelenik két köztes osztály, amelyek egyik ideáltípushoz sem sorolhatók. Ez a szellemi rutinmunkát végzők, illetve a technikai és művezetők osztálya. Ez előbbi is differenciálható kevésbé és inkább rutin munkát végzőkre (Erikson-Goldthorpe 1997:16–23).

¹² A kolozsvári népesség körében a gazdaságilag inaktívak csoportja van túlsúlyban a kutatás adatai szerint, ezt a tény az 1992. évi népszámlálási adatok alapján is megállapítható.

¹³ Az állam alkalmazottak száma 1991–2001 között 31,3 százalékkal csökkent (Forrás: INS – Fişa localităţii desfăşurătoare 1991–2001, illetve saját számítások).

A következőkben Bourdieu három tőketípusának (Bourdieu 1997:150–178) egy-egy dimenziója szerint vizsgáljuk meg a társadalmi strukturálódást. Először az intézményesült kulturális tőke, azaz az iskolázottság, majd a gazdasági tőke egyik dimenziója, a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés, végül a társadalmi tőke, a társadalmi kapcsolatháló strukturáló hatását vizsgáljuk.

ISKOLÁZOTTSÁG SZERINTI RÉTEGZŐDÉS

Az iskolázottság mérésére két változót használtunk. Az egyik az elvégzett osztályok szerinti mennyiségi változó, a másik minőségi változó – egy olyan mutató, amely egy adott képzési szinten összesíti az iskolázottsági szintet, a különböző tanulmányi formákat ????. Az elvégzett iskolai évek átlagai közt szignifikáns különbség van a két alpopulációt tekintve. Továbbá, a kolozsvári népesség körében legtöbben középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, a népesség hozzávetőleg egyharmada alapfokon iskolázott, és mintegy egynegyede rendelkezik felsőfokú iskolai végzettséggel.

	Urbánus származásúak	Rurális származásúak	Össznépesség
Alapfokú iskolai végzettség	27,4	47,8	33,6
Középfokú iskolai végzettség	46,9	36,0	43,6
Felsőfokú iskolai végzettség	25,7	16,2	22,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

4. táblázat: A származás és iskolázottság közötti összefüggés (N=913)

Az urbánus származású egyének almintájában az össznépességhez hasonlóan a középfokon iskolázottak képezik a legnépesebb csoportot. Ettől eltérően, az elsőgenerációsok populációján belül az alapfokon iskolázottak vannak a legnagyobb arányban. Az elsőgenerációsok mind a közép-, mind a felsőfokon képzettek alacsonyabb arányban vannak jelen a városi származású almintához képest. Az elsőgenerációsok tehát nagyobb arányban végeztek általános iskolát, illetve szakiskolát. A városon született egyénekhez képest kisebb arányban szereztek érettségi, illetve főiskolai, egyetemi diplomát.

ANYAGI HELYZET SZERINTI RÉTEGZŐDÉS

A gazdasági tőkevolumen jelen esetben a tartós fogyasztási cikkek, anyagi javak standard skálája alapján elkészített mutató. Jelen esetben a csoportosítás 14 használati cikkre vonatkozik, ezek megléte alapján jön létre az ellátottsági szint. Természetesen, ez csak egyik indikátora az illető személy anyagi helyzetének, sok esetben a már régebb kialakult helyzetet tükrözi mennyiségileg és nem minőségileg.

A tartós használati cikkekkel való ellátottság terén a két almintát tekintve szignifikáns különbség észlelhető. Az elsőgenerációsok tulajdonában átlagban 5,55 tartós fogyasztási cikk van, az urbánus származásúak esetén az átlag 6,21.

Az ellátottsági szint és a generációhoz való tartozás között szignifikáns összefüggés mutatkozik. Mind a rurális, mind az urbánus származásúak populációja leginkább 5–9 fogyasztási cikkel rendelkezik. A közepes ellátottsággal rendelkezők aránya mindkét esetben nagyobb, mint a populáció fele. Eltérések az alacsony, illetve magas szinten való ellátottság tekintetében mutatkoznak. Az elsőgenerációsok a nem elsőgenerációs lakosokhoz viszonyítva inkább birtokolnak 4 vagy ennél kevesebb, és kevésbé birtokolnak 10 vagy ennél több fogyasztási cikket. Az elsőgenerációsok almintájában tehát nagyobb az alacsony, illetve közepes ellátottsági szinttel rendelkezők aránya és kisebb a magas ellátottsági szinttel rendelkezők aránya.

A TÁRSADALMI KAPCSOLATHÁLÓK STRUKTURÁLÓ HATÁSA

A társadalmi struktúra és az egyéni cselekvések közti összefüggés a társadalmi tőke fogalmán keresztül értelmezhető (Bourdieu 1997; Coleman 1988). A társadalmi tőke a gazdasági és emberi tőkéhez viszonyítva azzal a sajátossággal bír, hogy nem kizárólag egy aktor birtokában van, hanem azoktól a direkt és indirekt kapcsolatoktól függ, amelyeket az egyén a kapcsolathálózatában résztvevő másikkal fenntart (Jansen 2000:37). A társadalmi kapcsolatháló az interakciók koordinációjának önálló formája, amely központjában autonóm és független aktorok kölcsönös bizalomra alapuló együttműködése áll (Weyer 2000a:11). Ily módon a kapcsolathálókat alatt általában jól meghatározott és elhatárolt aktorok csoportját ill. az azok között létrejött kapcsolatokat értik. A kapcsolatok hálózatát csomópontok és a csomópontokat összekötő irányított vagy nem irányított vonalak által alkotott szociogrammként lehet ábrázolni (Wellman-Berkowitz 1988:4). Amennyiben a pontok individuumokat jelképeznek, a hálózat az egyén *egohálóját* körvonalazza, ha a csomópontok csoportokat és az ezeket összekötő vonalak a csoportok közti kapcsolat meglétét jelzik, a hálózat a közösség *teljes hálóját* jelzi.

A szociológiai hálózatelemzés sajátossága, hogy vizsgálja mind a társadalmi *folyamatokat* – az az azokat a folyamatokat, amelyek társadalmi cselekvések ill. társadalmi kommunikáció útján jöttek létre –, mind a társadalmi *struktúrákat* – vagyis azokat a szerkezeteket, amelyek a társadalmi cselekvések és a kommunikáció eltérő hatásait követően keletkeznek és változnak (Weyer 2000a:13).

Kutatásunkban az első- és többedgenerációs kolozsvári városlakók egohálójának formális elemzésére¹⁴ vállalkoztunk, a kapcsolatok irányát, intenzitását és rétegzettségét mértük. Ily módon lehetőség nyílt az említett két alpopuláció kapcsolathálózatainak összehasonlítására.

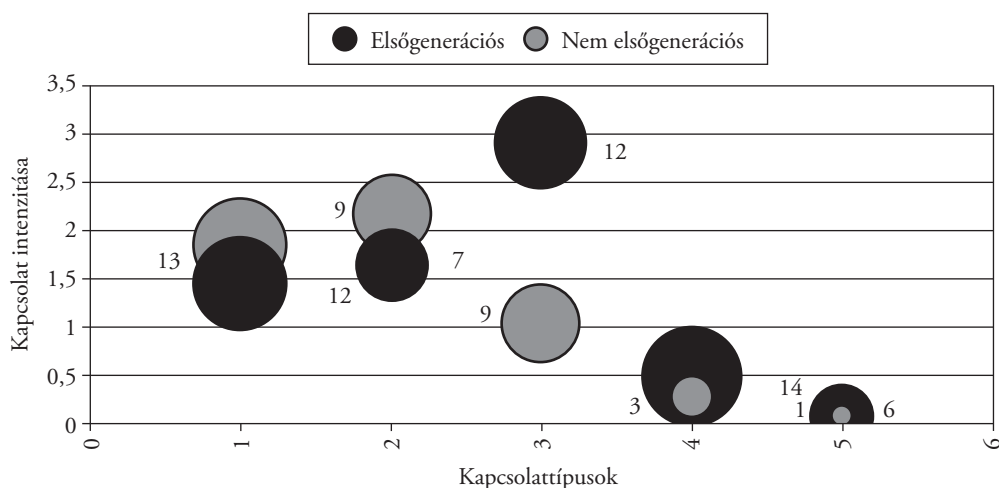
Makro-mikro-modell szempontjából a hálózat átmeneti kategória az egyén (az egyéni cselekvések szintje) és a társadalmi szerkezet (a szociális struktúra szintje) között (Weyer 2000b). Átmenetet teremtve ezen két szint között érvényesül a társadalmi kapcsolatháló kettős funkciója: egyrészt csökkentik a mások magatartásával szembeni bizonytalanság érzetét – ez a *stratégiai*

¹⁴ Mint ismeretes, a szociális hálózatok vizsgálatának a társadalomtudományokban két megközelítése terjedt el: a kapcsolatháló *formális elemzése* (főbb képviselői Schenk, Pappi, Scott, Trezzini) ill. azok *cselekvéskoordináció* szerinti tipologizálása (Powell, Sydow, Mayntz, Willke). Míg az utóbbi a hálózatot a modern társadalmak tervezett módon, bizonyos előnyök megszerzése érdekében stratégiaileg cselekvő aktorainak konstrukciójaként értelmezi (jellemző példa erre a szervezeti hálózatok tanulmányozása), a kapcsolatháló formális elemzése olyan kapcsolati összefonódások vizsgálata, melyek struktúráit mennyiségi módszerekkel mérni lehet, összetevői pedig egyéni aktorok vagy csoportok (Weyer 2000a:14–17).

funkció, másrészt az egyéni teljesítmény növekedéséhez vezetnek – ezt nevezik *instrumentális funkciónak* (Weyer 2000a:10).

Stratégiai funkciójukat tekintve az elsőgenerációs városiak szempontjából a kapcsolathálózatok a társadalmi integrációt segítik elő. Négy síkon vizsgáltuk – a gansi modell (vö. Gans 1965) alapján – a kolozsvári városiak szociális hálójának felépítését és ezáltal integráltságuk fokát. Elemeztük a primér (vérségi kapcsolatok), a szekundér (szomszédok, barátok) és a terciér csoport (ismerősök, munkatársak), ill. a külvilág szerepét, valamint ezen kapcsolatok minőségét és gyakoriságát. A kapcsolatok mennyiségét és intenzitását tekintve – bár mind a négy vizsgált szinten tapasztalható eltérések – szignifikánsan csak az első- és többedgenerációs kolozsváriak szekundér kötelekei különböznek.

2. Ábra: Az első- és többedgenerációs városiakok kapcsolatainak egyes típusai és azok nagysága ill. intenzitása (átlagértékek)

1 – kolozsvári család; 2 – kolozsvári barátok; 3 – kolozsvári szomszédok; 4 – szülőhely: család; 5 – szülőhely: barátok

A primér csoport mindazokat a vérségi kötelekeket tartalmazza, amelyek a jelenlegi kolozsvári városiakot a városhoz ill. szülőfalujához / -városához fűzik. Bár a falusi és városi származású egyének kolozsvári családi kapcsolatainak nagysága között szignifikáns különbség nem tapasztalható (átlagban 12 ill. 13 kapcsolat), intenzitásukat tekintve ezek a kapcsolatok a városi születésűek esetén szignifikánsan gyakoribbak, mint az elsőgenerációsoknál. További előrelátható szignifikáns eltérés mutatkozott az első- és többedgenerációs városiakoknál a szülőhelyhez kötődő családi kapcsolati tőke nagyságát illetően (átlagban 14 ill. 3 kapcsolat). Az elsőgenerációsok esetében a családi koalícióknak erős társadalomszervező erejük van, a primér kötelekek jelentik a kapcsolati tőkéjük túlnyomó részét. Interjúinkból kiderült, a család és a rokonság a kölcsönös segítségnyújtás többretegű, rejtett, megbízható és elsőrendű hálózata. A vérségi kötelekek összefonódnak a gazdasági kapcsolatokkal, az információ áramlataival és egyben a társadalmi integrációt is elősegítik (tekintsük csak a bevándorlás forгатókönyvét, amely szinte minden esetben a széleskörű rokoni kapcsolatok felhasználásával valósul meg).

A szekundér kapcsolati csoport a baráti és a szomszédági kötelekeket összesíti. Szignifikáns eltérés tapasztalható a rurális és urbánus származású egyének szekundér kapcsolati tőkéjét illetően: míg az elsőgenerációsok átlagban Kolozsváron 12 szomszédi és 7 baráti kapcsolatot tar-

tanak számon (a medián érték 6 ill. 4 kapcsolatot), az urbánus származásúaknál az arány fordított: átlagban valamivel kevesebb mint 9 szomszédi és 9 baráti kapcsolatot ápolnak (a medián értékek 4 ill. 6 kötelék). A kapcsolatok intenzitásában is szignifikáns eltérés mutatkozik: az elsőgenerációsok szekundér kapcsolataikat a kortárs csoport¹⁵ kritériumai szerint alakítják ki, a térbeli közelségnek köszönhetően főleg a szomszédokkal találkoznak gyakrabban és a családon kívül velük beszélnek meg különböző problémáikat (az elsőgenerációsok 45,8 százaléka mindent kizárólag a családban és/vagy a szomszédokkal beszél meg; a városi származásúak aránya ezzel szemben csak 34% – a különbség szignifikáns). A városról származók a szomszédok helyett barátokkal (azaz hasonló érdeklődésű, temperamentumú, ízlésű stb. egyénnel, tehát nem feltétlenül a kortárs-csoport tagjaival) érintkeznek többször, és a család után főleg velük beszélnek meg gondjaikat.

A tercier csoport kapcsolatai a további informális, de gyenge intenzitású kötelékeket tartalmaznak. A mért ismerősi és munkatársi hálózatok sem nagyságukban, sem intenzitásukban nem térnek el szignifikánsan egymástól az első- és nem elsőgenerációsok esetében (ismerősök: átlagban 89 ill. 100, a medián mindkét esetben 30 kapcsolat; munkatársak: átlagban 15 és 13, a medián 0 és 3 kapcsolat).

A külvilág összesíti a formális kapcsolatokat: mindazokat a személyes kötelékeken túlmutató, általában intézményekhez való viszonyulást, amely a mindennapi interakciók része. Kutatásunkban az egyházzal szembeni kapcsolatot, a városi szórakozási lehetőségek igénybevételét, a közszolgálati intézmények használatát és az irányukba tanúsított bizalom nagyságát (a kolozsvári polgármesteri hivatal, prefektúra, törvényszék, rendőrség), valamint a más nemzetiségűekkel szembeni előítéletesség mértékét hasonlítottuk össze. A külvilággal fenntartott interakciók, valamint a különféle szolgáltatások igénybevétele a társadalmi integrációnak és ezáltal a kapcsolathálózatok által játszott stratégiai funkció beteljesedésének alapvető fokmérője. Az első- és többedgenerációs kolozsvári városlakók között a következő szignifikáns eltéréseket mértük: az elsőgenerációsok gyakrabban járnak templomba, viszont sokkal ritkábban moziba, színházba/operába, koncertre / táncolni, múzeumba, étterembe vagy sportolni; továbbá inkább megbíznak az egyházban és a kolozsvári Polgármesteri Hivatalban, mint urbánus származású társaik.

A más nemzetiségűekkel szembeni attitűd mértéke nem függ a városban lakás generációs számától. A kérdőívben szereplő Bogardus-skála alapján a magyar elsőgenerációs kolozsváriak 43 százaléka a román nemzetiségűeket családjukba fogadná, a teljes magyar elsőgenerációs populációra mért Bogardus-mutató¹⁶ értéke 2,27. Így a magyar elsőgenerációsok által egy román etnikumúhoz viszonyított átlagos legközelebbi kapcsolata valahol a barátság és a munkatársi viszony között van, jóval közelebb a barátsághoz. Ezek az arányok megegyeznek a nem elsőgenerációsok által megjelölt legközelebbi kapcsolatokkal. A román nemzetiségűeknek a magyarokkal szembeni attitűdje hasonló: a Bogardus-mutató értéke 2,21.

¹⁵ A kortárs-csoport azt jelenti, hogy az egyén szociometriailag kiválasztott kortársak közé kerül és nem azok közé, akik kevésbé szembeötlő jellemvonások, tehát hasonló temperamentum vagy ízlés szerint tekinthetők társnak (Riesman 1996:131).

¹⁶ A Bogardus-skála alapján, a legközelebbi viszony és az előfordulási gyakoriság függvényében számoltuk ki. Értékei a szokásos az 1–6-os intervallumba tartozhatnak, lehetséges egész értékei: 1 – családban fogadnám (házastársként is), 2 – elfogadnám barátként, 3 – elfogadnám munkatársnak, 4 – elfogadnám szomszédnak, 5 – egy városban/faluban laknék velem, 6 – egy országban sem laknék velem.

Az elsőgenerációs kolozsvári városlakók kapcsolathálójáról összegezve elmondható tehát, hogy a rokoni kötelekeknek a teljes egohálóban meghatározott arányuk, szerepük és fontosságuk miatt az elsőgenerációsok társadalma egy jellegzetesen *rokoni társadalom*. A tágabb városi társadalomba, annak aktoraiba és intézményeibe való integrálódás a rokoni hálózaton keresztül és annak többszörös rétegzettsége¹⁷ által valósul meg. A fizikai közelség fenntartására való törekvés, valamint a rokoni kapcsolatok mint erőforrás felhasználása bizonyos specifikus esetekben – hivatali ügyintézéseknél például – a nyilvánvaló gazdasági racionalitáson túl a rurális származású városlakók városi struktúrákba és társadalomba, ennek intézményrendszerébe való elégtelen, hiányos integrációját jelenti. Törekvésük lényegében akként is értelmezhető, hogy a rokonok és családtagok lássanak el olyan funkciókat, melyeket egy ideáltipikusan urbánus, középosztályi társadalomban a szomszédok, barátok, intézmények, tisztviselők, a szolgáltató szektor lát el.

A rokoni, valamint az integrált szomszédsági kötelekeken keresztül teljeseedik be az elsőgenerációsok társadalmi kapcsolathálózatának második, instrumentális funkciója. Eszerint – mint már korábban említettük – a kapcsolathálók az egyéni teljesítmény növekedéséhez vezetnek. A teljes városi társadalomba való hiányos integrációjuk miatt az elsőgenerációs városlakók a meglévő kapcsolathálózatuk – rokoni társadalmuk – által képesek az egyéni teljesítmény javítására. Esetükben nem érvényes a granovetteri erős kötések gyengesége¹⁸ tétel (vö. Granovetter 1982), az elsőgenerációsok épp az „erős kötéseiket” használják fel a gazdasági növekedés és a társadalmi integráció megvalósítása érdekében.

ÖSSZEFOGLALÁS

Kolozsvár 1990-ig egyike volt az ország legfontosabb falu-város irányú vándorlási célpontjainak. Számos nehéz- és könnyűipari üzem létesült a szocializmus ideje alatt, és ez kellő felszívódási felületet biztosított a Kolozs megyéből, illetve más régiókból bevándorló falusi lakosságnak.

¹⁷ A kapcsolatok rétegzettségük szerint lehetnek rokoni, baráti, szomszédi, munkatársi, illetve gazdasági, társadalmi-kulturális stb. kapcsolatok. Az elsőgenerációs városlakókra a kapcsolatok sokrétegűsége vagy multiplexitása (vö. Jansen 2000:47) jellemző, azaz hasznossága és funkcionalitása szempontjából az a kapcsolat megőrzendő, amelyben a rokoni, gazdasági, baráti, esetleg a szomszédi kapcsolatrétegek konvergálnak. A kapcsolatok többszörös rétegzettségével magyarázható a baráti, ismerősi, munkatársi kötelekek alacsony száma: ugyanazon személyhez fűződő kapcsolatot inkább sorolják a rokonsági vagy szomszédsági kötelekek közé, mint a kevésbé konkrét definíciójú barát/ismerős kategóriába.

¹⁸ Egy egyén esetén a különböző ismerősi körök (azaz „gyenge társadalmi kötések”) kevésbé fedik le egymást, nem úgy, mint a rokonok vagy barátok (azaz „erős társadalmi kötések”) köre esetén. Épp ezért, egy személy ismerőshálója sokkal ritkábban van szöve, mint baráti kapcsolatrendszere, tehát annak a valószínűsége, hogy ha A ismerőse B és ha A ismerőse C, akkor B is ismerőse C-nek, nagyon kicsi – az ismerősi kapcsolathálókra túlnyomóan az intranzitívitás jellemző. Ezzel szemben a szoros baráti kapcsolatokat inkább a tranzitívással karakterizálják: amennyiben A barátja B és A barátja C, akkor elég nagy valószínűséggel állítható, hogy B és C között is baráti kapcsolat van (Granovetter 1982:105–130). Az ismerősi kapcsolatok intranzitívitása miatt minden egyes személy „összekötő hidat” (Granovetter 1982. 106.) képez a sok ismerősi kör között, ezáltal egy nagyon széles körű, bár gyenge kötésekkel álló kapcsolathálót épít ki. Granovetter kimutatta, hogy a modern piacgazdaság keretei között a gyenge kötések konvertálhatók át gazdasági előnyökké a leghatékonyabban. A gyenge kötések sűrűsége könnyíti meg a társadalmi integrációt, ezek a kötések a legeredményesebb információ-áramoltató csatornák.

Gazdasági helyzetüket tekintve az első- és a nem elsőgenerációs városlakók szubjektív szegénység-mutatói között tapasztalható szignifikáns eltérés: elsőgenerációsok nagyobb mértékben tartják magukat szegényeknek, még akkor is, ha a két alpopuláció szegénységi rátája nem tér el szignifikánsan egymástól. A társadalom szerkezetében elfoglalt helyzetüket tekintve az elsőgenerációs városlakók kiemelten olyan csoportok tagjai, amelyek a piactudományi átmenet által veszélyeztetett helyzetben vannak (többségükben alacsony iskolázottságú, alacsony jövedelemmel rendelkező, fizikai munkát végző alkalmazottak).

A származás és a munkaerő-piaci viszony között szignifikáns összefüggés mutatkozott, az egyes tőketípusok dimenzióját tekintve szignifikáns eltérések mutatkoztak a származás szerinti alminták között. Az elsőgenerációsok legtöbbször fizikai munkát végző alkalmazottaként vannak jelen a munkaerőpiacon, inkább alacsony és középfokú iskolai végzettséggel, inkább közepes és alacsony szintű ellátottsággal rendelkeznek. A városi származásúak közül legtöbbször kevésbé rutin jellegű munkát végző alkalmazottak, inkább középfokú és magas fokú iskolai végzettséggel, illetve közepes és magas szintű ellátottsággal rendelkeznek.

Az elsőgenerációs kolozsvári városlakók társadalma egy jellegzetesen rokoni társadalom. Kapcsolati tőkéjük túlnyomó és legerősebb részét a vérségi-rokoni, főleg a nukleáris családi kapcsolatok jelentik, de ugyanakkor kiemelten fontos szerep jut a kortárs csoport kritériumai szerint kialakított szomszédi köteléknek is. Kapcsolataik kiépítésének legfontosabb kritériuma a funkcionalitás és a hasznosság. Ilyen értelemben a meglévő kapcsolati tőke fenntartásának és ápolásának legfőbb feltétele a tőke gazdasági tőkévé való konvertálásának egyszerűsége.

FORRÁSJEGYZÉK

Bourdieu, Pierre: „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke”. In Angélusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, 1997, Új Mandátum Kiadó.

Coleman, John: „Social Capital in the Creation of Human Capital”. In *American Journal of Sociology*. 1998. 91., 1309–1335.

Erikson, Robert–Goldthorpe, John H.: „A kutatás elméleti alapjai, adatai és stratégiája”. In Andorka Rudolf–Hradil, Stefan–Peschar, Jules (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, 1997, Aula Kiadó.

Gans, Herbert J.: *The Urban Villagers. Group and Class in the Life of Italian-Americans*. New York, 1965, The Free Press.

Granovetter, Mark: The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. In Marsden, Peter V.–Lin, Nan (szerk.): *Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills, 1982, Sage Publications.

Institutul Național de Statistică: *Fișa localității desfășurătoare 1991–2001 (Országos Statisztikai Intézet; Települések kartotékjai)*. 2002.

Jansen, Dorothea: Netzwerke und soziales Kapital. Methoden zur Analyse struktureller Einbettung. In Weyer, Johannes (szerk.): *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. München, Wien, 2000, Oldenbourg.

Kligman, Gail: *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu. (A kétszínűség politikája. A népszaporulat ellenőrzése Ceaușescu Romániájában)*. Bukarest, 2000, Humanitas.

Mezei Elemér–Rotariu, Traian: „Asupra unor aspecte ale migrației interne recente din România”. In *Sociologie Românească*. Seria nova 1999. 3.

Nemes Ferenc–Szelényi Iván: *A lakóhely mint közösség*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.

Pásztor Gyöngyi: „Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron”. In *Erdélyi Társadalom* 2003. 1.

Riesman, David: *A magányos tömeg*. Budapest, 1996, Polgár Kiadó.

S. Nagy Katalin: Fogyasztás és lakáskultúra Magyarországon a hetvenes években. In *Replika*. 1998. 26.

Teșliuc, Cornelia Mihaela–Pop, Lucian–Teșliuc, Emil Daniel: *Sărăcia și sistemul de protecție socială*. (Szegénység és szociális védelmi rendszer). Bukarest, 2001, Polirom.

Veres Valér: „A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a poszt szocialista Erdélyben” In *Erdélyi társadalom*. 2003. 1.

Wellman, Barry–Berkowitz, S. D.: „Introduction: Studying Social Structures”. In Wellman, Barry–Berkowitz, S.D. (szerk.): *Social Structures: a Network Approach*. Cambridge, 1988, Cambridge University Press

Weyer, Johannes: „Einleitung. Zum Stand der Netzwerkforschung in den Sozialwissenschaften”. In Weyer, Johannes (szerk.): *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. München, Wien, 2000a, Oldenbourg.

Weyer, Johannes: „Soziale Netzwerke als Mikro-Makro-Scharnier. Fragen an die soziologische Theorie”. In Weyer, Johannes (szerk.): *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. München, Wien, 2000b, Oldenbourg.

World Bank: *Romania. Poverty and Social Policy*. 1997

Zamfir, Cătălin (szerk.): *Dimensiuni ale sărăciei (A szegénység dimenziói)*. Bukarest, 1994, Expert.

Zamfir, Cătălin–Zamfir, Elena (szerk.): *Politici sociale. România în context European (Szociálpolitikák. Románia az európai kontextusban)*. Bukarest, 1995, Alternative.

Turai Tünde

A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban*

A család intézményének 20. századbeli alakulását a Szilágyságban egy nagyobb kutatás keretén belül vizsgáltuk. Fontos feladatát képezte a kutatásnak a kommunizmusban történetek feltárása, vagyis annak megismerése, hogy milyen hatások érték ezt a legalapvetőbb társadalmi közösséget, hogyan reagált a kihívásokra, és végül, hogy milyenné formálódott ezen keretviszonyok között. Ennek a munkának része a családszerkezet vizsgálata, mellyel a jelen tanulmány foglalkozik.

FOGALOMTISZTÁZÓ KITÉRŐ

Mivel a szakirodalomban a család tipológiája korántsem egységes, és az egyes terminusokat nem ugyanazokra a szerkezeti formákra alkalmazva használják, szükségesnek tartom felsorolni azokat a fogalmakat, amelyeket a továbbiakban használni fogok, illetve rögzíteni azokat a jelentéstartalmakat, amelyeket ezekhez társítok.

A *nagycsalád* szó alatt azt a komplex üzem- és munkaszervezeti egységet értem, mely legalább három családmagot foglal magában. Ezek elsősorban konszangvinikus egyenes férfiági (néha női ági), ritkább esetben oldalági leszármazottak. Egy családfő irányítása és kizárólagos vezetése mellett vagyon- és életközösséget¹ alkotnak.²

A *többgenerációs család* (vagy *törzscsalád*) az egyenesági leszármazás alapján két vagy három, egymást követő generációhoz tartozó családmagot jelöl, ami általában a szülők és egy fiú/lány családjának, ritkább esetben a nagyszülők és egy unokájuk családjának együttélését jelenti. Vagyon- és életközösséget alkotnak. Külön gazdasági és életviteli egységet is képezhetnek a családmagok, de a két feltétel közül legalább az egyiknek meg kell valósulnia ahhoz, hogy többgenerációs családról beszélhessünk.³

A *kiscsalád* vagy *nukleáris család* egyetlen családmagból áll, a szülőkből és a hozzájuk tartozó nem házas, társadalmilag elismert (konszangvinikus vagy örökbe fogadott) utódokból.⁴

---

* A tanulmány megírása idején a szerző az MTA Arany János Közalapítvány támogatásában részesült.

¹ Életközösségen az életter közös használatát, a közös háztartásvezetést és a család funkcióinak közös ellátását értem.

² A terminust a magyar szakirodalomban elsőként Fél Edit használta. Fél 1941.100. Lásd még Szabó 1968.38–78.; Balassa – Ortutay 1979.46–58.; MNL 1980.684–685.; Szabó 1980.99–102.; Morvay 1981.; Penavin 1981.; Tárkány 1981.443–460.; S. Lackovits 1993.571.; Szilágyi 1995.176.; Szabó 1997.40–41.

³ Lásd még Tárkány 1981.432–443.; Lackovits 1993.571.; Szabó 1996.41–42.

⁴ Lásd még MNL 1977.443.; Balassa – Ortutay 1979.46.; Tárkány 1981.412–432.; Faragó 1983.226.; Szabó 1996.41–42.

A fenti definíciók a szerkezetek tiszta megvalósulásának főbb jellegzetességeit foglalták össze, viszont számolnunk kell az átmeneti típusokkal is.

A nagycsalád és a törzscsalád közötti átmenetről beszélhetünk, amikor az együttélés és a közös gazdálkodás, illetve háztartás csak időleges, és csupán arra az időre alkalmazzák, amíg a fiatal család megteremti önmaga számára azt az egzisztenciális alapot, ami a különválás feltétele. Ugyancsak átmeneti jellegű a nagycsalád és a törzscsalád vagy kiscsalád között az a szervezeti forma, amikor a szülőkkel csak egy, általában a legkisebbik gyerekük marad együtt, de földtulajdonát az apa nem osztja el, hanem a megházasodott és elköltözött gyermekeivel továbbra is – ugyan korlátozott mértékben – vagyonszösszeget alkot. A nagycsalád és a kiscsalád közötti átmenetről pedig akkor beszélhetünk, amikor egy házban él ugyan több családmag, de valamennyien önálló egységet alkotnak, s az együttlét csak szükségszerű és időleges.

A többgenerációs és a nukleáris család között is több átmeneti típus létezik: a szülők és gyermekük családja egy házban vagy egy udvaron él, de nem alkotnak sem vagyonszösszeget, sem életközösséget, mindkét családmag önálló, de természetesen szoros kapcsolatban vannak egymással; a szülőkkel él egy vagy több nem házas, de már önálló keresettel rendelkező és különálló háztartást vezető gyerekük; a nukleáris család kiegyesül egy vagy több önálló, de külön családot nem alkotó rokonnal (pl. testvér vagy unokatestvér).

A CSALÁDSZERKEZET VÁLTOZÁSAI

Azt próbálva meg tetten érni, hogy a szocializmus jónéhány évtizede mennyiben és milyen formában tudott beavatkozni a család intézményébe, a vizsgálatot a preszocialista állapotból indítom, mivel csak ennek ismeretében érzékelhetőek azok a történések, amelyek elmozdulásokat eredményeztek.

A SZOCIALIZMUS ELŐTT

A család intézményének legkomplexebb strukturális formája a nagycsalád, mely olyan stabilitást nyújt a csoport számára, ami a sérülékenyebb – mert kisebb – egységeket érő veszteségek pótlását, a folyamatos kiegyenlítődést biztosítani képes. Korrigálva az egyéni és kiscsaládi életciklusok létszámbeli, szerkezeti és funkcionális változásait a biztonságosabb életforma keretfeltételeit teremti meg.

Ez az együttélési forma a Szilágyság⁵ igen nagy területén megtalálható volt még az 1940-es években is. A Szilágy-Szamos közben őriződött meg legtovább. Ez az a mikrorégió, melynek kulturális zártsága a legerősebb, ami igen jelentős konzerváló erőt biztosított társadalmi szerkezetére és normarendszere számára. Egy gazda vezetése alá az egyenes ági fiúleszármazottak és csa-

---

⁵ Mikrorégióiként a következő hármat szokták számontartani: Tövishát, amit a Szamos, a Mázsa- és a Zilah-patak fog közre; a Kraszna mente, amelyhez a Kraszna folyó vonalán és mellékpartjainak (Kolicka, Martóca) felső völgyeiben lévő települések tartoznak; és a Felső-Berettyó mente, mely terület alatt a folyó Márkaszkéig tartó szakaszán elhelyezkedő falvakat értjük. Tereptapasztalatom viszont azt mutatja, hogy a Szamos és a Szilágy-patak szögletében lévő falvak társadalomnéprajzilag és szokásvilágukatt illetően elkülönülnek a Tövisháttól, önálló kistájat alkotva. Ezért a továbbiakban ezt a településcsoportot külön mikrorégióknak fogom tekinteni, és a Szilágy-Szamos köz elnevezéssel illetem.

ládjaik tartoztak, illetve a házasságot nem kötő leánygyermek. A gazda szerepét halála után vagy a gazdasszony, vagy a legidősebb férfi vette át – de ez utóbbi esetet lassan az utódcsaládok szétválása követte. Vagyon- és életközösséget alkottak. A gazda rendelkezett a családi ingatlanok tulajdonjogával, ő szervezte meg a csoport termelési és fogyasztási tevékenységét, felügyelte a közösségen belüli viszonyokat (fegyelem biztosítása akár tettlegességgel is, konfliktusok kezelése az utódcsaládokon belül is), koordinálta a környezettel való kapcsolattartást (rokonsági, műrokonsági, szomszédsági, házasságkötési), képviselte a családot a faluközösségben. Az öreg gazdasági monopóliumát nemcsak a tulajdonjog meg nem osztásával biztosította, hanem fenntartotta magának a végrendeletbeli szabad elosztás jogát is, ami az utódok függőségét fokozta és behatárolta viselkedési alternatíváit, hiszen a földosztási szokásoknak részét képezték a szülői preferenciák és a kitagadások egyaránt. A gazdasszony hatáskörébe a ház körüli munkák és a gyerekekre való vigyázás tartozott. A földművelés pedig a munkaerővel bíró felnőttek és gyerekek feladata volt.⁶

A második világháború után kisebb lazulás mutatkozott a szerkezetben, ugyanis a nagycsaládot alkotó kiscsaládok kezdtek egyre több olyan joggal rendelkezni, ami önálló egységként való elismerésüket jelezte. Monón például, bár továbbra is közösen gazdálkodtak, megmutatkozni látszott az elvi síkon történő elhatárolódás, hiszen még a földek tényleges elosztása előtt mindegyik kiscsalád tudta, hogy melyik az „ő” része, vagyis melyik földdarab alkotja majd az ő örökségét.

Az egyéni döntéshez való jog kikényszerítése a párválasztásban kapott hangsúlyosabb szerepet. Az igen általánossá váló leányszöktetést ezen a vidéken nem a szegénység, hanem sokkal inkább a szülői akaratra való ellenszegülés motiválta. Lévén hogy a házasságkötés az egész családot érintő esemény volt, hiszen a belépő egyén vagyonával, otthonról hozott státusával és személyi képességeivel egyaránt erősítette vagy veszélyeztethette a család meglévő gazdasági és szociális erejét, a szülők igyekeztek kezükben tartani a választás jogát. Az érzelmek és az egyéni preferenciák érvényesítésének gesztusa ellenálló magatartás volt, ami igen bátor fellépést igényelt, ugyanis büntetések (egyéni, családi és egyháziak egyaránt) sorozatát vonhatta maga után.

Tövisháton szintén elterjedt volt a nagycsalád-forma, de a szocializmust megelőző időben már nem rendelkezett olyan mértékű kizárólagossággal, mint az előbb bemutatott falucsoport esetében. A szerkezetbeli lazulások legkésőbb Ballán, Bogdándon, Erkedén, Désházán, Diósádon, Hadadon, Kisdobán, Kusalyban, Szilágygörcsönben és Szilágysámszonban érződtek. Mivel a családon belüli szerepek és viszonyok nem térnek el az előbb felsoroltaktól, ismétlés helyett csak utalok erre az azonosságra.

A nagycsalád bomlásának a jelei, hogy a vagyon- és az életközösség nem volt mindig feltétlenül része az együttélésnek, és vagy az egyik, vagy a másik összetartozási forma nem valósult meg. Előfordulhatott ugyanis, hogy bár együtt gazdálkodtak a gazda irányítása alatt, mindegyik asszony külön háztartást vezetett. Vagy épp fordítva. De a külön gazdálkodás még nem jelentett önálló földtulajdonnal való rendelkezést, hiszen az öregek legfeljebb csak használatba adták gyerekeiknek a földet, de nem „vetkőztek le” halálukig, illetve itt is része volt a szokásjognak a végrendekezés, ami a hierarchiát csak erősítette.

A nagycsaládos forma átmeneti jellegűvé válására utalt az az attitűd, amikor már kényszerként kezelték az együttélést, s a csoport azon igyekezett, hogy mielőbb előteremtse az utódcsaládok

⁶ Ez a szerkezeti forma legtovább Szamosardón és Völcsökön maradt meg.

önálló egzisztenciájához szükséges anyagi alapot. De a különválás nem feltétlenül esett egybe a különköltözéssel. Igen gyakori volt a fokozatos függetlenedés, ugyanis a közös gazdálkodás és az élettér egyes területeinek megosztása még sokáig magán viselte a nagycsaládos struktúra jegyeit.

A gazda dominanciájának a kiszorítására az egyéni élettérből itt is történtek kísérletek – elsősorban két érdekszférát illetően: párválasztás és öröklés. De az általánossá vált leányszöktetésnek itt már több oka volt: szülői tiltás, szegénység (így mentesültek a lakodalmi költségektől), házasság előtti nemi élet, házasságsürgetés (pl. vénlegénységtől való félelem), „leányfoglalás” (pl. háborúba menő legények), illetve a divatjellegűvé válás.

A vagyon elosztásában érvényesülő szülői önkény ellensúlyozását eredményezte – bizonyos mértékig – a törvény adta perelési jog kihasználása. Az egyenlőtlen tulajdonosztásnak a következményeként a perelés lehetőségével kezdtek élni, de csak akkor, ha a végrendeletnek nem volt írásban rögzített formája. Ezek a példák a továbbiakban elkerülhetetlenül hatással voltak az örökhagyó normákat szabályozó elvekre.

A Kraszna mentén a folyó alsó folyásán, a Szilágysomlyótól északnyugatra fekvő településekre nem volt jellemző ez az együttélési forma, viszont a folyó felső folyásán, ahol intenzív zöldségtermesztéssel és tehéntartással, tejfeldolgozással foglalkoztak, már igen. A szülői hatalom hatásköre itt is kiterjedt a teljes gazdálkodásra és életmódra. Sőt még az is ritka volt, hogy a kiscsaládok önálló pénzzel rendelkezzenek, még ha plusz és külső forrásból is szereztek. Ha a gazda meghalt, vezető szerepét a gazdasszony vette át, és gyakorolta még akkor is, ha ágyban fekvővé vált. Gazdasági fölényt és a preferenciákat érvényesítő elosztás jogát is megőrizte mindvégig, bár ezen a vidéken már nem gyakorolták a végrendeletírást. Az alárendelt helyzetben levők az egyéni érdekeket érintő kérdésekben, akárcsak a fent bemutatott mikrorégiókban, perlekedéssel és leányszöktetéssel igyekeztek kikényszeríteni döntési jogukat.

A Felső-Berettyó mentén egyetlen faluban, Szilágybagoson emlékeztek még a nagycsalád-szerkezetre, ez lévén a régió leg hagyományörzőbb települése. Természetesen a környezet hatására struktúrájában hamar megjelentek a lazulás jelei.

A származási családból való kilépés tendenciája többgenerációs és nukleáris családokat eredményezett. A nagycsalád ugyan nem egyszerre, de fokozatosan, számos átmeneti formát alkalmazva, megvált az utódcsaládoktól, s csak egy fiúgyermeket, általában a legkisebbet, vagy fiúörökös híján egy leánygyermeket őriz meg a szülők mellett, a törzscsalád-modellt valósítva meg. A létszámcsökkenés strukturális változásokat is eredményezett. Az együtt maradtak esetében a hierarchia ugyanazon irányelvek alapján működött ugyan, de a különköltözés alternatívájának, mint elfogadott családközösségnek a formája hatással volt a szülőkkel maradó utódcsalád megítélésére olyan mértékben, hogy bár a függőség erőteljes volt, kezdték önálló egységként elismerni. A prokreációs családok magánéleti szférája kitágult, s döntésjoguk is növekedett, de ez korántsem jelentett teljes függetlenedést, hiszen még a különköltözők életterébe is beleszólhattak a szülők.

Mivel a parasztság nem homogén, s a vagyoni különbözőségekre, illetve az ebből fakadó eltérő lehetőségekre már utaltam, hadd tegyek említést a nincstelenekről és azokról, akik tulajdonába akkora föld tartozott, ami még a származási család számára sem jelentett megélhetést. A parasztság ezen rétegénél volt a leggyakoribb a nukleáris családforma. Részben azért, mert nem volt meg az a vagyoni alap, ami az együtt maradáshoz keretet adott volna, részben azért, mert maga a ház volt olyan kicsi, hogy még egy család számára is szűkös volt, részben pedig a meg-

élhetési szükség sodorta el az utódcsaládokat: cselédnek szegődtek, vagy gyermektelen öregek eltartását vállalták.

A SZOCIALIZMUSBAN

A család intézményének szerkezeti alakulását négy tényező befolyásolja: gazdasági, társadalmi, demográfiai és kulturális tendenciák. Az alábbiakban tehát ezek mentén fogom megvizsgálni a változásokat.

A GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK

Az egyéni tulajdonjogba való beavatkozás komoly következményekkel járt. A nagy gazdasággal rendelkező családokat az első nagyobb megdöbbenés akkor érte, amikor megkezdődött a kulákok „kijelölése”. Ekkor a leleményesebbek és gyorsabbak elosztották a földet gyerekeik között, a nevükre is íratva, hogy ne egyedül a gazdát terhelje a tulajdonjog. Ugyanezt a túlélési stratégiát alkalmazták a közép- és alsórétgeliek is, hogy a beszolgáltatási és adókötelezettségeket csökkentsék. Ezzel ugyan még nem következett be egyik napról a másikra strukturális átalakulás, de már lényeges lazulást eredményezett, ugyanis épp a család szerkezetét koordináló elveket érintette: a vagyonszövetséget alkotó nagycsaládot vagy törzscsaládot elemeire bontotta – ha eleinte még csak formálisan is, az állam átverésének szándékával, de elvi síkon megtörtént a különválás –, illetve elvette a gazdától a föld visszatartásának és az önkényes végrendelkezésnek a lehetőségét, vagyis azt a gazdasági fölényt, ami a családi hierarchiában a vezető szerepét biztosította.

Rövidesen a kollektivizálás következett, ami teljes tulajdonvesztéshez vezetett. Kétszeres csapás volt ez a parasztságra nézve: megfosztotta vagyonától és kivette a kezéből a munka fölötti kontrollt. Mindezeknek pedig komoly társadalmi hatásuk volt, hiszen ez a gazdasági tőke és szervezőerő alapvetően szabályozta a szociális struktúrák működését. Ezt követően a termelés a családon kívüli szférákba került. Olyan munkaszervezeti forma ez, ami egészen más elvek alapján működött: más érdekeket szolgált, más célokat követett, más technikákat alkalmazott, más munkacsoportokat alakított (brigádok) és más motivációkat hívott életre. Ugyanakkor más tudást tett szükségessé, amivel használhatatlanná, *maradivá* minősítette a hagyományozott, illetve a hosszú idők során tapasztalati úton birtokba vett ismeretanyagot, ami eddig szintén a gazda kiváltságai közé tartozott. A szocialista jegyeket magán hordozó földművelői munka tehát tartalmilag és formailag is eltért attól a munkától, ami a parasztság lételeme volt.

A iparosodás tovább erősítette ezeket a tendenciákat. A már aktív dolgozókat érintette a legkevésbé, az 1940-es évek végén pályát kezdőket már jobban, de tömegesen az 1960-as évektől munkába állók életét befolyásolta. Mivel a földművelői foglalkozás továbbá már nem tudta betölteni státuszreprodukciós funkcióját, az ipari ágazatokban való elhelyezkedés vált kedvezőbb alternatívává ösztönözve a pályakezdőket vagy a pályájukon még mobil réteget, hogy az agrártevékenységből kilépve betöltsék a foglalkozási struktúrában keletkezett új helyeket.⁷

Falvakban a kollektív gazdaságokon, a mezőgazdasági gép- és traktorállomásokon, a zöldség- és gyümölcsstermesztő központokon kívül más munkalehetőség csak a keveseket foglalkoztató iskolákban, adminisztrációs szférában (községháza, posta), egészségügyi rendelőkben és az egyházaknál volt. Ipar csupán hét településen működött: Benedekfalván (homokbánya), Égerhá-

⁷ Felső-Berettyó menti életpálya-alternatívák bemutatását lásd Turai 2002a.86–108.

ton (a Monarchiában alapított fűrészgár), Ippen (szénbánya), Krasznán (téglagyár, bútorgyár), Sarmaságon (szénbánya), Sülelmeden (beton félkész termékeket gyártó üzem, lenfeldolgozó, üvegyár, bútorgyár, szőnyeggyár) és Szilágynagyfaluban (téglagyár, szeszgyár, szarvasmarha-hizlalda), illetve Sámsonban és Szilágyfőkeresztúron jövedelemkiegészítőként a kollektívában alkalmazott asszonyok részt vehettek a kosár- és székfonásban. De hadd jegyezzük meg azt is, hogy a bányákat kivéve az itt üzemeltetett gyárak nem sok alkalmazottat foglalkoztattak, s nagymértékben veszteséges vállalatok voltak, melyek nem önerőből, hanem az állami redistribúcióból tartották fenn magukat.

A nagy tömegeknek megélhetést biztosító üzemeket a négy városban létesítették: Zilahon öntvény és csapszerelvénny-gyárat, autógumigyárat, csőgyárat, szigetelt huzalgyárat, bútorgyárat, lenfeldolgozó szövödét, gyapotfonodát, az építővállalat előre gyártott betonelem telepét, az építőipari szerelővállalatot; Szilágyosmlyón pezsgőgyárat, vajgyárat, szigetelőanyag-gyárat, bútorgyárat, fonodát, vágóhidat, öntödét, téglagyárat; Szilágycsehben kötöttárugyárat, fafeldolgozó- és bútorgyárat, fóliagyártó üzemet; Zsibón textilgyárat, tejfeldolgozó vállalatot, vasúti csomópontot és építészeti, utászati célokat szolgáló kavics-, homokkitermelő vállalatot.

Az ipar és a településfejlesztési elvek gondosan össze voltak hangolva, s bár a város és a falu közötti különbségek megszüntetését ígérték, valójában újratermelték, sőt felerősítették a meglévő egyenlőtlenségeket, a városi életforma vonzóvá tételét eredményezve ezzel.

Harmadikként hadd említsük meg a presztízsnak örvendő tudás tartalmának a megváltozását, ami az értelmiségi és a „fehérgalléros” állásokat a foglalkozási aspirációkban igen centrális pozícióba helyezte.

Mindhárom tendencia a földművelői rétegből való kilépésre kényszerített és ösztönzött. Elveszítve a korábbi életformát biztosító keretfeltételeket, olyan új alternatívákat kellett találni, melyek az adott gazdasági körülmények között megélhetést biztosítottak. Ez pedig a régi életformától való fokozatos távolodást vont maga után. Fokozatos, mert még sokáig építkezett a korábbi elemekből, de egyre több újítást fogadott be.

Megváltozott mindenekelőtt a gazda örökhagyói szerepe. A kollektivizálás szervezésének időszakában túlélési stratégiának bizonyult a tulajdonjog átíratásával együtt járó földelosztás. Majd következett egy ennél drasztikusabb lépés, a földeknek az állam általi kisajátítása, vagyis a földről a kollektív vagy állami gazdaság javára történő „önkéntes” lemondás, hiszen ezzel gyakorlatilag minimálisra szűkült az örökhagyói szerepkör: a házra, a telekre és a személyes tárgyakra. Ám ezek már nem jelentettek olyan értékű objektumokat, amelyekkel a korábbi hierarchiát fenntartani vagy újratermelni lehetett volna. Lassan kialakult a státuszvesztést korrigálni szándékozó stratégiaként a pénzfelhalmozás, de ennek kiosztása már más formát öltött, hiszen a státusz rehabilitálásának folyamatos szükségessége az utódoknak való folyamatos juttatási magatartást alakította ki, ami ugyan a korábbi örökhagyói funkciót, vagyis a gazdasági többlettel való rendelkezést és elosztást kívánta pótolni, de kicsúszott ebből a szerepkörből, átlépve a támogatások kategóriájába.

A család ugyanakkor megszűnt komplex gazdasági üzemnek lenni, ami fontos kapocs volt a csoport összetartozásában. Ez lévén az alapvető megélhetési forrás, valamennyiüknek érdeke volt a bekapcsolódás és az aktív részvétel, s ha nem is jelentette minden család számára a teljes szükségletek fedezését, fontos kiinduló alap volt, melynek nélkülözése státuscsökkenést eredményezett volna.

A fiatalok számára megnyíló új lehetőségek szintén negatív hatással voltak a korábbi családformákra. Olyan új jövedelemforrások lettek elérhetőek, amelyek lehetővé tették, hogy anyagilag önállóvá váljanak. Sőt jobban jövedelmező állásokhoz juthattak, mint ami az addig gazdasági fölényrel rendelkező gazda számára hozzáférhető volt.⁸ Még a kollektív gazdaságokon belül is a fiatalok töltötték be azokat a pozíciókat (pl. gépszerelő, traktorista), amelyek nagyobb fizetéssel jártak, de az ipari szférába való belépés az anyagi egyenlőtlenségeket minden esetben visszajukra fordította.

Az anyagi javak juttatásának iránya is megváltozott. Mivel a foglalkozásszerkezet új lehetőségeivel (pl. szakmunkási, köztisztviselői, értelmiségi pálya) való élés a család emelkedését jelentette, maguk a szülők is minden igyekezetükkel azon voltak, hogy ebben segítsék gyermeküket.

A munkahely és a lakhely szétválásával megszűnt az a zártság, ami kiszűrte a külső hatásokat. Különösen a településen kívül dolgozókra igaz ez, akikhez egyre több információ jutott el a környező és a távolabbi világból. A hatások megsokszorozódása pedig nyitottabbá tette az egyéneket az újítások irányába. Pluralizálódtak az értékek és a modellek, amelyek életstratégiákat szervezték.

A föld tulajdonlási jogának a megszűnésével megváltoztak a gazdasági aspirációk is. A magántulajdon formáinak a beszűkülésével a családi befektetések céljává a ház vált, s mint presztízsszimbólumot nagyították, bővítették. Ezzel megváltozott az egyéni és családi élettérrel való gondolkodás. Már nem volt előnyös a család megítélésére nézve, ha a korábbi életformát követve akár több kiscsalád is lakott egyetlen szobában.

A lakásviszonyokon a városi tömbházak megjelenése is változtatott, amelyek igen széles kör számára elérhetőek voltak. Ezek viszont már nemcsak a lakáslehetőségek meggyarapodását jelentették, hanem a társadalmi mobilitásnak a területi mobilitással való összekapcsolását is lehetővé tették.

A makrogazdasági tendenciák a nemek szereposztásába is beavatkoztak. A gazdasági érdek ugyanis azt kívánta, hogy minél nagyobb számú munkaerőt aktivizálhassanak, amiben jelentős fontosságot kapott a női lakosság, mint kiaknázatlan erőforrás. A nők kimozdítása korábbi szerepkörükből, jogokkal való ellátása és önálló jövedelemhez való juttatása befolyásolta a családi kohézió erősségét és tartalmát, de a leglassúbb elmozdulások épp a nemek státushierarchiában történtek. Úgy tűnik, a férfi és női szerepeket szabályozó társadalmi konszenzus nagyon szívós volt.⁹

A TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK

Az állam korábbi társadalmi kötelek megváltoztatását célzó törekvésének része volt a családba, mint a társadalom alapintézményébe való beavatkozás is. A családot, lévén az az intézmény, ami zártságából kifolyólag erősen hagyományörző, magán hordozva a korábbi korszak jegyeit (pl. értékek, mentalitás, életmód, viselkedési alternatívák), úgy tekintették, mint ami akadályozhatja az új hatalmi elit legitimitációját, az új értékek és tendenciák széleskörű elterjedését és beépülését.¹⁰ A társadalom polarizálása, a korábbi struktúrákat fenntartó és azoknak védelmet

⁸ Magyarországi példán lásd még Bell 1984.196–197.

⁹ H. Sas 1980.206–240.

¹⁰ Lásd még Kerblay 1996.443.

biztosító intézmények stabilitásának fellazítása kívánatos volt az új társadalomszerkezet és az új hierarchiák megkonstruálása érdekében.

A nukleáris családforma legitimizálási szándékát foglalták magukba az alábbi, igencsak céltudatos gesztusok: a hatalmi diskurzust a kiscsalád kizárólagossággal dominálta; az állam által épített lakások erre a szerkezetre méretezve készültek; az állami rendelkezések, amennyiben a családra vonatkoztak (pl. szociális juttatások), egy házaspárral és a hozzá tartozó gyerekekkel számoltak.¹¹

Az individualizálódást segítette elő a jövedelem elosztási formája is, ugyanis a fizetéseket nem családi, hanem egyéni teljesítmények alapján állapították meg (kivéve a csupán néhány évig működő társas gazdaságokat), illetve a fizetéseket is így juttatták az érintetteknek.¹² Ez pedig három szempontból is bomlasztóan hatott a korábbi családformákra: egyrészt önálló pénzforráshoz juttatta a csoport valamennyi tagját, másrészt az anyagi erőforrások elérésében az egyéneknek az államtól való közvetlen függőségi formáját alakította ki, átugorva a család intézményét, ami azelőtt jelentős integráló és közvetítő szerepet töltött be, harmadrészt pluralizálta és egymástól függetleníttette a megélhetést biztosító erőforrásokat.

Az állam szociálpolitikai intézkedései is az egyének önállósodásának elősegítését célozták, ami lazította a család mint szolidáris és egymásért felelős csoport kötelezettségeit. Gondolhatunk itt akár az anyákat segítő gyerekgondozási juttatásokra, bölcsődékre és óvodákra, akár az idősek inaktív időszakáról gondoskodó nyugdíjra, vagy a teljes ellátást és ápolást biztosító öregotthonokra.

Nem fért tehát kétség ahhoz, hogy az állam által elismert és előnyben részesített családforma a kiscsalád volt, ez lévén az a legkisebb szociális egység, amire és amiből az új, „szocialista” társadalmat felépíthetőnek képelték el.

A DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

A nagy és komplex szerkezetek bomlásában jelentős szerepe volt a létszámcsökkenésnek, amit egyrészt a fertilitás visszaesése, másrészt pedig az elvándorlások indokolnak.

A tudatos családtervezésnek több oka volt. Mindenekelőtt igen jelentős hatással voltak rá a gazdasági trendek, melyek jelentős pszichés és anyagi terhet jelentettek a parasztság számára, valamint a nők bevonása a munkaerőpiacra. A mezőgazdaságon kívüli munkavállalás, ami az ingázást vagy az elköltözést tette szükségessé, ugyanezt a tendenciát táplálta, egyrészt azért, mert a kitágult élettérben új társadalmi hatások érték őket, s a hagyományos, meglehetősen zárt világból való kilépés nyitottabbá tette őket az új modellek irányába, másrészt pedig azért, mert a területi mobilitás olyan anyagi terheket jelentett, amelyek arra ösztönözték a házaspárt, hogy a családi életciklusnak épp abban a kezdeti fázisában, amelyik a biológiai reprodukció számára a legkedvezőbb, materiális erejüket az új környezetben való otthonteremtésre összpontosítsák. De a megváltozott gazdasági aspirációk, amelyek a magasabb életszínvonal megvalósítását célozták meg és módosították a család saját anyagi viszonyainak a megítélését, illetve a gyerekek státusának az emelkedése, ami nagyobb anyagi befektetéseket és több figyelmet tett szükségessé,

¹¹ Erről részletesebben lásd Turai 2002b.189–204.

¹² Lásd még Kideckel 1993.96–97., 103.

ugyancsak ezt erősítették. A társadalmi mobilitás sem maradt következmény nélkül, ugyanis az emelkedés vágya arra ösztönzött, hogy takarékoskodjanak anyagi erőforrásaikkal, melyek a mobilitás sikeressége érdekében szükségesek, illetve a megcélzott réteg családi életével kapcsolatos szokásait integrálták, amely réteg termékenysége általában alacsonyabb volt. Végül még hadd említsük meg a fogamzásgátló és terhességmegszakító eljárások elterjedését, melyek nagy jelentőségűek voltak még az 1966-os abortusztörvény ellenére is.

A rurális közösségek tényleges népességfogyását a természetes szaporulaton kívül az elvándorlások is jelentős mértékben befolyásolták. A napi, a heti, a havi vagy az időszaki ingázás helyett igen sokan választották az elköltözést, ami elsősorban a megye négy városát célozta meg. A folyamat intenzitását bemutató, hadd vessük össze az 1941-es és 1992-es népszámlálási adatokat: Zilah lakossága 8546-ról 67977-re emelkedett, Szilágysomlyóé 9039-ről 15233-ra, Zsibóé 3518-ról 10198-ra, Szilágycsehé 3480-ról 6160-ra.¹³ De ugyanakkor igen sokan messzebb is elmentek: a környező megyékbe is (Felső-Berettyó mentiek Váradra, Margittára, Tövishát északnyugati részéből Szatmárra, Tasnádra, Szilágysamos köziek Nagybányára, Kraszna mentiek Váradra), de nagyon sokan még ennél messzebbre is (Aradra, Brassóba, Resicára, Temesvárra, Vajdahunyadra stb.).

A KULTURÁLIS VÁLTOZÁSOK

Ezen a kérdéskörön belül két jelentős problémára kell kitérnünk: a hagyományok önreprodukciós erejére és az új kulturális hatásokra. Bár a makroszint részéről jelentős mértékűek voltak azok az impulzusok, melyek a közösségek érték-, szokás- és normarendszerét kívánták befolyásolni, ezeket az aspektusokat illetően viszonylag lassúak voltak a változások. Az a generáció, amelyiknek a szocializációja a preszocialista korszakban történt meg, meglehetősen elzárkózott az új hatások elől. Ezen a helyzeten valamelyest változtatott a társadalmi és/vagy a területi mobilitás, de itt még csak enyhe adaptációról beszélhetünk. A következő generáció szocializálásában már nagyobb szerephez jutott az iskola, a média, a horizontális kapcsolatok, amelyek több új elemet építettek be világgépükbe, de ők is számos aspektusát továbbvitték a korábbi modelleknek.¹⁴ A legnagyobb változás azoknál következett be, akik korán kiléptek rurális környezetükből, rögtön pályájuk kezdetén, vagy akár még korábban, tanulmányaik idején. Az ő gyerekeik nevelésére már városban került sor, s ebben a közegben jelentős mértékben eltávolodtak attól az életszervező „forgatókönyvtől”, amelyet nagyszüleik képviseltek.¹⁵

Az ingázók helyzete átmeneti jelleget viselt magán. Azáltal, hogy munkahelyük folytán egy más környezetbe épültek be, jobban ki voltak téve a külső hatásoknak, nyitottabbá váltak iránjukba, s ezek sokkal nagyobb mértékben és igen változatos formában özönlöttek el őket.

¹³ Varga 1999.667–673.

¹⁴ Vö. Kerblay 1996.470–471.

¹⁵ Az „általános forgatókönyvről” lásd Mandelbaum 1982.34. („Minden kultúra egy általános forgatókönyvet készít az életpályára vonatkozóan, amely jelzi a főbb szakaszokat, megmondja, milyen választóvonalakra van szükség, és minden biológiai eseménynek társadalmi jelentőséget tulajdonít a születéstől a halálig.”) és Niedermüller 1988.379. („Minden kultúra elkészíti az életpályának egy általános forgatókönyvét, amely tartalmazza a főbb választóvonalakat, megmondja, hogy mikor kell az átmeneteknek bekövetkezniük, és meghatározza a társadalmi jelentéseket.”).

A változások folyamata azoknál volt a leglassúbb, akiknek sem lakhelye, sem munkahelye nem hozott kilépést az agrárszférából. Lényegesen kevesebb hatás érte őket, hiszen csekély érintkezési alkalmuk volt azokkal a kommunikációs csatornákkal, amelyek ezeket közvetítették. Ezért elsősorban közvetett formában kapcsolódtak be ebbe az adó-vevő kontaktusba az elköltözött vagy ingázó rokonokon, szomszédokon, házastárson vagy városi iskolában tanuló gyerekeiken keresztül. De a közvetett érintkezésből kifolyólag csökkentett erővel és szelektálva érkeztek el hozzájuk a külső impulzusok, illetve az átvétel időbeli dimenziója kitágult, ami a további szűrésre és az erőteljes adaptációra adta meg a lehetőséget.

A kulturális hagyományok önreprodukciós ereje nagy területi különbségeket mutat. A legzártabb falvak a Szilágy-Szamos köziek voltak. A közösségek megtartó erejének erőssége látszik abban is, hogy ezekről a településekről a szilágysági tendenciákhoz képes igencsak mérsékelt volt az elvándorlás, s bár innen is sokan elköltöztek, a tényleges szaporulat csak az 1970-es évek végétől, az 1980-as években mutatott negatív értékeket. Ez pedig nem csak okozata, de visszahatásából kifolyólag oka is a hagyományozhatóságnak, hiszen a kultúra újratermelődé- sének az esélyeit növelte, vagy legalábbis nem rombolta. A tövisháti falvak közül a Zilah – Szilágycseh útvonal mentén fekvők a nyitottabbak Désháza kivételével. A Zilah – Alsószopor és Szilágycseh – Alsószopor útvonalak mentén, illetve között elhelyezkedő települések ennél valamivel zártabbak, de a 60-as évektől egyre fokozottabb mértékben nyitottakká váltak az új kulturális hatások előtt. A Kraszna mentiek közül a folyó felső folyásának falvai a hagyomány- őrzőbbek, a Szilágysomlyótól északnyugatra levőek viszont már sokkal kevésbé. A legnyitottabb mikrorégiója a vizsgált területnek a Felső-Berettyó mente. Ezek azok a favak, amelyekben leg- hamarabb megjelentek a változások. Viszonylag sok hatással szembeneztek, s viszonylag gyors adaptálással fogadtak be számosat közülük.

A kulturálisan rögzített érték- és szokásvilágra a fentebbiekben már bemutatott individualizáló tendenciák igen jelentős befolyással bírtak, hiszen olyan individuális értékeket tudatosított az egyéneknél, amelyek addig nem voltak szervezői a társadalmi kapcsolatoknak. Ezt egészítette ki a kiscsalád-forma modellként való megjelenése, amit két jelentős csatorna közvetített számukra: a média és az aspirációk célpontjában lévő társadalmi rétegek családszerkezete. Az előbbi esetben kimagasló jelentőséggel bírtak a Szilágyságban, ha nem is jó minőségben, de még fogható magyarországi rádió- és tévéadók. Az elérni és utánozni vágyott csoportok a gazdasági és társadalmi áttrendeződések következtében a városi, illetve értelmiségi és alkalmazotti munkát végzők lettek, akikre általában a szülőktől való függetlenedés volt a jellemző, illetve a két-három gyerek vállalása.

Ezzel párhuzamban a házasságkötési szokások is módosultak. Egyrészt kissé kitolódott a házasságkötés időpontja a tanulási periódus meghosszabbodása, valamint a pályán való „helyezke- dés”, emelkedő jellegű helykeresés következtében. Másrészt pedig megváltoztak azok a mércék, amelyekkel a családalapítási feltételek ítéltettek meg.

A szekularizáció fokozott térhódítása szintén hatással volt a családszerkezetre: mind a fertili- tásra, mind a generációs együttélésre. Az „ahány gyereket Isten rendel” felfogást kiszorította a tudatos családtervezés, még ha a terhesség megszakítását is igényelte. Ezt a mentalitásbeli vál- tozást jelzi az is, hogy a családciklus késői szakaszában születetteket „Ceaușescu-gyerekeknek” nevezték, utalva ezzel arra, hogy ezt – a fogamzásgátlói nehézségek és az abortusztilalom miatt – terven felüli „túteljesítésnek” minősítették. Továbbá: a generációs együttélést a vallási alapo- kon nyugvó alázatosság, a tolerancia csökkenése és az individualizációs értékekkel való egyre

nagyobb azonosulás tette konfliktusosabbá, ami azt eredményezte, hogy egyre inkább elfogadták a különélést, mint a konfruntációmentesebb életformát.

A GAZDASÁGI, TÁRSADALMI, DEMOGRÁFIAI ÉS KULTURÁLIS HATÁSOK ÖSSZEGZŐ VIZSGÁLATA

A különböző változások felvázolása során néhol már jeleztem ezeknek a családszerkezettel való kapcsolatát, de mivel nagyjából nem külön, hanem együtt hatottak, a logikai alapon szétválasztott és elkülönített bemutatás után az együttes hatásvizsgálatot tartom adekvátnak.

A vagyonszűkülés bázisát képező föld elvesztésének, a komplex gazdasági üzemenként való működés megszűnésének, a földművelői munka presztízsvesztésének, az új és jobb jövedelemhez való hozzájutásoknak és a tudás alapjául szolgáló ismeretanyag megváltozásának következtében a gazda elveszítette azokat az erőforrásokat, amelyek hatalmi fölényét biztosították. A hierarchia korábbi formában való tarthatatlanságát eredményezte továbbá az is, hogy sem a munkaerőpiacra, sem a társadalmiszerkezetbe nem a nagycsaládon keresztül, a gazda közvetítésével integrálódott az egyén, hanem közvetlen formában. A társadalmi és a területi mobilitás miatti nyitottabbá válással az individuális értékek beépülése fokozódott, ami az eddigi alá- és fölérendeltségi formák ellenében fejtette ki hatását. Valamint az elköltözők életformája is visszahatott az otthonmaradókra, ami többszörösen pozitívnak ítéltetett meg: a városi életmód, a társadalmi mobilitás és a függetlenség megvalósítása okán. Mindezek együttese a családmagok önálló egységként való szemléletét ösztönözte. Bár ha még jó ideig együtt is laktak és életközösséget alkottak, már külön pénzzel rendelkeztek, illetve kiszélesedett az intimitás, a magánszféra határa. Ezzel együtt differenciálódtak a döntéshozatal szabályozó elvei: körvonalazódtak azok a területek, amelyekben az egyén, amelyekben a családmag, illetve amelyekben a nagycsalád dönthetett.

A szerkezetlazító tendenciák mellett a létszámcsökkenés is jelentős szereppel bírt, hiszen a fiatalok közül igen sokan léptek ki a származási család keretei közül, s a szülők egyedül vagy egy, esetleg két gyerekkel maradtak.

A nagycsalád-forma még a kollektivizálás végleges befejezése előtt, az 1950-es évek végére teljesen eltűnt, természetesen eltérő ütemben, a települések hagyományörző jellegétől függően.

Ideiglenes formáját még rövid ideig alkalmazták az önálló egzisztencia megteremtéséig, de átmeneti jellegére utalt, hogy már csak szükségállapotnak tekintették. Ebből kifolyólag pedig a szereposztás és a hierarchia sem úgy szerveződött, mint a korábbi nagycsalád esetében, hiszen az elköltözni készülő családmag nagyobb függetlenséget tudhatott magának. A csoport gazdasági aspirációi is eltérő irányelveket mutattak, ugyanis nem arra törekedtek, hogy a család közös materiális tőkéjét erősítsék, hanem arra, hogy a különválni akarókat segítsék, vagy amennyiben nem tudták támogatni őket, nem vonták el egyéni pénzlehetőségeiket.

A kötelékek lazulásának ellenére a nagycsalád, ha nem is sértetlen formában és szereposztásban, de a családmagok kölcsönös interakcióján alapuló, bizonyos szociális és gazdasági funkciókat ellátó közösségként tovább működött. Cole kiterjedt háztartási csoportnak nevezte azt a formát, ami a városi és a falusi életmódból származó előnyök összehangolására épült.¹⁶ Fontos

¹⁶ Cole 1981.90–91.

cserekapcsolat volt ez, ami a településpolitika egyenlőtlenségeit korrigálta. Lehetővé tette, hogy a család magasabb pozíciót szerezzen meg a városban karriert építő utódon keresztül, s majd a magasabb státus és a városi lakhely által elérhetővé váló előnyökhöz juttassa a többi családtagot, de ugyanakkor a falun maradt szülők a második gazdaságnak köszönhetően az elköltözöttet ellátták azokkal az élelmiszerekkel, melyhez nem volt hozzáférése.

A gazdasági koprodukció mellett a szociális együttműködés is igen jelentős szerepet kapott. Az unokákra való vigyázásban, különösen az óvodás kort megelőző időben, a hosszasan elnyúló, otthoni gondozást igénylő betegségek idején és krízishelyzetekben (pl. válás, haláleset, szülő súlyos betegsége, az ország illegális elhagyása) igencsak kivették a részüket a nagyszülők. Az öregek gondozásával kapcsolatos feladatok ellátása is, bár az állam nyugdíjat és öregotthonokat biztosított, a család hatókörébe tartozott.

A családnak, mint szorosan összetartozó egységnek a tudata az azonos településen lakók körében az egyén megítélésében továbbra is nagy szerepet játszott. Különösen a párválasztásban és az egyházi vezetőségbe való beválasztásban nőtt meg a jelentősége, amikor nemcsak az egyén kvalitásai és erkölce mérettetett meg, hanem az egész családé, ami alatt nem csak a kiscsalád értendő.

A nagycsalád-szerkezet bomlásának ellensúlyozását vélem felfedezni a keresztszülő-választási szokások megváltozásában is. Míg korábban az általános tendencia az volt, hogy a rokonsági körön kívülieket, vagyis barátokat kértek fel a komasági szerepre, hogy ily módon tágítsák szociális hálójukat, a régi kötelékek lazulásával, az újfajta hiány beállításával az igények is új irányt vettek: a stabilitást biztosító, a kisebb és sérülékenyebb utódcsaládokat nagyobb mértékben veszélyeztető veszteségek korrigálását ellátni képes nagycsaládi összetartozást kívánták visszaállítani azzal, hogy a testvéreket hívták meg keresztszülőknek.

Míndezek azt mutatják, hogy a nagycsalád-forma felbomlott ugyan, de a nagycsalád-ideológia, vagyis a kötelékek és az összetartozás igénye és tudata megmaradt.¹⁷

A szerkezet valamelyest a törzscsaládba mentődött át. A gazda itt is a legidősebb férfi, a gazdasszony a legidősebb nő volt még jó ideig, de csökkentett autoritással, annak mértékében, hogy mennyiben alkottak életközösséget, illetve hol húzódtak meg a közös és a magánszféra határai.

A korábbi alá- és fölérendeltségi sémák a leginkább a Szilágy-Szamos közben és Désházán őrződtek meg. Annak ellenére, hogy a fiatal pár nagyobb fizetéssel és akár magasabb társadalmi státussal rendelkezett, a szülő gazdaszeréhez nem fért kétség. A családot a gazda képviselte a falu társadalmában, a belső fegyelmet ő tartotta a kezében, a közös ügyekben ő döntött, a családi érdekeket és célokat ő jelölte ki. A háztartást pedig a gazdasszony vezette és a fiatalasszonynak az ő keze alatt kellett betanulnia. Olyan ereje volt a közösség hagyományőrzésének, hogy ezt a státusszerkezetet egészen a szocializmus végéig fenntartották, s bomlása csak az 1990-es évektől érződik.

A Tövisháton és a Kraszna felső folyásának falvaiban a létszámcsökkenéssel együtt a szerkezet is jobban megváltozott. Bár itt is általános volt, hogy az egyik gyerek, általában a legkisebbik, a háznál maradt, de már korántsem olyan függőségi viszonyban, mint amilyenről az előbbi településcsoport kapcsán szóltunk. Mivel vagonközösséget már csak nagyon redukált formában

¹⁷ Ám a nagycsaládnak ez az utólagos formája, mint a kiterjedt háztartási csoport, csak az ugyanazon vagy a közeli településeken élő utódokkal volt megvalósítható, ugyanis az aktív interakciós körön kívülre távozókkal oly mértékben meglazult a kapcsolat, hogy ez már nem volt működtethető.

alkothattak, az életközösség maradt az a szoros kapocs, ami a családmagokat egy családba integrálva, törzscsaláddá fogta össze. Az elkülönülés mértéke itt már jelentősebb volt, s a kiscsaládok magánszférája viszonylag nagy elismerésnek örvendett. A közös ügyekben való döntés is egyre jobban demokratizálódott. Ahogy a fiatal pár olyan jövedelemforráshoz jutott, ami képessé tette arra, hogy ön maga fenntartását biztosítsa, a különválás nélkül is önálló egységnek tekintették őket. A hierarchiában akkor következett be jelentős változás, amikor a szülő fizikai és anyagi ereje látványosan visszaesett, ugyanis ekkortól az utódcsalád került domináns pozícióba. Új helyzet volt ez, hiszen a gazda szerepét csak nagyon ritkán vesztette el halála előtt, mivel ez nem mulandó képességekhez volt kötve, hanem gazdasági fölénye és a hagyomány által rögzített státusa biztosította ezt számára.

A nagycsalád bomlása törzscsaládokat és nukleáris családokat eredményezett. A gazdasági helyzet megváltozása következtében egyre több fiatal pár vált képessé arra, hogy egzisztenciájáról ön maga gondoskodjék, s ezt a tendenciát az individuális értékek térhódítása mind jobban felerősítette. A kiscsaládnak modellértékűvé válása lényeges mentalitás- és normabeli változásokra utal. Míg korábban ez a családforma elsősorban a nincstelenséghez kötődött, vagy a családnak mint szociális közösség rossz működésének volt a jele, most a családalapítók és szülei aspirációnak középpontjába került. Ebben a normarendszerben már az a jó és módos szülő, aki fiainak házat, netán városi lakást tud biztosítani, vagy legalábbis segíteni tudja őket ennek megszerzésében.

A többgenerációs és a nukleáris családok között is voltak átmeneti formák. Ilyennek tekinthető például az, amikor egy udvaron maradtak ugyan, de a szülők külön életközösségben éltek, sőt akár külön házba (*kisházba* vagy *öregházba*) költöztek. Bár ez a származási és a prokreációs család különválását és függetlenedését jelentette, mégis szoros kapcsolat maradt a két családmag között. Ezt a modellt a Felső-Berettyó menti falvakban alkalmazták nagy előszeretettel, mert áthidaló megoldásnak tűnt az idősek együtt maradási és a fiatalok különválási vágya között.

A már kiscsaládként működő csoportok is válhatnak időlegesen törzscsaláddá szociális okokból: az öregek gondozása, az utód válása, vagy huzamosan állandó gondozást igénylő betegség esetén. Még ha életközösséget is alkotnak együttélésük alatt, csak átmeneti jellegűnek tekinthetjük ezt a formát, s a feladat megoldása vagy megszűnése után újból visszarendeződtek régi struktúrájukba.

Mindezekkel a családstruktúrákat bomlasztó tendenciákkal párhuzamosan a nukleáris család egyre nagyobb teret hódított. A városok mellett dominánssá vált a Felső-Berettyó mentén és a Kraszna alsó folyásának településein; ha nem is szorította ki olyan mértékben a törzscsalád-formát, mint az előbbi helyeken, de általános volt a Kraszna felső folyásának falvaiban és a Tövisháton. A legkevésbé Szilágy-Szamos közben és Désházán terjedt el, ahol a teljes szocialista korszakban a többgenerációs család maradt az adekvát családforma.

FORRÁSJEGYZÉK

- Balassa Iván–Ortutay Gyula: *Magyar néprajz*. Budapest, 1979, Corvina.
- Bell, Peter D.: *Peasants in Socialist Transition. Live in a Collectivized Hungarian Village*. Berkeley–Los Angeles–London, 1984, University of California Press.
- Chivot, Daniel: „What Happened in Eastern Europe in 1989?”. In Chivot, Daniel (szerk.): *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left. The Revolutions of 1989*. Seattle and London, 1991, University of Washington Press.
- Cole, John W.: Family, Farm and Factory: Rural Workers in Contemporary Romania. In Nelson, Daniel N. (szerk.): *Romania in the 1980s*. Boulder and Colorado, 1981, Westview Press.
- Cseh-Szombathy László: A mai magyar család legfőbb jellegzetességei. In u. ő. (szerk.): *A változó család*. Budapest, 1978, Kossuth.
- Faragó Tamás: „Háztartás, család, rokonság. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságtudományi eredmények kapcsán”. In *Ethnographia*. XCIV. 2. 216–254., 1983.
- Faragó Tamás: Család és háztartás a hagyományos magyar társadalomban. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 2000, Akadémiai Kiadó.
- Fél Edit: Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. In *Tanya, falu, mezőváros 1*. Budapest, 1941.
- Kerblay, Basile: „Socialist Families”. In Burguière, André–Klapisch-Zuber, Christiane–Segalen, Martine–Zonabend, Françoise (szerk.): *A History of the Family*. Cambridge, 1996, Polity Press.
- Keszeg Vilmos: A nagycsalád bomlása Detrehentelepen. In *Korunk Évkönyv*. 1982.
- Kideckel, David A.: *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*. Ithaca and London, 1993, Cornell University Press.
- Kligman, Gail: *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu (A két-színűség politikája. A népszaporulat ellenőrzése Ceaușescu Romániájában)*. Bukarest, 2000, Humanitas.
- S. Lackovits Emőke: A család és a rokonság jellemzői a Káli-medence falvaiban a XVIII. század közepétől a XX. század közepéig. In *Ethn.* 2. p.569–579., 1993.
- Magyar Néprajzi Lexikon*. I. kötet (1977), II. kötet (1980), Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Mandelbaum, David G.: „Életrajzi tanulmány: Gandhi”. In *Documentatio Ethnographica*. 9. p.29–45., 1982.
- Morvay Judit: *Asszonyok a nagycsaládban. Mátraalji palóc asszonyok élete a múlt század második felében. Néprajzi tanulmányok*. Budapest, II. (bővített) kiadás, 1981, Akadémiai Kiadó.
- Niedermüller Péter: „Élettörténet és néprajzi elbeszélés”. In *Ethnographia*. XCIX. 3–4. p.376–389., 1988.
- Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Csíkszereda, 2001, Pro-Print Könyvkiadó.
- Penavin Olga: *A nagycsaládszerkezet Szlavóniában (Kórógyon)*. Újvidék, 1981, k. n.
- Sampson, Steven L.: *National Integration Through Socialist Planning. An Anthropological Study of a Romanian New Town*. New York, 1984, Columbia University Press.
- H. Sas Judit: A nőiesség – férfiaság sztereotípiái. In Szántó Miklós (szerk.): *Tanulmányok az életmódról*. p.203–240, Budapest, 1980, Gondolat.
- Sharif, Michael: *Romania: Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Stimulated Change*. London, 1985, k. n.

Szabó László: *Munkaszervezet és termékenység a magyar parasztságnál a XIX–XX. században*. Szolnok, 1968, k. n.

Szabó László: *A magyar rokonsági rendszer*. Debrecen, 1980, k. n.

Szabó László: *A munka néprajza*. Debrecen, 1997, k. n.

Szilágyi Miklós: Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. (Történeti-néprajzi adatok és elemzési kísérletek.) In *Folklór és Ethnográfia* 87. Debrecen, 1995, k. n.

Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 1981, Gondolat.

Turai Tünde: „Önként mentünk erőszakkal.” Életpálya-alternatívák az 1940-es évek rendszer-váltása után. In *Tabula*. p.86–108., 5. évf. 1., 2002a.

Turai Tünde: „A család intézménye a szocialista hatalmi diskurzusban”. In Szabó Árpád Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 2002b, Kriza Könyvek 12, KJNT.

Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája II. Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között*. Csíkszereda, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999, Pro-Print Könyvkiadó.

Mohácsek Magdolna–Vitos Katalin

Fogyasztói szokások a magyarfalusi vendégmunkások köreibben

A migrációs folyamatok vizsgálatának aktualitását nehéz lenne tagadni. Hiszen a migráció kísérőjelenségeiként jelentkeznek azok a társadalmi, gazdasági, politikai és nem utolsósorban csoportlélektani problémák, melyekkel mind a célországokban, mind a kibocsátó társadalmakban találkozhatunk. A 2002-es romániai népszámlálási adatok nyilvánosságra kerülését követően egy erőteljes szociológiai és politikai érdeklődés is mutatkozik a demográfiai tényekből kiolvasható folyamatok értelmezésére, stratégiai tervek vázolására. Ezek a fent említett demográfiai adatok arra utalnak, hogy Romániában a ki/elvándorlás erőteljes folyamat.

A kulturális antropológia és a szociológia területén számos elmélet született a migrációnak a kibocsátó- és befogadó társadalomra gyakorolt hatásáról. Ezekben általában a migránsok olyan társadalmi aktorokként vannak meghatározva, melyek különböző földrajzi, politikai és kulturális határokat lépnek át, különböző kultúrák és társadalmi rendszerek ismerői, ugyanakkor számukra az otthon és a befogadó ország a társadalmi cselekvés egységes színhelye.

Számos, a migrációval foglalkozó korai munkát leginkább a modernizációs elmélet befolyásolt. Ez az elmélet egy kétpólusú elemzési keretet nyújt, megkülönböztetve a kibocsátó társadalom taszító és a befogadó társadalom vonzási elemeit. Ebben a megközelítésben a két közeg egymástól eltérő életstílust (tradicionális – modern) képvisel, amelyek a migráció hatására közelnek egymáshoz. Más szóval a migráció társadalmi gyakorlata egy fejlődési egyensúlymodell létrejövetelét valósítja meg, csökkenti a különbségeket az agrár-falusi és urbánus-ipari övezetek között, mivel a migránsok a megtakarításaikon és befektetéseiken keresztül a változtatás, a változás és modernizáció ágenseivé válnak a kibocsátó közösségen belül (ld. Brettel, 2000:99).

Ennek az elméletnek számos gyakorlati kutatás eredménye ellentmond. A penduláris migrációt kutató terepmunkák eredményei szerint a megtakarítások főleg fogyasztói célokat szolgálnak, mintsem gazdasági befektetéseket eredményeznének, mivel a kibocsátó és befogadó társadalom között olyan nagy lehet a kulturális különbség, hogy a külföldön szerzett tapasztalatok itthoni felhasználása szinte lehetetlenné válik.

A modernizációs elmélet főleg a gazdasági erőforrásokra, a gazdasági lemaradottság kiküszöbölésére fekteti a hangsúlyt. Ugyanakkor nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy a migránsok a lokális közösségükbe nem csak gazdasági erőforrásokat importálnak, hanem új normákat, értékeket is közvetítenek.

Mielőtt rátérnénk kutatásunk bemutatására, röviden összegezzük néhány, a témával már foglalkozó kutató eredményeit.

Egy – általunk az egyik legjelentősebbnek tartott – kulturális és gazdasági hatásvizsgálat a KAM által végzett egy évig tartó kutatás a székelyföldi migrációról (Bíró, Bodó, Gagyai, Oláh, Túros, 1996). A KAM-osok a vendégmunka beépített környezetre, társadalmi kapcsolatrendszerre, családi szerkezetre, gazdálkodási gyakorlatra irányuló hatásait vizsgálták. Arra a megál-

lapításra jutottak, hogy a családok a vendégmunkán szerzett pénzt felélik családi szükségleteik kielégítése és a tárgyi környezet bővítése révén. A vendégmunka módosítja a családi időbeosztást, a munkarend ideiglenesen megváltozik, a kapcsolathálók felületileg átrendeződnek, változik a család tárgyi környezete, javul az anyagi helyzete. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy jelentős változás érte volna a kibocsátó társadalom szerkezetét, vagyis a vendégmunka hatásai a szerzők szerint nem épülnek be a társadalom lokális, regionális szerkezetébe.

A migráció hatásait vizsgálók közül még megemlíthetjük Hegyeli Attila nevét, aki a moldvai csángók vendégmunkáját kutatta egy Szeged melletti településen. Ő úttörőnek tekinthető a csángók migrációs gyakorlatának feltérképezésében, a kialakult hálózatokat, a migráció kibocsátó közegre gyakorolt hatását és a migráns identitást kutatta.

KUTATÁSUNK TÁRGYA ÉS MÓDSZEREI

Kutatásunk tárgyát az képezi, hogy a gazdaságilag jóval fejlettebb külföldi országokban való tömeges vendégmunka hogyan befolyásolja a gazdasági stratégiaépítést, pénzkezelést, a megtakarítások és befektetések rendjét.

Mindezt a szerzett pénz elköltési módjainak feltárásával, a *fogyasztói minták*, *szokások* feltárásával próbáltuk megragadni, s eszerint a vendégmunkásokat különböző kategóriákba sorolni.

Kutatásunk helyszínül egy moldvai csángó települést, Magyarfalut választottuk, ahol jelentős mértékű az Izraelbe irányuló munkamigráció.

Kutatási módszereink kvalitatív jellegűek, 12 interjú elemzésére támaszkodhatunk, amelyből 10 vendégmunkással és 2 ezek hozzátartozóival készült. Csak olyan személyekkel készítettünk interjút, akiknek már legalább öt éve működő saját háztartásuk van. Ugyanakkor számos kötetlen beszélgetést is folytattunk családokkal, fiatalokkal.

A FOGYASZTÁS JELENSÉGE ÉS A MIGRÁCIÓ

A fogyasztói szokások, a fogyasztói szubkultúrák mechanizmusainak tanulmányozásának aktualitása, fontossága nem szorul bizonyításra. A fogyasztásnak nagy szakirodalma van, ennek a szakirodalomnak a bemutatása nem célunk, de elemzésünkben nagy hasznát vettük ezen elméleteknek, segítettek fogalmaink tisztázásában, eredményeink kategorizálásában. Mint a kelet-európai országok többségében, hazánkban is a szocializmus időszakára a vásárlóerő alacsony szintje, a csekély áruválaszték, a fogyasztás korlátozása volt jellemző. A forradalom után lehetőség nyílik vendégmunkásként gazdaságilag fejlett országokban dolgozni, itt pedig új fogyasztói stratégiákkal (fogyasztást gátló hatások helyett fogyasztást serkentő, fogyasztásra motiváló erők), modellekkel megismerkedni, és így kialakulnak a saját fogyasztási módok. A nyugati jóléti társadalmak életkörülményeitől való elzártság után lassan bejutó ismereteket, valamint a nyugati utakon egyre többek által szerzett személyes tapasztalatokat önmagukban is keresletnövelő és fogyasztási vágyakat alakító erőknek tekinthetjük, melyek a kínálat bővülését eredményezik.

Emellett a fogyasztási cikkek hazai tömegtermelésének kialakulása, hazai piacokon való megjelenése maga után vonta a fogyasztás tömegessé válását, mely jelenségek a fogyasztás egy új szakaszának tekinthetők.

A korábbi árucikkek mellé az identitásépítésre és karbantartásra alkalmas árucikkek sorakoztak fel, jól illusztrálva Robert Bocoock (1993) érvelését, miszerint míg a „modern” viszonyok során a termelésben betöltött dolgozói szerepet tekintették az identitás magjának, ezt a pozíciót az identitás posztmodern konstrukciójában a fogyasztói szokások töltik be (Dessewffy-Hammer, 1997:41).

A fogyasztás kutatása is egyfajta paradigmaváltáson ment keresztül, a szociológia, a kultúrtörténet és a gazdasági antropológia területén a termelésközpontú, individualista, utilitáriánus, pozitivista vagy éppen strukturalista és a rendszerszerűséget hangsúlyozó elméleteket fokozatosan felváltották a fogyasztásközpontú kulturalista, fenomenológiai és interpretatív jellegű tanulmányok (Vörös, 1996: 72).

Az elemzésekben megjelenik a vebleni fogyasztó, aki aktívan részt vesz saját vágyainak megteremtésében, bár ezt némiképpen esetlegesen teszi, a társadalmi státusz mindennél fontosabb fenntartása, illetve a társadalmi felemelkedésre törekvése melléktevékenységeként. A fogyasztás aktusának így szociokulturális jelentősége lesz, tehát nem szabad pusztán gazdasági szempontból vizsgálni (Campbell, 1996:129). A modern korban ugyanis az egyének státuszát nem a termelési viszonyok határozzák meg, hanem a fogyasztásában megnyilvánuló szimbolikus tőke, amely az egyén személyes identitásának is kifejeződése (Vörös, 1997:20, ld. még Vörös, 1996:77).

Egy bizonyos társadalmon belül tehát a fogyasztói szokások renddé szerveződnek, kialakulnak a fogyasztói minták. A fogyasztásra irányuló értékek, attitűdök megszabják, hogy mi az ami szükséges, ami illendő, és mi az ami már luxus.

A javak, tárgyak jelentéseket kapnak, a társadalmi státusz mutatójává, az áruk szimbólumokká válnak. Egy bizonyos termék iránti kereslet rendkívül megnövekedhet a csatlakozási hatás, a sznobhatás következtében.

A szociológiának eszerint a fogyasztást kulturálisan kell megközelítenie, azt kell vizsgálnia, hogy különböző csoportok hogyan használják fel a különböző fogyasztói javakat a társadalmi kötelek és különbségek kiépítésére és fenntartására. Losonczy Ágnes (1977) több évtizedes fogyasztáskutató munkája, az életmód tárgyi és anyagi feltételeiről, az értékorientációk életvitelt szabályzó hatásának elemzéséről szóló műve ennek a paradigmának, kulturális megközelítésnek az egyik legszemléletesebb gyakorlatba ültetése.

Az életmódkutatás azért fontos tartalmilag és módszertanilag, mivel emberközpontú. A mindennapi lét legelemibb folyamatából elindulva elemzi az emberi célokat. Azt, ahogyan az ember a társadalmi feltételrendszerhez alkalmazkodva újratemti önmagát, s önmaga viszonyaival együtt a társadalmat, hogy céljainak megfelelően és a lehetőségekhez képest fenntartsa, megerősítse vagy változtassa (Losonczy, 1997:32).

Az életmódkutatásokban olyan alapvető tényekből indulnak ki, mint az adott tárgyi-társadalmi feltételek, és azt vizsgálják, hogy ezek között a feltételek között mit jelent a mindennapi létfenntartás gondja. Az életmódot a cselekvések olyan rendszereként határozzák meg, amelyet az emberek életük fenntartása érdekében szerveznek meg különböző szintű szükségleteik kielégítése érdekében. Az életmód a fogyasztásban tárgyasul, és ennek egy jó mutatója az anyagi ellátottság szintje.

Az anyagi-tárgyi környezet, a társadalmi viszonyok rendszere az, ami lehetővé tesz különböző életszervezési célokat, az anyagi-tárgyi környezet által is meghatározott társadalmi struktúrában elfoglalt hely határozza meg az emberi cselekvést, gondolkodást (ld Losonczy, 1997: 30–46).

Kutatásunkban a tárgyak jelentését, társadalmi osztályozási megnyilvánulásait próbáltuk feltérképezni mi is a magyarfalusi migráns közösségen belül.¹

Ennek során a tárgyak birtoklására, a tárgyak megszerzésének sorrendiségére, ezek társadalmi értéktartalmára koncentráltunk.

Tanulmányunkban a fogyasztás két típusát különböztetjük meg: *a termelő* fogyasztást, ami alatt a technológiák importját, befektetéseket, újításokat értünk és a *személyes fogyasztást* (jóléti fogyasztás, improduktív fogyasztás), ami az életmód javításába való beruházásokat jelenti.

Ha a migráns család a vendégmunkából szerzett jövedelmét tőkésítette, azaz befektetette valamilyen profithozó tevékenységbe, vállalkozást indított be, újszerű technológiákat vezetett be valamilyen tevékenységi területen, gazdasági szektoron belül, akkor az ebbe a csoportba tartozó személyeket *vállalkozóknak* neveztük el és a jelenséget gazdasági importként definiáltuk. Ha ez az eset nem áll fenn, és a tőkésítés nem következik be, és a szerzett pénz az életvitel, életszínvonal feljavítása vagy egyéb cél érdekében költődik el, akkor kulturális importról beszélhetünk.

Hipotézisünk az volt, hogy a vizsgált társadalom esetében inkább jellemző az életszínvonal növelésébe való beruházás, mint a gazdasági, technológiai import.

AZ IMPRODUKTÍV FOGYASZTÁS

A továbbiakban rátérünk a *jóléti, improduktív fogyasztás* bemutatására, az életmód tárgyi és anyagi feltételeinek vizsgálatára. A vizsgált családok a vendégmunkán szerzett pénzt elsősorban étkezésre, ruházkodásra, gyereknevelésre, lakásfenntartásra, valamint a tárgyi környezet bővítésére fordítják.

Ahhoz, hogy teljes képet nyújthassunk a személyes fogyasztási mintákról, együtt tárgyaljuk a vállalkozók csoportjába sorolt embereket is, hisz termelő fogyasztásuk, tényleges pénzbeli befektetéseik jövedelmükhöz képest csekélyek, és a fennmaradó összegeket, jövedelmük nagyobb részét – mint ahogy a későbbiekben erre bővebben is kifejtjük – ők is az életkörülményeik javítására fordítják.

Adatközlőink megoszlának aszerint, hogy milyen tárgyak megvásárlásáról számoltak be, de – mivel a fogyasztás lehet az én megkülönböztetésének eszköze, az elkülönülés, a státusz jelölője, ugyanakkor lehet az elfogadott értékekhez való igazodás is – különbséget tehetünk közöttük aszerint is, hogy hogyan értékelik ezeknek a tárgyaknak a meglétét, vagyis egybeesik-e az ellátottság szintje az igényszinttel.

Erre felállítottunk egy tipológiát, amely nem egészen elméleti megalapozottságú, inkább operacionális szempontból könnyítette meg munkánkat.

Egyik fontos mutatónk a pénzhez való viszonyulás. Megfogalmazódott az a kérdés, hogy a pénzszerzés *cél* (biztonság megteremtése, gyűjtés, felhalmozás, és emellett csak a szükséges élelem és ruha beszerzése jellemző), a *tárgycentrikus fogyasztás eszköze* (nemcsak létfenntartás, ru-

---

¹ Érdemesnek tartjuk annak a vizsgálatát is, hogy a vendégmunka következtében létrejön-e életmódbeli változás a fent említett településen. Azonban hogy ezt vizsgálni tudjuk, több adat kellene a rendelkezésünkre álljon, ugyanakkor ez több terepmunkát és longitudinális vizsgálatot igényelne.

házkodás, hanem presztízstárgyak beszerzése, lakásbővítés stb.) vagy már lehetőség (a luxus, a gondtalanság, utazás stb. jelképe).

Tipológiánkban, elkülönítési stratégiánkban a migránsok lakáskörülménynek feltérképezése is jelentős szerepet játszott, hiszen leginkább a lakásban fejeződik ki az elkülönülés, a társadalmi rend tudott és gyakorlott elosztási rendszere.

A lakáskülönbségek az egyének múltbeli státusát is jelzik, hiszen ez egy olyan tényező, ami nehezen alakítható át. Fontos a lakás alakja, stílusa és belső felszereltsége. Ezért mutatóként kezeltük a ház építőanyagát, stílusát, a folyóvízzel való ellátottságát, a fürdőszoba és angolvécé meglétét.

A referenciarendszer az adatközlőink szempontjából a városi, és nem a külföldi életstílus, emellett a többi Izraelben dolgozó vendégmunkás is referenciacsoportként minősíthető. Ezekhez hasonlítva mutatják be az emberek saját háztartásukat, többször tesznek utalást a többi „izraelesre”.

Az említett mutatók alapján négy típust különböztettünk meg.

Az első a „*tradicionális típus*”, amire hiánypótló fogyasztás, egy- két olyan tárgy (általában tévé, hűtőszekrény) beszerzése a jellemző, ami a lemaradást hivatott csökkenteni. A házak földből épültek, nincs bevezetve a víz és nincs fürdőszoba. Az említett tárgyak csak rátétek, valójában stílusukban különböznek a lakberendezéstől.

Ezt az S. Nagy Katalin (1997:50) által csatlakozási hatásnak², sznobhatásnak nevezett jelenséget csak két esetben figyeltük meg és inkább az idős korosztályt jellemezte.

A többség esetében ez a hatás nem figyelhető meg. Már létezik egy kialakult fogyasztási rend, amihez igazodtak, mindenki tudja, hogy mi az, ami „kell” egy háztartásba, ezeket a javakat már be is szerezte, és ezek nem tűnnek ki a lakásbelsőből.

Ebbe a második, „relatív deprivációt megélt” csoportba tartoznak azok, akik számára a *parabola, színes tévé, videó, kazettafón, új konyha és szobabútor, perzsa szőnyeg, mikrohullámú sütő, kávéfőző stb.* cikkek már nem presztízstárgyak, legalábbis veszítettek presztízstértékükből. Ezen javak megvásárlása inkább a konformitás jeleként értelmezhető, vagyis nem más, mint a normalizált fogyasztói szokások elsajátítása, az ezekhez való igazodás.

Adatközlőink többsége, miután kérésünkre felsorolták, hogy milyen tárgyakat vásároltak az utóbbi öt évben, ezeket a háztartási cikkeket, berendezéseket a legszükségesebbeknek titulálták.

„[pénz] Az az ide, deci în casă jött: frigider, televizor, congelator, aur... strictul necesar [tehát a házba jött: hűtőszekrény, televízió, fagyasztó, arany... a legszükségesebb] hogy mondjam” „[gépvásárlás?] hamarabb kell valami strictu necesar az életbe” „egyelőre parcă volt pentru strictul necesar, aztán még elgondolnád hogy...” (B. S.)

„... în casă ce trebuie, televizorul, frigider... ne-am tras telefon, cablu” (T. M.) [a házba ami kell, televízió, hűtőszekrény, telefon, kábeltévé]

² 1–2, a hovatartozási osztály szempontjából reprezentatív tárgy jelenléte a lakásban, mely stílusban különbözik a többitől.

„A pénz mindig kell, a gyerekek kell tanuljanak” „[Még mit vettek?] Egyebet semmit, mondom csak házat építettünk, fürdő, csempe, kályha, minden, minden, tévé, videó...” (C. V.)

„Hát hazahoztuk, s né, csináltuk ... a lakást” (G. D.)

„Kocsit vettem, garázst csináltam, kútat építettem, konyhát... mosómasin, frigider, színes tévé, kazettafon, videó, ..., szekrény, kávéfőző, mikrohullámsütő Németországból, deci [tehát] minden ami kell” (B. I.)

Az ebbe a típusba tartozó családok jellemzője az, hogy a saját státusuknak megfelelő életmód fenntartása, a referenciacsoporthoz való igazodás sokba kerül, nem veszik észre a beruházások jelentőségét, nem érzékelik a fejlődést.

Vannak olyan életmódbeli befektetések is, amelyek kevesebb családra jellemzőek, kevesebb háztartásban fordulnak elő, ilyenek az *autóvásárlás* (csak Dacia), *víz bevezetése a lakásba*, *fürdőszoba építése*, *kőből épült ház*, mely tárgyaknak, felszereléseknek már észlelhető presztízsértéke van a faluban.

„Mennyi kocsi van itt a faluban, nincs az egész comunában [községben].... Kijött a ziarul local [helyi újság] Bákóból s a polgármester mondta, hogy Ariniban [Magyarfalu] 30 új kocsit jegyeztek be.” (F. R.)

Beszélgéseink során számos falubeli az izraeli vendégmunkával, és az előrehaladottsággal asszociálják ezen tárgyak meglétét.

„Olyan házuk volt, hogy volt ottan minden mint a városon, gresia, faianță, baie,... [homokkő, fájánsz, fürdőszoba], ezek már előbbrehaladtak, izraelesek.” (I. F.)

Nemcsak a kívülállók, hanem az ebbe a csoportba tartozók is érzékelik ezt a fejlődést, ezért őket „fejlődőknek” neveztük el.

A többiektől teljesen elütő volt egy háztartás *újító* jellege miatt; a ház méreteiben is kitűnik a többi közül, *központi fűtéssel* van felszerelve, két *színes televízióval* és egy *számítógéppel* is rendelkezik. (A számítógépet csak játszásra használja egy hat éves kislány.) Ez a háztartás az általunk vállalkozóknak sorolt személyek egyikéé, aki házat egy magyarországi katalógusból vett tervrajz alapján építette. Csak ez a család rendelkezik *nyugati autóval*, itt már megjelenik a *kocsisere* igénye is.

„Központi fűtés van itt, minden, garázs van a ház alatt..., hát ilyen nincs senkinek. Az embereket nem érdekli vagy nem értenek hozzá... Mindenki úgy csinálja a dolgokat, ahogy a feje viszi.” (F. C.)

„Az én álmom mindig az volt, hogy legyen egy nyugati jó kocsim. Úgy döntöttünk, hogy elmegyünk és veszünk egy újat, és az idén vettünk egy új kocsit, ugyanilyent, Volkswagen Golf.”

TERMELO' FOGYASZTÁS, VÁLLALKOZÁSOK

A vállalkozók csoportjába a vizsgált esetek közül három szolgáltatás jellegű vállalkozás sorolható. Ezekről fontos megjegyezni, hogy egyik sem minősíthető kiterjedt vállalkozásnak, a vállalkozók nem mozgósítanak falun belüli munkaerőt, a vállalati tevékenység nem igényel magas képzettséget, szaktudást, nincs szükség működési stratégiák kidolgozására.

Tehát a vállalat létrehozása, megtervezése nem bonyolult folyamat. A vállalkozók olyan piacokra lépnek be, amelyeken nincs számukra konkurencia, lokális szükségleteket elégítenek ki. Tőkebefektetésük alacsony – vagy nagyon kevés tőkeeszközzel működnek vagy csak a kapcsolati tőkére épülnek –, kockázatvállalásuk minimális, annyiban nevezhetők vállalkozásnak, hogy profitorientált tevékenységek. Mindhárom vállalkozó egyéb megélhetési forrásokkal is rendelkezik, és célja nem a vállalkozás fejlesztése, a tevékenység bővítése.

Ez a típusú önfoglalkoztatás³ (kisvállalkozás), természetes is, hiszen a vállalkozók képzettsége, anyagi erőforrásai, piaci lehetőségeik ezt teszik lehetővé.

Hogy alátámasszuk a vállalkozások jellegéről nyújtott képet, mellékeljük ezek részletesebb bemutatását is.

A vállalkozók közül ketten (apa és fia) azzal foglalkoznak, hogy jutalék fejében megszervezik a magyarfalusi férfiak csoportos kimenetelét Izraelbe, munkavállalási engedélyt szereznek, valamint munkahelyet biztosítanak ezeknek. Mindezt egy már látott modell alapján működtetik.

„... mennyi kezen értem bé, hogy ismerte ez Bákóból, Bukarestből s aztán azon keresztül beértem. Aztán megismerkedtünk azokval a zsidókkal, mondjam úgy... s nem még mentünk senkin keresztül. S jobban nyertünk mint amikor viszen úgy valaki.” (F. R.)

Ez a tevékenység elsősorban a kapcsolati tőke mozgósításán, minimális anyagi- és időbefektetésen alapszik, és helyi szükségletet – a munkaerő-felesleget – aknáz ki.

„tartom a kapcsolatot mindenkivel, minden héten beszélünk telefonon”, „nekem nagyon sok haverom van ott, aki telefonál állandóan, be szoktak jönni állandóan, bárki idejött hozzánk, meglátogatott, szóval örömmel fogadtuk” (F. C.)

Úgy néz ki, hogy elsősorban azok próbálnak vállalkozni, akik gyakoribb, szorosabb kapcsolatokat alakítanak ki a befogadó közösség tagjaival.

A kezdeményezők viszont nem értékelik vállalkozásként ezeket a tevékenységeket. Számukra a szervezői tevékenységük nem olyan fontos, mint az ott végzett fizikai munka, ezt is jelölik meg fő jövedelemforrásukként.

A másik vállalkozás is a lokális szükségletek kielégítésére épül – a falu gyenge infrastruktúrája miatt a közlekedést biztosító mikrobuszjáratot indított a vállalkozó (B. I) – és szintén egy

³ Rossz munkaerőpozíciójú, munkanélkülivé vált emberek kevés tőkével, minimális beruházással munkahelyet teremtenek maguknak. Kuczi Tibor (1998) meglátásában ezek nem vállalkozók abban az értelemben, hogy valójában munkájuk értékesítése képezi a jövedelmüket, nem pedig a vállalkozói tevékenységük (munka és tőke kombinálása).

már meglévő modellt követ (már létezik egy buszjárat, amely egy másik közeli városba szállítja az embereket).

Megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen technológiák áramlatáról, termelő fogyasztásról, jelentős befektetésekről nem beszélhetünk, hiszen ritka az olyan eset, hogy a kilépés során szerzett jövedelemmel egy család vállalkozásba fogjon; a legtöbben teljesen elhatárolják magukat a vállalkozás gondolatától is, úgy tűnik, hogy teljesen idegen nekik ez a mentalitás, életforma.

„nem viszen rá a fejem”, „nincsen rá para és ahhoz kéne egy îndrumător [irányító]” (B. S.).

A már bemutatott vállalkozásokból az is kitűnik, hogy ezek csak próbálkozások, és a létrehozók csak „másodlagos kereső tevékenységként” látják ezeket.

Tehát a vendégmunkások között nem figyelhető meg az a kapitalizálódási, „polgárosodási” folyamat, amely a vállalkozások kialakulásában, termelő fogyasztásban (tőkebefektetésekben) nyilvánulna meg.

Az általunk tárgyalt „vállalkozások” (próbálkozások) alkalmi jellegűek, ráépülnek a már meglévő társadalmi modellekre. Mégis érdemesnek tartottuk külön tárgyalni őket azért, hogy érzékeltsük azt az árnyalatnyi különbséget, ami köztük és a többi interjúalany között fennáll.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSHEZ VALÓ VISZONYULÁS

Meghatározónak tartottuk a mezőgazdasági termeléshez való viszonyulás vizsgálatát is, az ehhez kapcsolódó mentalitások, társadalmi gyakorlatok mérését.

A kommunizmus idején el volt hanyagolva a mezőgazdasági szektor, Moldvában – akárcsak az egész országban – 1965-től 1989-ig a mezőgazdasági termelés jelentősen visszafejlődött. A rendszerváltás után az új politikai hatalom megpróbálta visszaszolgáltatni az elvett földeket. Habár gyakorlatilag megvalósult a mezőgazdaság privatizálása, jogilag még nem tekinthető befejezettnek. Moldvában a privatizáció következtében oly mértékben felaprózódtak a földek, hogy nem tudják biztosítani a családok megélhetését. Jelenleg a moldvai családok átlagosan 0,5–5 ha nagyságú földet birtokol, ezek több parcellából állnak, nem alkotnak egységes területet (Pozsony Ferenc, 2002:165–166).

Mint a romániai falvak többségében, Magyarfaluban is egyik fő megélhetési forrás a családi munkaerőre támaszkodó, természetes, önellátásra berendezkedett mezőgazdasági termelés, s a legelterjedtebb életforma a paraszti-, vagy paraszt-munkás életforma.

Vizsgálatunk arra irányult, hogy megjelenik-e valamilyen formában a nyugati minta eltanulása, használnak-e a falu mezőgazdasági potenciálja függvényében új mezőgazdasági technológiákat, gépeket, művelési módszereket, elképzeléseket, és megpróbálnak-e átállni egy modernebb, ipari mennyiségben termelő mezőgazdaság művelésére.

Ilyen esettel nem találkoztunk interjúalanyaink körében; egy próbálkozás létezett: F. R. vásárolt egy traktort, „hogyan valamibe verje a pénzt”, de nem azzal a céllal hogy vállalkozásba kezdjen és ezt migráns mivoltával indokolta: „...mert hiába tartottam, mert máshol dolgoztam”.

Egy speciális esettel is találkoztunk, egyik interjúalanyunk (F. C.) *teljesen elhatárolja magát* a mezőgazdasági tevékenységtől.

„...én nem szeretek foglalkozni az ilyennel, nincs [föld]... nem foglalkozunk az ilyennel, s hogy megmondjam őszintén miért nem is érdekel a dolog, mert itt az emberek még a marhával szántanak, meg csinálják a dolgokat. Ezelőtt 2000 évvel ugyanígy csinálták... Én azt mondom, hogy 2000 év múlva ugyanazt a dolgot csinálni nem érdemes. Nem is lehet csinálni. Vannak olyan helyek, ahol nem is lehet elképzelni aztat, hogy még így lehet csinálni a mezőgazdaságot.” (F. C.)

F. C. a továbbiakban is az izraeli építkezéssel vagy más nyugati államban való munkával akar foglalkozni. Ez magyarázható azzal is, hogy ő a legfiatalabb, rugalmasabb. Emellett belenőtt ebbe a migráns életformába, 10 éve külföldön dolgozik, és mikor ebbe belekezdett, még nem volt saját működő háztartása.

A többség viszont megőrzött egy tradicionális gondolkodásmódot. Közöttük felismerhető azoknak a csoportja, akik nem tartják nyereségesnek az általuk folytatott mezőgazdasági tevékenységet, de ez a *modernitás csak mentalitás szintjén jelenik meg, cselekvéseik ezt nem tükrözik.*

Ez abban nyilvánul meg, hogy, habár belátják hogy a föld megművelése nem gazdaságos, befektetés-nyereség modellben kalkulálnak, felszámítják a saját munkaerejüket „ha megdolgoznom s eladnám, plusz a saját munkaerőm, akkor nem veszem ki az árát” (F. R.) mégis ragaszkodnak visszakapott földterületeikhez, nem adnak el belőle, és nem vagy csak nagyon keveset hagynak megműveletlenül.

„Vannak marháink, disznyóink, van amivel foglalkozunk” „[a földet] megszántjuk marhákkal.”; „nevelem a disznyót, van két koca s hat kisebbbecske, de minék kell nekünk a disznó?! De ha úgy szoktuk, hogy kínlódjunk...” (F. R.); „van egy tyúk, van egy réce..., van egy lúd, egy disznó... mennyi nekünk kell. Én nem adtam el semmit... Mindsem megvegyed... én nem veszek se kukoricát, se pityókát, mert van nekem.”

„Tehént befogni, ez már csak csudalátni.”, „Nem nagyon is éri meg, mert nincs mivel megdolgozzuk ezeket a földeket.”, „Drága a műtrágya, most vettem három zsákot... ha megvenném a gabonát, olcsóbban kijönne.” „Jobban megéri gabonát venni, mert akkor eléfelé megyek.” (C. V.)

„Mennyit elköltesz, cam [körülbelül] annyit kiveszen, többet nem vesz ki. Amennyit elkölt, szántó, kapáló, vető, ez drága.” (B.)

Ezek az interjúalanyok nincsenek rászorulva a mezőgazdasági termelésre, ez nem létfeltétel számukra. Mobilisak, többször hangoztatják is, hogy akármikor elmehetnek és ott nagyobb a jövedelmük is.

„Hogyne, akkor megyek mikor akarok, s ha nem oda, akkor máshova.” (B. I.)

Egy másik elkülönülő csoporthoz tartoznak azok, akik a föld megművelését *követendő normának, a földet értéknek tekintik*; számukra a „jó ember”, „dolgos ember”, „ügyes ember” az aki nem hagyja megműveletlenül a földjét.

- „Ej, nem marad nekünk megműveletlenül, mert megdolgozzuk mind.” (T. I.)
„[Hagyott-e földet megműveletlenül?]... melyik nem szeretett dolgozni, az hagyott.” (B. I.)
„Traktor? Nem. Nekem van két tehenem, bornyú, disznó. Megszántjuk, megkapáljuk, termel... Ha nem adunk, akkor nem ad ő.” (T. I.)
„Hát milyen gépekvel? Tehenyekvel” (B. I.)
„[Gépet nem akar venni?] Nem érdemes, drága. Mennyi földünk van, azt már még megbírjuk dolgozni.” (B. I.)

A feldolgozott interjúkból arra a következtetésre juthatunk, hogy a családok nem változtatnak a földművelési módszereiken, továbbra is állatokkal szántanak, kézi munkaerőt alkalmaznak, nem szakosodnak.

A mezőgazdasági termelésben nincsenek lényegi változások, a hazatérők nem vesznek olyan gépeket, eszközöket, amelyek átalakítják strukturálisan a termelést (traktor, vetőgép, kaszálógép stb.), csak kiegészítő eszközöket (fúrógép, cirkula, druzsba), melyek megkönnyítik a ház körüli mindennapos tevékenységeket.

A kommunizmus időszakában az általunk vizsgált magyarfalusi férfiak, valószínűleg az iparosítás és kollektivizálás kettős nyomása alatt, felhagytak a teljes munkaidejű mezőgazdasági tevékenységgel és nagyrészüket az iparban vállalt állást, ingáztak a környező városokba és, egyikét kivételtől eltekintve, az építkezésben dolgoztak. A forradalom után a visszakapott földek, a nagyméretű elbocsátások az ipari munkahelyekről a családi mezőgazdasági termelés újraalakulásának kedveztek. A hagyományos önellátó tevékenységre való berendezkedés a jelenben is fennmaradt, amikor ez már nem létszükséglet, mivel a jövedelmek jelentősen megnövekedtek (a munkások havi 400-600\$-t küldenek haza). A mezőgazdasági tevékenység folytatása ellenére az általunk vizsgált magyarfalusiak elsősorban bér munkások. Megélhetésük fő forrása továbbra is a bér és a fizetés, amit jelen esetben külföldön végzett munkával szereznek meg és ez a bér jóléti fogyasztói szükségletek kielégítését szolgálja.

Magyarfalu mezőgazdasága – mint az egész régióé – gyengén fejlett, és a mezőgazdaság fellendítésére tett kísérletek jogi és adminisztratív akadályokba is ütközhetnek. Másrészt, mint ahogy Pozsony (2002:167) megállapította a moldvai falvak gazdasági életére vonatkozóan, a földek intenzív (gépesítés, új technológiák stb.) és extenzív fejlesztése Magyarfaluban is olyan anyagi erőforrásokat és szakmai képzettséget igényelne, amelyekkel a földet birtokló idősebb és középkorú népesség nem rendelkezik.

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunk egyik végkövetkeztetése az, hogy a migránsok megtakarításai inkább a személyes fogyasztást szolgálják, mintsem gazdasági befektetéseket, mivel a külföldön tanult minták alkalmazása az otthoni kontextusban nehézségekbe ütközik. Ez lehet az egyik ok, amiért az általunk vizsgált településen nem valósulhat meg a modernizációs elmélet által hangoztatott egyensúly modell, amelyben a migráció a periférikus területek fejlődését, szerkezeti átalakulást eredményezné.

A fogyasztási módokat figyelve elmondhatjuk, hogy létezik technológiai fejlődés, anyagi gyarapodás, de az emberek többsége nem tudja ezt megfelelően befektetni. Ez egy fennálló tradicionális mentalitásra utal, melynek egyik megnyilvánulási formája az aranyvásárlás⁴, a teaurizáció jelensége.

A pénz az emberek számára inkább biztonsági funkciót lát el, a cél nem a kamatoztatás, hanem félretevés a rosszabb időkre, és / vagy a tárgyak felhalmozása. A magyarfalusiak egy olyan lehetőségként látják a migrációt, amely háztartásuk fenntartását, sőt inkább ennek gazdagítását szolgálja.

---

⁴ Pontosabban nem mértük, hogy milyen jelentéseket fűznek az aranyhoz, de úgy véljük, hogy az aranyvásárlás egy tradicionális fogyasztási gyakorlatnak tekinthető.

FORRÁSJEGYZÉK

Bíró A. Zoltán–Bodó Julianna–Gagyí József–Oláh Sándor–Túros Endre: „Vándormunka – otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közegre”. Összefoglaló tanulmány. In *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1996, Pro-Print Könyvkiadó.

Bíró A. Zoltán–Bodó Julianna–Gagyí József–Oláh Sándor–Túros Endre: „Gazdasági elit a Székelyföldön”. In *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, 1995, Pro-Print Könyvkiadó.

Bodó Julianna: „Az időszakos migráció hatása az egyéni és a családi életvezetésre”. In *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1996, Pro-Print Könyvkiadó.

Brettel, B. Caroline: „Theorizing Migration in Anthropology. The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Globalscapes”. In Brettel B. Caroline–Holliefield, F. James (szerk): *Migration Theory. Talking Across Disciplines*. London, 2000, Routledge.

Campbell, Colin: „A modern fogyasztói éthosz rejtélye”. In *Replika 1996. 21–22*, p.117–139

Hammer Ferenc–Dessewffy Tibor: „A fogyasztás kísértete”. In *Replika 1996. 26*, p.31–47

Hárs Ágnes: „A nemzetközi migráció néhány problémájáról. Szakirodalmi áttekintés”. In *Szociológiai Szemle 19992. 2.*, p.123–137.

Hegyeli Attila: „*Mint a gomba, ide benőttek...*” *Moldvai csángók vendégmunkája Magyarországon*. Kézirat, 1998.

Kuczi Tibor: „Vállalkozói kultúra – az életutak finalitása”. In *Replika online*. www.replika.hu, 1998. 29.

Losonczi Ágnes: *Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben*. Budapest, 1977, Gondolat.

Magyari Nándor: *Az erdélyi kivándorlás háttérének összetevőiről*. Kézirat, 2002.

Massey, Douglas S.–Arango, Joaquin–Hugo, Graeme–Kouapuci, Ali–Pellegrino, Adela–Taylor, J.Edward: „Theories of International Migration: A Review and Appraisal”. In *Population and Development Review*. 1993. 19. 3., September, p.431–466.

Ozsváth Gábor Dániel: *Székelyek és csángók a csölyospálosi homoki gazdaságokban*. Kézirat, 1999.

Pozsony Ferenc: *Ceangăii din Moldova (A moldovai csángók)*. Kolozsvár, 2002, KJNT.

S. Nagy Katalin: „Fogyasztás és lakáskultúra Magyarországon a hetvenes években”. In *Replika* 1997. 26., p.47–55.

Vörös Miklós: „Fogyasztás és kultúra”. In *Replika* 1996. 21–22., p.77–81.

Vörös Miklós: „Életmód, ideológia, háztartás. A fogyasztás politikuma az államszocializmus korszakában”. In *Replika* 1997. 26., p.17–31.

Csedő Krisztina

Szimbólumviszály és köznapi kultúra

Az antropológiai etnicitáskutatás kettős szemlélete biztosítja azt az elméleti alapot Feischmidt Margit nemrég megjelent kötetéhez¹ – illetve a szerző a berlini Humboldt Universität-en 2001-ben elfogadott doktori disszertációjához –, amely az etnikai és nemzeti jelenség vizsgálatát egyrészt annak politikai, strukturális és narratív feltételezettségének tükrében, másrészt a hétköznapi kommunikáció és interakciók, valamint az etnicitással való egyéni üzérkedés szerepének együttes elemzésében látja lehetségesnek.

Kolozsvár számtalan lehetőséget nyújtott az évek során dinamikusan változó többségi-kisebbségi viszonyok tanulmányozásához, és ez a folyamat korántsem tekinthető befejezettnek. Feischmidt az 1992-ben kirobbant szoborvita kapcsán vizsgálja a versengő román és magyar nacionalizmusok szimbólumait és tereit, azok diskurzív reprezentációját, valamint az etnicitás mindennapi gyakorlatát.

Ahogy azt a szerző már a kötet bevezetőjében elmondja – annak ellenére, hogy a kutatás központi kérdése a nemzeti identitáspolitika és a köznapi etnicitásfogalma közti kapcsolat vizsgálata –, az etnicitás négy dimenzióját illető elemzés elemzés szükségességéből négy kérdés-csoport határozza meg a könyv struktúráját: (1) Hogyan alakul ki és módosul egy nemzetnek az identitáspolitikák, nemzeti szimbólumok, diskurzusok és rítusok általi ábrázolása? Az erre a kérdésre vonatkozó rész a román és a magyar nacionalizmusok helyi és regionális megjelenési formáit elemzi, amelyek – lokális jellemzőik ellenére – a politikai centrumokban kialakult nacionalizmusokkal összhangban változnak. (2) Hogyan befolyásolják bizonyos társadalmi intézmények az etnikai-nemzeti kategóriákat és az interetnikus viszonyokat? Hogyan viselkedik az etnicitás a társadalomszervezés más formáihoz viszonyítva, valamint hogyan illeszkedik be az adott társadalmi struktúrába? az elemzés középpontjában a modernizáció hatásai és a nemzetállami hatalomgyakorlás, valamint az etnikai intézmények és az etnikai párhuzamos társadalmak kialakulásának mechanizmusai állnak. (3) Hogyan jelenik meg és termelődik újra az etnicitás mint a közös vonások és a különbözőségek ábrázolásának módja a köznapi kategorizációkban és elbeszélésekben? Ez a kérdéskör bizonyos társadalmi és kulturális jellemvonások – mint etnikai sajátosságok – funkciójának vizsgálatával, az etnikai sztereotípiák tartalmával és használatával, valamint a románok és a magyarok eltérő, a múltra vonatkozó kollektív narratívájával foglalkozik. (4) Hogyan jelentkezik az egyén mindennapjaiban az előzetes etnikai hozzárendelés? Ez az etnikai identifikáció és elhatárolás/elhatárolódás mindennapi gyakorlata, a multietnikus környezetben belüli interakciók és kommunikáció elemzéséből tűnik ki.

---

¹ Margit Feischmidt: *Ethnicität als Konstruktion und Erfahrung. Symbolstreit und Alltagskultur im siebenbürgischen Cluj*. Münster–Hamburg–London, 2003, LIT Verlag.

Feischmidt a barthi értelemben vett etnicitás-meghatározásból indul ki. Eszerint az etnikai csoportok identitáskategóriák, az aktorok identifikációs és az elhatárolás/elhatárolódásra vonatkozó társadalmi folyamatainak eredménye. Ily módon ahhoz, hogy etnicitásról lehessen beszélni, a két csoport közti interakció folyamatossága szükséges – csak így lehet megvonni a társadalmi-etnikai határvonalat. Az etnicitás tehát egy viszony, az adott csoport kultúrájának egy másikéhoz viszonyított szimbolikus és emblematikus használata. Ezenkívül indokolt még ismerni a szituacionális etnicitás (mikor az etnicitás meghatározásában az adott helyzet és nem a kategória a mérvadó), valamint a politikai etnicitás (az informális politikai strukturálódás olyan formája, mely a közös kultúra, az etnikai határok fogalmait azért termeli ki, hogy a csoport gazdasági erőforrásait vagy hatalmi pozíciót megtartsa) fogalmait.

Míndezek mellett az etnicitás jelentésére – írja Feischmidt – a legnagyobb hatással a nemzetállamok kialakulása ill. a nemzetállami inklúzió és a kulturális homogenizáció volt. A jelenkori antropológiai kutatások szerint a nemzet egyfajta társadalmi reprezentáció, a nacionalizálás pedig az a folyamat, amely során a „nemzet” átadódik, ahogyan ez utóbbi a társadalmiasodás szimbolikus keretévé és a tudat szintjén magától értetődővé válik. Foster a nemzetépítés három szintjét említi: előbb egy kollektív gondolkodás és egy közös történelemtudat kitalálása; majd nemzetállami kategorizáció, amely az állam és az egyének viszonyát definiálja és szabályozza; legutóbb a nemzet tárgyiasítása (kulturális termékek kitalálása, nemzeti örökség meghatározása, múzeumok fenntartása, szobrok állítása stb.). Egy kultúra nacionalizálása két folyamat következménye: egyrészt szimbolizációja és tárgyiasulása mindannak, ami egy nemzetnek lennie kell, másrészt a nemzeti kultúra intézményesítése. Így löfgreni értelemben egy nemzetnek kötelező módon rendelkeznie kell egy közös nyelvel, közös kultúra- és történelemtudattal, közös szimbólumrendszerrel, nemzeti mítoszokkal és hősökkel, szent szövegekkel és képekkel, himnuszokkal és zászlókkal. A nemzeti kultúra intézményesítése pedig leghatékonyabban az oktatás és a tömegkommunikáció útján valósul meg. Hans Kohn a Nyugat-Európára jellemző politikai nemzetfogalomról és a Kelet-Európában jellegzetes kulturális nemzetfogalomról ír. Míg az előbbi egy adott terület – az állam – lakóinak szövetsége, az utóbbi esetén a nemzet egy kulturális sajátosságokkal rendelkező szerves egész. Hutchinson szerint a kelet-európai kulturális nemzetfelfogás három dimenzió következménye: (1) a nemzetépítésben központi szerephez jutott történelmi emlékezet és -tudatosság, (2) az egymással versengő nemzetfelfogások, valamint (3) a csoportépítésben központi szerepet játszó kulturális szimbólumok összessége.

A hasonlóan tűnő etnicitás- és nemzet-fogalmak között Feischmidt egy analitikus különbséget hangsúlyoz ki. Míg a nemzet fogalma elsősorban politikai fogalom, a nacionalizmus politikai ideológia, az etnicitás egy multietnikus társadalomban megjelenő identitások és mindennapi különbözőségek kategóriális, szimbolikus vagy narratív reprezentációja. Hogy az etnicitás különböző megjelenési formáit egyidejűleg kutatni lehessen, a szerző indokoltnak tartja egy olyan elméleti szintézis megteremtését, amely egyrészt a nyilvánosságban, a politikában, a médiában és más intézményekben a nemzet és az etnikai kategóriák létrejöttét vizsgálja, másrészt az etnicitással való mindennapi eljárást elemzi a társadalmi interakciók és a gyakorlat tükrében.

A jelen monográfia két kutatási módszer alkalmazásából született: a nyilvános diskurzusok elemzése mellett a szerző olyan életút-interjúkat is készített, amelyek az interetnikus viszonyokra és azok egyéni megélésére fókuszáltak.

VERSENGŐ NACIONALIZMUSOK SZIMBÓLUMAI ÉS TEREI

Feischmidt a nemzeti szimbólumok kialakulása és instrumentalizációja alapján vizsgálja a multietnikus társadalmakban végbemenő nacionalizálási folyamatokat. Azokat a rituálékat és diskurzusokat elemzi, amelyek kolozsvári szoboravatásokat megelőzően, azokkal egyidejűleg ill. azok után mint azok következménye kerültek a nyilvánosság elé. Ezeket a társadalmi cselekedeteket a szerző a nemzet szimbolikus leképezéseiként kezeli.

A nemzeti diskurzusokban a történelem – mint a múlt kulturális reprezentációja – állandó viszonyítási pont. A kollektív történelemtudatot pedig egyrészt a tartalom (történetek, időpontok, személyiségek), másrészt azon szimbólumok és formák alkotják, amelyek segítségével egy társadalom emlékezik. Ily módon az emlékezés tere a történelem és a kollektív történelemtudat összejátszásnak eredménye: úgy alakul ki, mint a történelem, de úgy működik, mint a közösségi tudat. Az emlékezés terének egyidőben van tárgyi, szimbolikus és funkcionális értelme, így a *lieux de mémoire* tipikus megjelenési formái (műemlékek, szobrok, épületek) összekötő hidat alkotnak a kollektív tudat és a tér között. A szoboravatások, vagy egyes műemlékek újradefiniálása olyan rituálék, amelyek középpontjában a kollektív kulturális emlékezet vagy a közös történelmi tradíció áll.

Kolozsvárnak két olyan dísztere is van, amely szimbolikus és mentális központként funkcionál. Az egyik a 1902-ben felavatott Mátyás király monumentális lovasszobra és a római-katolikus templom áll – a város magyar lakosainak „főtere”; a másikon 1993-ban felavatott Avram Iancu ennél is nagyobb szoborkompozíciója, mögötte az ortodox katedrálissal – ez a tér Kolozsvár román lakosainak mentális központja. 1989 óta a nemzeti szimbólumok váltak az intenzív identitáspolitiká legfontosabb eszközévé – írja Feischmidt. Arra való, hogy mindkét oldalról az összetartozás érzetét és a veszélyeztetettség tudatosságát erősítsék meg.

Kutatásában a szerző az emlékezés tereit szimbólumként, a műemlékeket eredményként, az emlékezés mítoszait és történeteit diskurzusként értelmezi, és ebből a három szempontból vizsgálja a kolozsvári szobrok történetét.

A kolozsvári Mátyás-szobor körüli, 1992-ben kirobbant vita fényében a román lakosság által vallott román történelem egy „időtlen szenvedéstörténet”, melynek során „a” románok az idegen uralmak örök áldozatai, és ezen uralmak közül „a” magyarok azok, akik a román nemzetet az évek során elnyomták, és még ma is jelentős pozícióban vannak. Ezzel egy időben a magyar ellendiskurzus a szobor-plakett kicserélése előtt még csak a szoborcsoport művészi értékének és a kolozsváriak lokális identitásérzetének megsértéséről szólt. Később az érvek nemzeti jelleget öltöttek, a szoborról mint a magyarság kulturális tulajdonáról, az erdélyi magyarok szimbólumáról tett említést. Megfogalmazódott az a román ellenségkép, amely a magyar történelmet a román nézethez hasonlóan mint „időtlen szenvedéstörténetet” mutatja be, azzal a különbséggel, hogy ez esetben „a” románok voltak ezen „szenvedések” okozói.

A kolozsvári „szoborháború” a kötetben részletesen ismertetett további felvonásai (Avram Iancu szoboravatás, a Mátyás-szobor körüli ásatások stb.), tehát az új szimbolikus terek megteremtése, valamint a régiek újradefiniálásának szükségessége egyazon célt szolgált: a létező szimbolikus hatalmi struktúrák átszervezését, ami a poszt-szocialista országokban általános stratégia-ként ismert. A folyamatos szimbolikus átrendeződés kényszere nem csak 1989 utáni specifikum – Feischmidt Kolozsvár szimbólumainak és tereinek történetében számos ismétlődő motívumot vél felfedezni. Nem csak beigazolódni látja azt a tételt, mely szerint az értelmiségieknek döntő

szerep jut a hatalmi diskurzusok kulturalizációjában és nacionalizálásában – Kolozsvár esetén ez a tétel általánosítható is: mindazok a történészek, akik az évek során a nemzeti mítoszokat kitáplálták és megvalósításukat Kolozsváron véghezvitték, gyakran befolyásos politikusok is voltak.

Következésképp Erdély és így Kolozsvár történetét a „kettős igazság” jellemzi. Ezt nevezi Burke „konfliktusos emlékezés”-nek vagy az „emlékezés konfliktusosságá”-nak: a két elképzelt közösség, „a” románok és „a” magyarok egymással versengő kulturális emlékezettel, kollektív történelemtudattal rendelkeznek. Feischmidt úgy véli, ezen konfliktus miatt Kolozsváron a bináris reprezentációk olyan kulturális rendszere termelődik újjá, amelyre mindig két változatban lehet emlékezni, és amelyben a két diskurzus egymással párhuzamosan és egymást kölcsönösen kizáróan mint nemzeti igazság jelenik meg. A konfliktus középpontjában a legfontosabb identitásszimbólumokban leképeződő szimbolikus tőke áll. A harc a szimbolikus tőketöbblet megszerzéséért lényegében az elitek közti szimbolikus verseny.

AZ ETNICITÁS INTÉZMÉNYES ALAPFELTÉTELE

Az etnicitás konstrukcióját az auto- és heterodefiníció mellett Feischmidt egy új dimenzióval egészíti ki: különbséget tesz az etnicitás informális, a mindennapi gyakorlatban megnyilvánuló formája, ill. az etnicitás strukturális meghatározottsága között. Ez utóbbi a társadalmi intézmények hatáskörébe tartozik.

A szerző definíciója szerint az intézmények Minden társadalomban, a társadalmi kategóriák, különbségek és közös vonások kialakításának színhelyei, és hatalommal és autoritással rendelkeznek ahhoz, hogy ezeket a kategóriákat legitim csoportokként mutathassák be. Jelen kötetben a szerző hármat mutat be és elemez részletesen azon intézmények közül, amelyek a nemzeti és etnikai kategóriák meghatározásában jelentős szerepet töltenek be. Ezek (1) az állam, ill. az állam integrációs- és differenciációs gyakorlatait képviselő hivatalok és intézmények, (2) a munkaerő-piac, ill. Az etnikai kategóriák jelentősége a gazdasági kapcsolatokban, (3) a kisebbségi társadalom etnikai intézményei, ezeknek az államhoz és a többségi társadalomhoz való viszonya.

Az állam a polgári demokráciában kialakuló nemzetállamok idején a legfontosabb integrációs intézmény, írja Feischmidt, amely az állampolgárság által a polgároknak a lojalitás és a közös identitás érzetét alakítja ki. A magyar kisebbségnek a román államhoz való viszonyát a szerző három narratíván keresztül vizsgálja. Az első narratíva a külső kategorizációra fekteti a hangsúlyt: ez esetben a kisebbség román állampolgárokként való kezelését és az erre való –általában elégedetlen – reakcióját elemzi. A második az állami, ill. helyi adminisztrációhoz való ambivalens viszonyt vizsgálja. A harmadik narratíva pedig az államra mint munkaadóra tekint, és a szocializmusra való emlékezéssel, valamint a kisebbségi diszkriminációval fonódik össze.

A klasszikus közgazdaságtan racionalitáson alapuló elméletével szemben az antropológusok a gazdasági életnek a társadalmi viszonyokban való beágyazottságára hívják fel a figyelmet. Waldiger a lehetőségek és az erőforrások beágyazottságáról beszél, ugyanakkor széleskörűen elfogadott az az állítás is, mely szerint a gazdasági tranzakciók nem személytelen és semleges környezetben történnek, hanem a szereplők társadalmi kapcsolathálójaiba beágyazottan valósulnak meg. Multietnikus társadalmakban, idézi a szerző Horowitzot, gyakran előfordulhat, hogy a társadalmi szerveződés három formája (a társadalmi rétegződés, a szakirányú specializáció és az etnikai csoportok) között átfedések vannak. Ha egy gazdasági ágazatot egy etnikai csoport do-

minál, ez a munkaerő-piac etnikai szegmentációjához, az ún. etnikai vállalatok (*ethnic business*) kialakulásához vezet. A kolozsvári munkaerőpiacot elemezve Feischmidt arra a következtetésre jutott, hogy az etnikai alapon koncentrálódó gazdasági tőke a munkaerőpiacot is etnicizálja. Mégsem jelenthető ki egyértelműen sem az, hogy Kolozsváron a gazdasági verseny etnikailag teljesen semleges, sem pedig az, hogy a gazdasági viszonyok etnikailag determináltak lennének. Három főbb, párhuzamos irányzat figyelhető meg: az etnikailag meghatározott társadalmi kapcsolathálókbba való beágyazottság, az etnikailag semleges érdekracionalitás, illetve az etnicitás instrumentalizációja, a piaci érdekeknek való alárendelése.

Az etnikailag intézményesített oktatás a kisebbség kulturális tőkájének újratermelődése és a csoporton belüli kapcsolatháló kiépítéséért felelős. A gimnáziumi oktatás, a szerző szerint, a humán- és reáltudományok terén szinte tökéletesen párhuzamos magyar és román struktúrákra utal.

Mindezek alapján Kolozsvár multietnikus társadalmára Feischmidt szerint egyidőben jellemző a társadalmi integráció és az etnikai szegregáció. A modernizáció következményeként nyílvántartott, az intézmények szintjén bekövetkezett társadalmi integrációt a politikai integráció sikertelensége kíséri, melynek fő oka – az idézett Salat szerint – az, hogy a román állam a magyar kisebbséget egyénileg és nem kulturális és politikai közösségként hajlandó integrálni. Így a kolozsvári magyarság a román államhoz és a többséghez való viszonyát a relatív depriváció jegyében értékeli. Minthogy azt a fogalom is sejteti, a csoporton belül mégis léteznek olyan erőforrások, amelyek nem esnek az állam ellenőrzése alá, és amelyek az állami intézményekkel párhuzamos intézményekben termelődnek újra.

Kolozsváron tehát létezik egy az állammal párhuzamos intézményes struktúra. Ennek a párhuzamos szerkezetnek a legfőbb szerepe a sajátosan magyar világ újratermelése, amely többé-kevésbé a többségi társadalomtól függetlenül és azzal párhuzamosan működik.

A KÖZÖS VONÁSOK ÉS KÜLÖNBBSÉGEK DISKURZÍV REPRESENTÁCIÓJA

Az etnicitás társadalmi reprezentációjának kutatása során arra is figyelni kell, hogy az etnicitás hogyan jelenik meg és termelődik újra az elbeszélésekben, azok tartalmában és módozatában, a társadalmi kategorizáció folyamatában.

Feischmidt szerint az etnikai kategorizáció és identifikáció legfőbb eszköze a név. Továbbá, a köznapi, többnyire névtelen kapcsolatok során használt másik fő identifikációs eszköz a nyelvhasználat. Az etnikai kategorizáció és sztereotipizálás egy sajátos esete a megfelelő etnikai csoportra illesztett gúnynevek alkalmazása.

A kategorizáció és az ettől elválaszthatatlan sztereotipizálás minden társadalomban a köznapi kulturális és társadalmi különbözőségek megítélésének egyik legfontosabb módja. A már klasszikusnak számító tajfeli nézet szerint a sztereotípiáknak kettős funkciójuk van: a kognitív funkció a változatos társadalomban segíti elő a mentális tájékozódást; a társadalmi funkció pedig egyes csoportok társadalmi pozíciójának igazolását, annak legitimizálását és fenntartását szolgálja. A kutatásból kiderül, hogy a románok autósztereotipizálása szerint ők szelídek, barátságosak, vendégszeretők, türelmesek és a másság iránt nyitottak; ezzel szemben a magyarokra vonatkozó heterosztereotipizálásuk alapján a magyarok beképzettek, zártak, csak egymás között barátkoznak, kitérnek a románok útjából és lenézik őket, részben hatalomra törekcszenek. A magyarok

viszont önmagukat becsületeseknek, egyeneseknek, elvhűeknek, a hivatalos megoldások híveiknek tartják, a románokat pedig lustáknak és a nepotizmus támogatóinak látják.

Az etnikai sztereotípiák a két etnikai csoport közti strukturális viszonyokat tükrözik, akkor is, ha azok nyelvi és fogalmi gyökerei a két nemzet történelméből erednek. Feischmidt nem határozza meg, hogy a sztereotípiák alapját az etnikai stigmatizálás, a kulturális hierarchiára vonatkozó elképzelések, vagy esetleg egy nagy nemzeti narratíva szolgálja. A lényeg az, hogy az etnikai sztereotípiák és a nemzeti eredetmítoszok a köznapi kommunikációban ugyanazon kulturális logika szerint működnek, az érvrendszert és az etnikai reprezentáció diskurzív keretét együttesen határozzák meg.

A kelet-európai nacionalizmusok kutatásai korábban kimutatták, hogy ennek a régióknak a történelmi emlékezete és kulturális szimbólumai a nemzet fogalmának meghatározásakor központi szerepet játszottak. Armstrong szerint a különbözőség kommunikációjában a szimbólumok jelentése befele hat, kifelé pedig a mítoszok kohéziós ereje érvényesül. A magyarok múltat idéző kollektív narratívája a bukás történelmének társadalmi emlékezetéből ered: hogyan szorították ki őket „a” románok az élet különböző területeiről, valamint hogyan vesztette el Kolozsvár a domináns magyar jellegét. A románok kollektív történelmi narratívája szintén nem mentes a sérelmekről, de a köznapi reprezentáció szemszögéből távolról sem annyira jelentősek ezek, inkább sajátos tudásként élnek egyes idős emberek és történészek emlékezetében.

ETNICITÁS A MINDENNAPOKBAN – GYAKORLAT ÉS TAPASZTALAT

Feischmidt a szimbolikus interakcionizmus módszertani megközelítését látja megfelelőnek annak kutatására, hogy egyes társadalmi tényezők – mint például az etnicitás – az egyének közti interakciókra milyen hatással vannak. Az etnicitás a multietnikus társadalmak mindennapjainak kulcsfontosságú kérdése a már korábban is említett érv miatt: az etnicitás egy viszony. Az egyén az adott helyzetnek megfelelően kihangsúlyozhatja (*overcommunicate*), más szituációban elrejtheti (*undercommunicate*) saját etnicitását. A szituacionális etnicitás általánosíthatóan racionális: a döntés a kilépés költségeinek és az integráció előnyeinek összevetése után születik.

Az etnicitást a köznapi gyakorlatban Feischmidt négy dimenzió mentén vizsgálja: a nyelv, a kapcsolatok, az interakciók és kommunikáció, valamint az identifikáció és identitás kategóriái segítségével.

A nyelv, valamint a nyelvi különbözőség kezelése a kolozsvári mindennapok központi kérdése. Multietnikus társadalmakban a kommunikáció előfeltétele egy közös kommunikációs kódrendszer megléte. Legtöbb esetben ezeket a társadalmakat a többnyelvűség jellemzi, de az sem ritka, mikor az egyik csoport egynyelvű, a másik meg kétnyelvű. Fishmant idézve írja a szerző, hogy modern társadalmakban a többnyelvűség csupán az átmeneti időszakra karakterisztikus, a folyamat a magasabb presztízsű és státusú nyelv önkéntes választásával folytatódik, majd a kisebbségi nyelv feladásával zárul. Ezért a kisebbségben élő magyarság identitásának megőrzésében a legfontosabb tényező a nyelv. Feischmidt szerint Kolozsvárra egyfajta asszimmetrikus kétnyelvűség jellemző: az általános társadalmi kommunikáció nyelve a román, de mind az informális, mind a hivatalos intraetnikus helyzetekben a magyarok számára teljesen természetes a magyar nyelv használata. A szerző megfigyelése szerint a magyar elit az anyanyelvéhez viszonyítottan alacsony román nyelvi kompetenciával rendelkezik, és tudatában van a magyar

nyelv használatának szimbolikus jelentésével. Ezzel szemben a fiatalabb generációk kétnyelvűnek tekintik magukat: relatívan magas román nyelvi kompetenciával rendelkeznek, és azért, hogy a román nyelvet a társadalmi mobilitás eszközének tartják, magasabb szimbolikus értéket tulajdonítanak neki.

A kolozsvári informális kapcsolatokat, főleg a magyarok esetén, az etnikai homogenizáció jellemzi. Feischmidt több tényező együttes hatásaként magyarázza az interetnikus kapcsolatok integráció-szeparáció kontinuumán elfoglalt pozíciót: relatívan markánsak a társadalmi rétegek közti különbségek, kevésbé markánsak, de mégis láthatóak a nem, generáció és születési hely szerinti eltérések. Ily módon az interetnikus kapcsolatok gyakoribbak a társadalom alsóbb rétegeiben, a nők esetén, a fiatalabbaknál ill. a rurális származásúak körében.

Az interakciók és a kommunikáció öt különböző típusát vizsgálja a szerző: a közömbösség diskurzusát, az elkerülés stratégiáját, az etnikai tréfalkozást, a sérelemhelyzeteket, valamint a verbális konfliktusokat.

Az identifikációnak és az identitásnak, az etnicitás konstruktumainak fő újratermelője a család. A család, mint társadalmi intézmény, írja Feischmidt, nem úgy reprodukálja az etnikai csoportot, hogy a következő generációt a saját értékeinek, narratíváinak és kulturális kereteinek megfelelően szocializálja, hanem úgy, hogy lehetőségeket mérlegel, döntéseket hoz ahhoz, hogy a gyermekek később a szülő szemszögéből legelőnyösebb társadalmi csoportként meghatározott kategóriával azonosuljanak. Az identitásválasztás három tényező függvénye: az elvárt gazdasági haszon, a saját csoport státusa, valamint a domináns csoportnak a saját csoporthoz viszonyított relatív státusa. Feischmidt szerint a románok politikai és gazdasági hatalma magasabb, így egy ilyen értelemben vett etnikai hierarchián magasan helyezkednek el; a magyarok viszont egy ún. szimbolikus, kulturális hierarchián foglalnak el a románoknál magasabb pozíciót. Interetnikus házasságok esetén manapság már kevésbé intézményes ellenállás, mint általában az etnikailag homogén társadalmi környezet házassággal szembeni ellenállása tapasztalható. Multietnikus családokból származó gyermekek a családi szerepek nemek szerinti tradicionális megosztottságától fogva magasabb valószínűséggel tanulnak meg magyarul, ha az anya nyelve magyar. Ugyanakkor ezeket a gyermekeket inkább román tannyelvű iskolákban íratják, így ők a román anyanyelvű kortárs-csoportba illeszkednek be.

A kötet összefoglalójában a szerző úgy véli, könyvében túlzottan kihangsúlyozta a kolozsvári etnikai különbségeket. Az etnicitás változó mérvadóságát kettős perspektíván keresztül kell vizsgálni: mikroszinten, mikor az etnicitás többnyire számít; valamint makroszinten, mikor az etnicitás változó relevanciája a különbözőségek a társadalmi szerveződés kontextusában a modernizációs, urbanizációs és nemzetépítő folyamatok következménye. A kolozsvári etnikai átalakulása Feischmidt szerint három irányba halad: (1) etnikai elhatárolódás, valamint a kisebbségi- és többségi társadalmak párhuzamos szerveződése – mindezt túlnyomóan az elit és azok társadalmi viszonyai szervezik, és szimbolikus konfliktusok és versengő nemzetelképzelések formájában alakítják ki és legitimizálják; (2) társadalmi és kulturális integráció, az etnikai különbségek részbeni feloldása – túlnyomórészt az alsóbb társadalmi rétegekben, mint a modernizáció és nemzetállami inklúzió következménye; (3) a köznapi interakciókban az etnicitás a szituacionális kezelése – az etnikai határok ily módon láthatatlanul újratermelődhetnek, de ugyanakkor, szintén láthatatlanul, elmosódhatnak, lényegüket veszthetik.

Péter László

A Völgy világa avagy moldovaiak, akik emberek lettek

A Paideia Kiadó Antropológia sorozatában megjelent, Crăciun-Răzvan-Stan szerzőhármas által jegyzett *A Völgy világa. A bánya egysége, a bányászok sokfélesége* egyike azon kevés tudományos jellegű írásoknak, amelyek az átmenet kontextusában a bányászok problematikájával foglalkozik, pontosabban a Zsil völgyében élő szénbányák és szénbányászokéval¹. A kötet négy összefüggő tanulmányt tartalmaz: *A Völgyben* (Maria Grecu), *Az „igazi” bányászokat keresve* (Răzvan Stan), *„Találkoztam moldovaiakkal, akik emberek lettek”* (Maria Grecu), illetve *A bánya árnyékában* (Magdalena Crăciun), amelyek – ha nem is kinyilvánítottan – fenomenológiai olvasatát adják Románia legnagyobb, s egyben legrégebb szénbányászattal foglalkozó közösség életének. A Bevezetőt Vintilă Mihăilescu sorozatszerkesztő jegyzi. A szerzők a bukaresti egyetem fiatal kutatói.

A Völgy világa kapcsán csalódhat az, aki olyan szokványossá vált kérdésekről akar tájékozódni a kötet „főszereplői” kapcsán, mint a többrendbeli bányászjárások, vagy a sürgősségi kormányrendeletekkel végkielégített bányászok helyzete, viszont annál jobban örülhet az igényesebb olvasó, aki a tágabb társadalmi és történeti összefüggésekbe behelyezve kívánja megismerni ennek a romániai médiában oly nagy teret szentelt népeiségnek a mindennapjait, viselkedési mintáit, összetételét és helyzetértelmezését. A Zsil Völgyről, a Zsil völgyi bányákról és bányászokról beszélő és nem ritkán a megkérdézettek beszélgető tanulmányok szerzői több hónapos empirikus terepmunka eredményeit ötvözték ebben a kötetben, amire alapozva a szerzők leszámolnak a köztájékoztató és a köznapi tudás szintjén élő mesterségesen fenntartott sztereotípiákkal, előképekkel. (Nevezetesen azzal, hogy a bányászok nagy, ostoba, passzív és homogén tömeg lenne). A vizsgált népeiség kapcsán megjelenő tévhitek eloszlására tökéletesen alkalmas a kötet felépítése: madártávlatból, „felülnézetből” közelít a Zsil Völgyéhez, mint professzionális és kulturális, de ugyanakkor földrajzi entitáshoz, hogy aztán befogja és leírja az érzékelt és megtapasztalt valóságot – a bányákat, a bányászokat, a többi lakost és mindannyiuk életvilágát, valamint helyzetértelmezéseiket (amit a bányászok magukról és környezetükről felépítettek).

A kötetben érzékelhetően megjelenik a terepen tapasztalt bináris kategóriákban kifejezett (reprezentált) valóság, ami a bánya egysége mellett egy nagyon is sokszínű valóságot takar. Ez adja tulajdonképpen a szerzők spontán dekonstrukciós stratégiájának a lényegét is: a bináris oppozíciókban felépített „helyi valóság” a kizárás és az integrálás mechanizmusa mentén „jön létre” és alakít ki három egymástól jól elhatárolható társadalmi csoportot: az „igazi” bányáskultúrával rendelkezők, a jövevények és az őslakosok csoportját. A kötetben részletesen és interjúrészletekkel alátámasztott kizárási és integrációs mechanizmusok egyszerre több koordináta

¹ Magdalena Crăciun-Maria-Grecu-Răzvan Stan: *Lumea Văii. Unitatea minei, diversi-tatea minerilor*. Bukarest, 2002, Paideia.

mentén működnek: a területi, kronológiai-származási, etnikai-kulturális, valamint – a tömeges munkanélküliség megjelenésével – a tevékenységbeli síkok mentén alakítja ki a Völgy és egyben a bányászok szocio-professzionális sokféleségét, szemben a bányabeli realitások szükségesszerű egységével. A területi ismérvek szerinti distinkció alapján épül fel a Völgyön és a Völgyön kívüli valóság, amit megkettőz a mindenki számára „hozzáférhető” Völgy felszíne, illetve az exkluzív, csak a kiválók számára elérhető Völgy mélye, tulajdonképpen a térség igazi lényege és lénye: a bánya. A föld alatti-föld feletti különbségtétel hozza létre az igazinak tekintett bányász identitást, ami elsősorban a munkafázisok során fejeződik ki. A kölcsönös és folyamatos segítségnyújtást feltételező szolidaritás szüksége egy olyan közös csoporttudatot generál a bányászok között, ami a munka jellegéből fakad, azonban (normális körülmények között) soha nem szakad meg, és a munkahelyen kívül is érvényes. Ez jelenti a kiválókra jellemző bányáskultúrát, ami az embert igazi bányásszá teszi.

Mindezt erősítheti, vagy éppen gyengítheti az a tény, hogy a munkatárs származási helyét tekintve őslakos – a Völgyből származik, és ezzel „örökölte”, „helyben szerezte” az igazi bányáskultúra elemeit – vagy máshonnan, leginkább Moldvából származik. A moldvai származás az igazi bányászok szemében egyenértékű a kezdő, a novicius, olykor éppen pancser státusával. A jövevény (barabe, aminek jelentése leginkább a nyers, faragatlan balekhoz áll a legközelebb) alacsony státusa azonban hamar javítható, hiszen a bányában a munkamegosztás, az állandóan leselkedő veszélyek feltételezik, hogy mindannyian igazi bányászok legyenek, ugyanabból a kulturális mintából részesedjenek. Így lényegében elmosódhatnak a kezdeti (eltérő származási helyből adódó) különbségek – a bánya egységesítési ereje mindenkire egyformán hat.

Az etnikai különbségek a szerzők szerint részben feltaláltak, és tulajdonképpen a völgyi születésből és a tradicionális tevékenység jellegéből együttesen adódik. Történetileg a bányászok mindannyian jövevényeknek számítanak, ha a mezőgazdasággal foglalkozó, a bányászattal csak szórványosan érintkező állattenyésztők, a momarlanok szemszögével közelítünk a bányászokhoz. A momarlanok érdekes színfoltjai a Völgynek, ők a bányákat környező hegyeken laknak, és jelenlegi előnyös gazdasági helyzetük abból a strukturális pozícióból származik, hogy a kitermelői tevékenységeknek csak azokat a vonatkozásaiba kapcsolódtak be, amik pluszjövedelmet jelentettek, de igazi bányászokká soha nem is kívántak válni. Ezzel mintegy „megszelídítették a bányát”, mert csak a számukra szükséges erőforrásokat aknázták ki, de attól soha nem tették teljesen függővé magukat. A bányától, és annak sajátos identitásformáló erejétől való tudatos elkülönböztetésük adja a szerzők szerint a momarlan identitás magvát. Amíg a többi lakos számára a bányában való az igazi bányásszá válás a cél, addig a momarlan az elhatárolódásban véli felfedezni önmagát – viszont a bánya pusztaságától már nem vonatkoztathat el.

A Völgy lakosai közötti sokféleséget tovább erősíti a munkanélküliek megjelenése a bányászok között, pontosabban a 22-es és 60-as Sürgősségi Kormányrendeletek nyomán munkájuktól önként megvált és végkielégített volt bányabeli munkások önállóan tekintett csoportja. A köznyelvben „ordonációsoknak” nevezettek éppen az által váltak kirekesztetté, lényegében páriákká az igazi bányászok szemében, mert önként, szabad akaratukból váltak meg az egyébként nehezen szerzett bányáskultúra alapvetőnek tekintett normáitól.

A könyv a bányászok sokféleségét egy elvben elérhető kvázi-kontinuum mentén mutatja be, s ez jól összhangban van azzal a természetes mozgással, ami a bányász népeiséget történetileg térben és kulturálisan meghatározta. A messziről, főleg Moldvából érkezett egy nehéz, sokszor egyenesen durva és megalázó szakmai szocializáció során igazi bányásszá, helyivé válhat,

ezzel megszüntetve önnön idegenségét. Ugyanakkor igazi „bennszülött” sohasem lesz, amit a momarlanok testesítenek meg, viszont ez addig nem számít, amíg a bánya a munka során egységesíteni tud. A különbség akkor jelenik meg újra, ha a bányász önként vagy kényszerből megválnak az esszencialista módon bányásznak tulajdonított normarendszertől – akkor megint idegen lesz.

*A Völgy világa*nak vitathatatlan érdeme, hogy a kérdést a maga komplexitásában kezeli, amibe a helyszín történetiségét is bevonja, így téve lehetővé, hogy a társadalmi struktúra és a cselekvők mindennapjait folyamatjellegében megragadhassa. Jól követhető a „helyi”, „bennszülött” illetve a „jövevény”, „barabe” a kettős perspektíva, amivel – sajna – érezhetően keveredik a kutatók személete is. Talán hasznosabb lett volna egy különálló módszertani függelék, amivel ki lehetett volna küszöbölni a helyenként felületes és szubjektív jellegű kijelentéseket. További értetlenségre ad okot az a tény a logikailag különböző kijelentések alátámasztására az információk ugyanattól az elbeszélőtől származnak, viszont egészébe véve a szemlézett kötet hasznos és érdekes információkkal szolgál.

Kiss Dénes Szomszédok és szomszédságok Erdélyben

A bevezetőből és öt tanulmányból álló, 150 oldalas kötet az erdélyi szomszédság intézményének múltját és jelenét mutatja be¹. A kötetet szerkesztője, Vintilă Mihăilescu antropológus, bukaresti egyetemi tanár, a román társadalomtudományokban a szomszédsági intézménnyel kapcsolatos űrt szándékszik kitölteni. „A Szomszédságok ismeretlenek és/vagy mellőzöttek a román szakirodalomban. Egy néhány Stahl, Herseni vagy Muşlea kivételével, akik hagytak maguk után egy-egy cikket e témáról, szinte senki nem érdeklődött e fontos társadalom-szerveződési forma iránt. Szász eredetű lévén ez a szászok problémája volt – akik aránylag intenzíven tanulmányozták is, de főként mint társadalomtörténeti tény, és legfőképpen mint az identitáshoz kapcsolódó tény. Az is szimptomatikus, hogy mindegyik tudományos közösség a maga szomszédságait tanulmányozta (amennyire tanulmányozta): a németek a szászokét, a románok a románokét, a magyarok a magyarokét, míg a cigányok – igaz ritkább – szomszédságaival természetesen senki sem foglalkozott. Márpedig ez az „izolacionizmus” csak káros lehet, mivel a Szomszédságok kapcsán felmerülő lényegi kérdés e szerveződési forma rendkívüli életképessége (és változékonyága) térben és időben. A vonatkoztatási rendszer tehát a teljes erdélyi társadalom a maga történelmével, és nem annak valamely elszigetelten tekintett etnikai komponense.”

A kötet szerkezete a fenti problémafelvetés logikáját követi: román, német és magyar szerzők tollából egy-egy tanulmányt tartalmaz a szász, magyar és román szomszédságokról, egy tanulmányt a jelenlegi kiüresedett szász falvakban továbbélő szomszédsági formákról, amelyeket a szerkesztő bevezetője és záró-tanulmánya fog egy keretbe.

A bevezetőben, elébe menve a leíró tanulmányoknak, a szerkesztő a szomszédság intézményének néhány olyan vonatkozását emeli ki, amelyek kelet-európai kontextusban azt tanulmányozásra érdemessé teszik. Az intézmény legfőbb ilyen jellemzője, hogy mint szerveződési forma, a rokonságon alapuló szerveződésektől a területiségen alapuló szerveződések irányába tett fontos lépés. Míg a tágabb térségben a rokoni alapokon szerveződő közösségek a dominánsak, (pl. a zadruga vagy a román „obşte devălmaşă”) a Szomszédságok szigorúan a térbeli egymásmellettiség alapján létrejövő társulások. Továbbá a szomszédsági intézmény elmozdulást jelent az ajánlékozson alapuló közösségtől a szerződésen alapuló közösség fele, legfőképpen pedig az „írott kultúrát” terjesztik egy „orális kultúra” mechanizmusai által szabályozott rurális környezetben. Mindezek a jellemzők a modernizáció irányába történő lépések kifejeződései, akárcsak a szomszédság azon vetülete, amit a szerkesztő „morális könyvelésnek” nevez: „a közösségi normák megszégése esetén alkalmazott, a tett súlyossága szerint differenciált büntetések (Bussgeld) léte a «morál könyvelésének» olyan esete, amely valószínűleg Max Weber is igencsak lelkesítette volna.”

¹ Mihăilescu Vintilă (szerk.): *Vecini și vecinătăți în Transilvania*. Bukarest, 2002, Paideia.

Pozsony Ferenc tanulmánya („*Az erdélyi szomszédságok*”) a téma (alapvetően szociológiai tárgyalásának) történeti kontextualizálását végzi el, az írás történeti összehasonlító elemzés a szász és a magyar szomszédságokról.

A tanulmányból megtudjuk, hogy történetileg a szomszédságok Erdély városi közösségeiben alakultak ki. Elődeik a fraternitások (vallási társulások) és a céhek, a vallási társulásoktól eredeztethetők a vallásgyakorlásra vonatkozó szabályok, a céhektől a szervezeti struktúra és a szimbólumok használata. A városokban kialakuló szomszédsági intézmény később falusi környezetben is elterjed, részben a lutheránus egyház ösztönzésével, amely az intézményt a vallási értékek terjesztésére és a vallásgyakorlás ellenőrzésére igyekszik felhasználni.

A 19. század folyamán, a középkori jogok és privilégiumok, valamint a szász autonómia sajátos intézményeinek megszűntével, majd különösen a dualizmus hatására a szomszédság az etnikai identitás megőrzésének egyik pillérévé válik. Ennek felismerése az intézmény újjászületési hullámát eredményezi, ezúttal az értelmiség ösztönző hatására. 1891-ben egy minisztériumi rendelet értelmében a szomszédságok, mint autonóm társadalmi intézmények elvesztik jogi jellegüket és funkcióikat, majd az adminisztratív előírás eredményeképpen a városok nagy részében megszűnnek. Az intézkedés hatása azonban a városoknál etnikailag homogénebb falvakban kisebb, így ezekben, funkcióik újragondolásával, a Szomszédságok a napjainkig továbbéltek.

A szomszédság történetének bemutatását az intézmény szervezeti és működési leírása követi. Megtudjuk, hogy egy szász falu rendszerint több szomszédságba szerveződött, tagságát kizárólag férfiak alkották (nős, a faluban telekkel és házzal bíró férfiak), a felvétel kérés alapján történt. A minden lakosra kiterjedő szomszédsághoz tartozás tehát elvileg egyéni választás kérdése volt, a gyakorlatban azonban a közösségi elvárás a tagságot kötelezővé tette, és az elvileg lehetséges kizárásra sem került sor szinte soha.

A szomszédság Statutuma, amelyet a világi és egyházi hatalom képviselői is jóváhagytak, a tagok, vezetők és tisztségviselők jogait és kötelességeit, a tagok felvételének, kilépésének és kizárásának feltételeit rögzítette. A szomszédság élén álló Apát és helyettesét titkos szavazással választották, tevékenységükért a közösség megkülönböztető tiszteletében részesültek. A szomszédság életének legfontosabb eseménye az évente egyszer sorra kerülő „Ítélet napja”, amelyen a férfiak megbeszélést tartottak az év eseményeiről, számbavették a tagok által elkövetett kihágásokat, kifizették az ezekre kiszabott bírságokat, és végül a napot mulatsággal zárták.

A szomszédság vagyona anyagi és szimbolikus javakból állt. A szimbolikus javakat általában a megidéző tábla („*tabla de convocare*”), a szomszédság ládája és zászlója képezte. A tábla a híráramlás megerősítését szolgálta, a ládában a javakat tartották (az „Ítélet napján” ez képezte a rituálé központját), a zászlót főként a temetéseken használták. Ezen kívül a Szomszédság közösségi tulajdonú használati tárgyakat is birtokolhatott (lakodalmakon és temetéseken használatos asztalok, padok, edények, tűzoltó-eszközök, stb.), valamint a bírságokból származó pénz.

A szomszédság legfontosabb funkciói a kölcsönös segítség (fiatalok családalapítása-házépítése, természeti katasztrófák, temetések stb. esetén), a biztonság szavatolása (az utcák, a mező és az erdők őrzése, a kutak tisztán tartása, utak és hidak karbantartása stb.), később a tisztaság és közegészség megőrzése is), az erkölcsi értékek ápolása (alkoholfogyasztás, borkimérés kontrollja, súlyos családon belüli nézeteltérések-konfliktusok, szomszédok közötti veszekedések, káromkodás büntetése, a cigány javasasszonyok és ortodox papok jóslataira hallgatók büntetése, stb.), a vallási normák támogatása (az istentiszteletekről hiányzó megbírságolása, vasárnapi munka tiltása, a templomba-járó ruházat rögzítése stb.). A társadalmi-politikai változások következté-

ben az intézmény funkcióinak nagy része leépül, ám közben újakra is szert tesz, mint például a már említett identitásmegerősítő funkció.

A 2. világháború után újjászervezett Szomszédokban a fő változást az etnikailag homogén falurészek megszűnése okozta, aminek következtében lehetetlenné vált a szomszédok térségi közelség szerinti szerveződése, így szervező elvvé az etnikai hasonlóság válik. A szocialista évtizedekre az intézmény fő funkciója a falu egyháztanácsi képviselője, valamint az Ítélet napjának évenkénti megszervezése marad, amely ekkora már a falu fő etnikai ünnepévé válik. 1989 után a legtöbb egykori szász faluban már csak egy szász szomszédok működik, amelynek egyetlen megmaradt funkciója a halottak illő eltemetése.

A magyarok lakta településeken fellelhető szomszédok a szerző három típusba sorolja. A középkor során a magyarok és szászok által együtt lakott városokban megjelenő Kalandos társaságok (temetkezési kölcsönös segítségnyújtási társaság) képezik az egyik típust, a szász területen belüli magyar nyelvterületeken ma is működő, a szász modell szerint létrehozott Szomszédok a másikat, valamint a Szászföld szomszédokában fekvő településeken a 19-20. században megjelenő, a szász szomszédok temetkezési funkcióra redukálódó változatai a harmadikat.

A Kalandos társaságok a szász szomszédokhoz hasonlóan a frateritásokból alakulnak ki, elsődleges funkcióik a közös vallásgyakorlásra, karitatív tevékenységekre, temetésekre, valamint az elhunytak lelki nyugalmanak biztosításra terjedtek ki. E funkciókat később átveszik az időközben kialakuló céhek, ezért a Kalandos társaságok nagyrészt megszűnnek, csak a céhszertől kimaradó városi agrárközösségekben maradnak fenn (pl. a Kolozsvár melletti Hóstáton, Zilahon, Enyeden). Mivel a céhszert megszűnése ezek működését nem érintette, egyes Kalandos társaságok napjainkig fennmaradtak. A Kalandos társaságok fő feladata a temetések illő megszervezése volt, de emellett a mindennapi élet számos más területét is szabályozta (pl. legel-tetést, legelőgazdálkodást, éjjeliőrseget).

A Szászföldön élő magyarok körében a szász szomszédok mintájára szerveződő és működő szomszédok társulások jellemzők, falvakon és városokon egyaránt. Városon a területi szétosztottság miatt a tagok általában nem szomszédok, ennyiben tehát ezek inkább etnikai alapú társulások, mint szomszédok. Napjainkban falun Székelyzsomboron, városon Segesváron működnek ilyen szomszédok, funkcióik a temetkezéssel kapcsolatos feladatok megszervezésére korlátozódnak.

A Szászföld szomszédokában, temetkezéssel kapcsolatos tennivalók közös ellátására létrejött magyar szomszédok a Kisküküllő-menti falvakban találhatóak. A dombói, ádámosi, gogánváraljai és fehéregyházi példák a szász modell fellazult másolatai, amelyek esetenként az egyház ösztönzésére és annak felügyeletével alakultak meg.

Anne Schiltz a segesvári női szomszédokot elemzi („*A segesvári női szomszédok. Diskurzus és gyakorlatok*”). A 19. század folyamán ugyanis a szomszédok egy nemek szerinti differenciálódáson estek át, elsősorban a városokban, ahol a szerző szerint „a formálódóban levő polgárság tudatosítja a nemek szerinti munkamegosztás konstruált jellegét”.

A hagyományos szomszédok a férfiak intézményei, a nőket a férfi családfők képviselik és a legfontosabb eseményeken a nők nem jelenhetnek meg. Annak ellenére van ez így, hogy számos fontos tevékenységet a nők végeznek (ünnepségek előkészítése, segédkezés a pap mezőgazdasági munkálataiban, temető rendben tartása, stb.). A női szomszédok megalakulásával e hagyományosan női feladatok ellátása egy új, explicit struktúra keretében szerveződik meg. Ez

az intézmény azonban nem ekvivalens intézménye a férfi szomszédságnak, mert míg a családfők a teljes családjukat képviselik, a nők szomszédságukban mást nem képviselnek.

A női szomszédságok szervezeti felépítése a hagyományos szomszédsághoz hasonló. Tevékenységeik napjainkban a külföldről érkező humanitárius segélycsomagok szétosztásának megszervezéséből, karácsonyi ajándécsomag készítéséből a gyerekek és 70-en felüli öregek számára, valamint temetések esetén koszorú beszerzéséből. (Miközben a férfi szomszédságok tevékenysége is csak a temetkezésekkel kapcsolatos feladatokra korlátozódik).

Lényeges különbség a két intézmény között, hogy míg a Szomszédság írott szabályzat szerint működik, a női nem. Ehhez a különbséghez, ennek következményeihez a két intézmény közötti hierarchikus viszony kapcsolódik. „...a diskurzus szintjén konszenzus van a „férfi” és „női” szomszédságoknak tulajdonított hierarchikus pozíciókat illetően. A becsülethez és felelősséghez kapcsolódó „komoly” feladatok a férfi szomszédsághoz kötődnek, míg a női szomszédságokkal a másodlagos feladatok asszociálódnak. A férfiak feladatai a szabályzatban rögzített köteleességekhez kapcsolódnak, be nem tartásuk pénzbírságot von maga után. Minthogy a nők nem rendelkeznek saját írott szabályzattal, feladataik sehol nincsenek felsorolva, és nincs kötelező jellegük. Ily módon a szomszédsági intézmény két formájának olyan aszimmetriája mutatkozik meg, amelyben a megszorítások a férfialdálhoz, egy bizonyos flexibilitás pedig a női oldalhoz tartozik.”

Az intézmény nemek szerinti strukturálódásának legfontosabb tényezőjeként a szerző a pénzbírságot emeli ki. Ennek kapcsán a diskurzus szintjén fennálló aszimmetriát a gyakorlat szintjén fordított irányúként ragadja meg: míg a férfiak intézményében a köteleességek (azaz az egyén és a csoport kapcsolata) pénzben is kifejezhető és megváltható, vagyis reális választási lehetőség létezik a feladatok személyes ellátását illetően (pl. a vezető tisztség visszautasítható egy összeg ellenében, vagy a temetkezésen való személyes részvétel megváltható), addig a nők esetében az explicit szabályozások hiányában ez nem tehető meg. „A személy csoporttal szembeni felelőssége érintetlen és teljes marad, nincs mellőzve és felemészítve egy bírságfizetéssel definiált tér-időben, mint a (férfi) szomszédság esetében.” Statutum hiányában a nőknek bizonyos fokú szabadsága van a tagság illetve a feladatok ellátását illetően, ám pontosan ezen szabadságok pontosításának és rögzítésének a hiánya miatt a csoport elvárásai nyomást gyakorolnak az egyénre, az elvárásoknak való meg nem felelés pedig komoly feszültségeket eredményez.

Vasile Șoflău egy román faluban működő szomszédságot mutat be („*A drăguși-i szomszédságok: „románok szomszédságai” vagy „román szomszédságok”?*”). Tanulmányában a román falvakban található szomszédságok és egyéb intézmények közötti kölcsönhatásokat vizsgálja. A napjainkban is létező drăguși-i szomszédságokat elemzi, amelyekről a 30-a években H. H. Stahl is írt.

Az elemzésben a megfigyelt szomszédságok szerkezetének és funkcióinak bemutatása után azok viszonyát vizsgálja az egyházzal és a polgármesteri hivatallal, ezt követően a faluban működő cserék rendszerét vizsgálja, végül arra a kérdésre keresi a választ, hogy napjainkban milyen tényezők akadályozzák leginkább a szomszédságok működését.

A Drăguși-ban létező szomszédságokat egy vagy két utca háztartásai alkotják. Vezetőjük az Apa, akit meghatározatlan időre választanak, új Apa választására csak a régi lemondása esetén kerül sor. A választásra az utcán kerül sor („hogy mindenki szeme láttára történjen”), kisebb vigassággal egybekötött gyűlésen, azt a jelöltet választva meg, aki erre az alkalomra a legtöbb italt kínálja fel fogyasztásra.

Az Apa feladatai a legtöbb szomszédságban a halálesetekkel kapcsolatos tennivalók megszervezésére korlátozódnak, legfontosabb ezek közül a sírásás és a halott temetőbe szállításának megszervezése. A sírásás a tagok feladata, a rotációs rendszer szerinti sorrend betartásának nyilvántartását az Apa végzi. A sírásási kötelezettség pénzzel megváltható, illetve az érintett személy helyett küldhet maga helyett. Az Apa privilégiuma, hogy a sírásásban (illetve egyéb fizikai munkákban) nem vesz részt, ez egyben a fizetség is munkájáért. A sírásás mellett egyes szomszédságokban az Apa egyéb funkciókat is betölt, felvigyáz az utca tisztaságára, megszervezi a sáncásásokat és az út menti fák törzsének bemeszelését, stb.

A szomszédság és az egyház viszonyát vizsgálva a szerző szoros kapcsolatot állapít meg az egyházban működő Férfi- illetve Női tanácsok és a szomszédságok között. E tanácsok tagjainak megválasztásánál a szomszédságokból, mint területi egységekből választanak egy-két képviselőt, és mind a Férfitanács, mind a Női tanács feladatainak egy részét a szomszédságok felhasználásával látják el.

A polgármesteri hivatal az egyháznál gyengébb kapcsolatban van a szomszédságokkal, e kapcsolat nagyjából a szomszédsági vezetők információterjesztésben vállalt szerepére korlátozódik.

A javak cseréjében a szomszédságoknak nincs szerepük. Míg hajdanán az intézmény fő feladata volt a közös gazdálkodás koordinálása, e funkciója mára a gazdálkodási mód átalakulásával megszűnt. A keresztelők, esküvők, temetések alkalmával történő, pontosan könyvelt (füzetben jegyzett) ajándékcserék nem a szomszédsági intézményben, hanem egy bonyolult rokoni-szomszédi-baráti hálózat keretében történnek, amelyben a rokoni elem dominál. Mivel a felek közötti cserék nem kötelező jellegűek (mint a szász szomszédságban) e hálózat határai folyamatosan változnak. E cserék inkább jótétemények és hálák, mint kötelezettségek, azaz az ajándékozás-vizontajándékozás mechanizmusa szerint történnek.

Az ajándékcsererendszer szerveződésében véli megragadni a szerző a szomszédságok különböző funkcióinak eltűnését. Mint mondja, az ajándékozási rendszer extrapolálható más típusú cserékre, a cserék gyakorlatában egy háztartás „elkötelezettségei/tartozásai” és „jogosultságai” megsokszorozódnak az élet különböző szféráiban. Márpedig az ajándékozási rendszerben egy háztartás cserelehetőségeit a falu státusz-szerkezetében elfoglalt helye határozza meg, a szomszédi-rokoni-baráti hálózat kiterjedtsége így korelál a család gazdasági-társadalmi pozíciójával, amelynek hatása erősebb, mint a térbeli közelségé.

Gabriela Coman talán a legizgalmasabb feladatra, az egykor szászok lakta falvakban napjainkban működő szomszédsági intézmények bemutatására vállalkozik („*A szomszédok nélküli szomszédságok*”).

A tanulmány első részében bemutatja azt a társadalmi kontextust, amelyben ezek az intézmények létrejöttek és működnek. Az egykor szászok lakta falvakba két hullámban telepedtek be „nem szászok” (románok és cigányok). Az 50–60-as években a kommunista hatalom által betelepítettek képezték az első hullámot, ők a „kolonisták”, majd több évtized után, a szászok 1990 utáni tömeges távozásával kezdődően követik őket a már kiürülő falvakba áramló „jövevények”. Az elenyésző kisebbséggé zsugorodott szász lakosság mellett ma már a telepések szintén őshonosnak tekintik magukat, ebben az önmeghatározásukban súlyosan nyom a latba a néhány évtizedes együttélés a szász lakossággal. Az egykori szász lakosságtól ők vették át a stafétabotot, ők a „szász modell” továbbvivői, az azonosulás szélsőséges formáiban „a szászok (e) románok ősei”. Velük szemben a jövevények azok, akik már nem ismerik a szász modelleket, és akik az

társadalmi hierarchia alján helyezkednek el. A szerző elsősorban az 1990 után betelepültek szomszédságaira koncentrálnak, az „új szomszédságok” sajátosságainak kiemelését azonban a „rég szomszédságokkal” való összehasonlítás révén végzi. A legfőbb eltérést a kétféle intézmény között a szervező elv megváltozásában látja: míg a régi szomszédságok próbálták megőrizni a szászos szervezési elvet, különösen a térbeli közelséget, az 1990 után alakuló szomszédságok esetében ez az elv „felhígul”, a térbeli proximitás elve mellett más szervezési kritériumok is megjelennek (életkor, foglalkozás, társadalmi pozíció, stb.).

Az új szomszédságok a szászoktól vagy régi románoktól átvett szabályzattal rendelkeznek, emellett a tagságról, az eseményekről és a pénzügyekről „nyilvántartásokat” is vezetnek. A régi szomszédságokkal ellentétben a tagság ma már ténylegesen választás kérdése. A felvételnek azonban ma is megvan a maga rituáléja: a belépési szándékot rendszerint írásban kell kérvényezni, a kérés elfogadása esetén belépési díjat kell fizetni (a belépési díj nagyságrendi behatárolása érdekében álljon itt egy példa: egy keresztényszigeti szomszédságban a belépési díj 1 liter pálinka, 5 liter bor és a havi átlagbér felének megfelelő pénzügyösszeg).

Az új szomszédságok életében egy év során általában három fontos esemény van, a tél folyamán a tagok közgyűlése és a téli mulatság, valamint egy nyári mulatság. A közgyűlésen (amelyen ma már a nők is részt vesznek) megbeszélik az elmúlt év eseményeit, módosítják a tagsági díjak, taxák és bírságok értékét, megvitatják az új belépési kérelmeket, megválasztják az új Apát és rögzítik a mulatság időpontját. A téli mulatság sok esetben egybe esik a szászok farsangi báljával, a mulatság estéjén a tagok gyakran meglátogatják egymást, ajándékokat váltva. A nyári mulatságra júliusban vagy augusztusban kerül sor, a mezőgazdasági munkálatoktól függően. Az általában a szabad ég alatt, a természetben (esetenként vendéglőben) megrendezett eseményen minden családtag, a gyerekek is részt vesznek. A tanulmány végső, de talán fő kérdése, hogy miért részesítik előnyben az újonnan érkezők a szomszédságot más társulási formákkal (egyesülettel, klubbal) szemben. A szerző következtetése szerint ennek oka, hogy a falvak lakói olyan formákban igyekeznek „létezni” és „cselekedni” amelyeket az őshonosok is felismernek és értékelnek. Bár a tagok az intézmény választása mellett szóló motivációként általában annak pragmatikus funkcióit, a halálesetek alkalmával biztosított kölcsönös segítségnyújtási rendszert emelik ki, észre kell venni a gyorsan cserélődő lakosságú településeken annak integráló és identitás-teremtő funkcióit. A részvételt megerősítő szankciórendszer a beköltözők egyéni szintű integrációjához járul hozzá. A falu-szintű integrációt esetenként ugyancsak a szomszédságok közvetítésével próbálják elérni, olyan teljességre törekvő formák alkalmazásával, amelyek (legalább formális szinten) az őshonosokat és újonnan-érkezőket szorosabb kommunikációra kényszerítik (Szomszédságok Bálja, Jövevények Bálja). Az integráció mellett a szomszédságoknak az *identitás fenntartásában* betöltött szerepéről is beszélhetünk: az új szomszédságok révén az újonnan érkezettek egyrészt fenntartják jövevény-identitásukat, másrészt általa egy kicsit őshonosokká is válnak. Így a szomszédság intézménye egy időben identitás-fenntartó eszköz és legitimitás-forrás.

Összegzésként a szerző megállapítja, hogy napjainkban a szomszédság „szász modellje” feloldódásának lehetünk tanúi. A létező formák sokszorozódnak és diverzifikálódnak, így egy modellben való bemutatásuk egyre nehezebbé válik, közös vonásként alig néhány sajátosság emelhető ki. „Strukturális szempontból a térbeli közelség egyetlen elve a szelekciós kritériumok sokaságával cserélődött fel, amely a szomszédságot a térbeli közelségen alapuló társulásból a társadalmi közelségen alapuló társulássá változtatja. Ebben az új konfigurációban „egy szomszédság tagjának lenni” már nem kötelező, opcionálissá válik. Az egyéni választás felcseréli a „társ-

dalmi szükségszerűséget”, és a szomszédság működésének központi elemévé válik. Választani lehet a szomszédság más tagjaival szembeni kötelezettségek teljesítése vagy kifizetése között, a belépés vagy a kilépés között, és mindezekben túl lehet dönteni a különbségek fenntartása mellett (amely különbségek alapján utasították el őket az őshonosok) egy helyi, és nem valamilyen más társulási formában.”

Vintilă Mihăilescu zárótanulmánya („*Szomszédság és szocialitás*”) nem annyira saját empirikus anyagra, mint inkább a kötet már bemutatott tanulmányaira épül, azoknál azonban elméletibb jellegű. Tulajdonképpen a bevezetőben megfogalmazott probléma részletes kifejtését végzi el, vagyis a szomszédsági intézmény (tágabb környezetétől elütő) sajátos vonásait próbálja megragadni. Ennek érdekében a szász szomszédságot a román „obște devălmașă”-val hasonlítja össze. E gazdálkodói birtokközösség intézményét tehát a román falu fő szervező elvének tekinti.

Archaikus formájában az obște devălmașă idegenek előtt zárt, homogén, az egész falura kiterjedő intézmény, amelynek keretében a falu, közös birtokán, közösen gazdálkodik. Evoluált formájában viszont a falu részközössége. A vagyoni differenciálódáson átesett, csoportokra és társadalmi kategóriákra tagozódott faluban már számos betelepült idegen is él, ezek jogait nem az őshonosságra hanem szerződésekre alapozzák. Ebben a helyzetben kerül sor rekonstruált családfák alapján nagycsaládi birtokközösségek létrehozására, a falu történetének egy olyan pillanatában amelyben a falu-szintű birtokközösség már nem működik. Más szóval e rendszer a családfán (mint „etiológiai jogi legendán”) alapul.

A vizsgált kérdés szempontjából azonban az a lényeges, hogy az „obște devălmașă” esetében a csoport-képző elv az *őshonosság*, amelyet mikor kikezd az újonnan érkezők nagy száma, genealógiák felállításával lehet (re)konstruálni. Az intézmény szervező elvében tehát egy *retrospektív racionalitás* ragadható meg, ellentétben a szomszédsággal, amelyre intencionalitás-jellegének köszönhetően inkább egyfajta *prospektív-racionalitás* jellemző.

A szomszédság jellegzetességének meghatározó eleme azonban a statutum és annak előírásai. Mint írott közösségi aktus, a statutum „írott és elfogadott szabályokon alapuló, kötelesség-jellegű közösségi normativitást hoz létre”. Ezzel szemben az orálisan megerősített kollektív gyakorlat közösségi normativitása inkább „elkötelezettség”-jellegű. A statutum, a mindennapi élet részletes szabályozásával megszabja a reciprocitási kapcsolatok körét, csökkentve ezzel a közösségi életen belüli kiszámíthatatlanságot – azaz racionalizálja a szomszédok közötti kooperációs módokat. Ebből fakad az összetartozás érzésének a különbsége a két helyzetben: míg a szomszédságban ez az érzés „biztonságnak” nevezhető, a román faluban inkább „bizalomról” beszélhetünk.

A zárótanulmány legérdekesebb része azonban az az elméletalkotási kísérlet, amelyben a szerző a racionális döntésemélet kritikájából kiindulva egy olyan elméleti rendszert épít fel, amelyben lehetségessé válik az új szomszédságok létrehozása mögött álló motivációk megértése. Ez ugyanis nem érthető, ha a megértésben az érdekkövető homo economicus axiómájából indulunk ki. A homo economicust ezért felcseréli a társadalmon kívül létezni nem tudó emberrel, akinek fő érdeke a valakikkel való összetartozás (és a másvalakiktől való elkülönülés) biztosítása. A szerzés tehát mint az összetartozás megteremtésének eszköze lehet fontos, ugyanúgy mint bármilyen más eszköz, amely ezt a célt szolgálni tudja. Mint például a szomszédság intézménye, amely a változó lakosságú, egykor szász falvakban a hovartartozások, kizárások és megkülönböztetések játékában különösen jó eszköz lehet.

Az Erdélyi Társadalom eddigi tanulmányai

2003. 1.

Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között

Péter László: Új szegények túlélési stratégiái

Pásztor Gyöngyi: Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron

Geambaşu Réka: A kolozsvári roma elit kialakulásának folyamata

Veres Valér: A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztszocialista Erdélyben

Magyar Tivadar: Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól